

קונטרס

מנחת שאול

הלכות ומנהגי

חודש ניסן וחג הפסח



דיני ערב פסח שחל בשבת

הלכות מצוות בעידן מגיפת קורונה

מפתח עניינים מפורט

4	חודש ניסן
5	קימחא דפסחא
6	ברכת האילנות
8	שבת הגדול
9	איסור חמץ
11	מכירת חמץ
17	חומרים שיש [ושאין] בהם תערובת חמץ
20	הכשרת כלים
25	ניקיון הבית
26	בדיקת חמץ
32	ביעור חמץ
33	תענית בכורות
35	ערב פסח
38	אפיית מצות
41	ערב פסח שחל בשבת
43	קיצור דיני ליל הסדר
43	חג הפסח
44	הכנות לליל הסדר
45	ליל הסדר
48	ארבע כוסות
50	כוס חמישי
51	דיני הסיבה
52	ג' מצות
53	סימני הסדר
64	מוריד הטל
65	מוצאי פסח
65	ענינים שונים

הלכות מצויות בעידן קורונה:

ברכת האילנות עמ' ו'. מכירת חמץ גמור עמ' יב'. מכירת חמץ דרך הטלפון עמ' יד'. חיטוי ידים באלכוהול עמ' 18.
סיום מסכת דרך הטלפון עמ' לה'. הלל בליל פסח ביחידות עמ' מז'. מגיד למי שנמצא בבידוד עמ' נז'. מוריד הטל
בתפילת מוסף עמ' סד'.

©

אשמח מאוד לקבל הגהות והערות, בכל עניני הקונטרס ניתן לפנות minchatshaul@gmail.com

חובר ע"י הצעיר באלפי ישראל
שאל דניאל בהר"ר יעקב סעיד שליט"א
חודש ניסן תשפ"א

מהדורה נוכחית יר"ל
בסיוע ביהכ"נ אורות חיים ומשה

לעילוי נשמת

ה"ה אברהם קדידה הלוי בן לטיפה ע"ה ואשתו מרת גראסיאלא בת שרה ע"ה
ה"ה טופיק בן רחל ע"ה ואשתו מרת רג'נא בת מרים ע"ה
ה"ה אינריקי בן רוזה ואשתו מרת יוכבד בת שרה ע"ה ע"ה
ה"ה ציון בן נזהה ואשתו מרת מלכה בת פרחה ע"ה
ה"ה משה חיים בן סופיא ע"ה
מרת אסתר בת מזל ע"ה



לרפואה שלימה

מו"ר הרה"ג רפאל גבריאל אליהו בן רחל ג'ברא שליט"א



לזיווג הגון בקרוב

ה"ה מרדכי [MARK] בן לידיא הי"ו



להצלחת

ה"ה יונתן בן בנימין כהן הי"ו ומשפחתו

ה"ה אהרן בן דוד נקצ'ה הי"ו ומשפחתו

יה"ר שיראו נחת מכל יוצאי חלציהם, והקב"ה ישמרם ומכל צרה יצילם,
ויאריך ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים, וישלח להם ברכה והצלחה בכל
מעשה ידיהם לאורך ימים ושנים, ויזכו לראות בבנין גואל, אמן.



חודש ניסן:

- א. שואלין בהלכות פסח קודם הפסח שלשים יום (מסכת פסחים דף ו' ע"א וש"ע סימן תכ"ט סעיף א'), וכתב הב"י שיש ענין ללמד לעם הלכות הפסח שלשים יום לפני החג, כיון שרבים הם ההלכות הנוגעות לחג זה, וכן פסק הביאור הלכה (ריש סימן תכ"ט) למעשה.
- י"א שאין יוצאים ידי חובת שואלים בהלכות החג שלושים יום קודם החג, רק בלימוד הלכות פסח, ולא בלימוד הלכות יו"ט (ספר מעדני שלמה עמוד א' בשם הגרשז"א).
- והנה לא מצינו בזמנינו שנזהרים בדין זה כבשאר הלכות, והיינו טעמא, י"א משום שעכשיו אנו בגלות ואין לנו קרבנות, [ועיקר הטעם לשלושים יום היה משום לבקר אחר קרבן טוב ויפה], די לדרוש בשבת שלפני הפסח (ב"ח ריש סימן תכ"ט), טעם נוסף שבדורות הללו אין החכם שונה הלכות שלושים יום קודם החג, לפי שהכל כתוב בספרים, ומצוה על כל אחד ואחד שילמוד הלכות הרגל קודם הרגל עד שיהיה בקי בהן (ש"ע הרב סימן תכ"ט סעיף ג', ועיין משנה ברורה סימן תכ"ט ס"ק ב'), וטעם נוסף הובא בנימוקי הגר"ב, (מודפס בקובץ מפרשים בסוף ש"ע השלם, על פי דברי החק יעקב ס"ק א') שאין דורשין בהלכות החג שלושים יום קודם החג, כיון שכל עיקר התקנה היתה רק בבית הועד [שכך הובא בירושלמי ובתוספתא, שואלין בהלכות פסח בפסח וכו' בבית הועד שואלין ל' יום], ועכשיו אין לנו בית הועד, כמו שכתב הרמ"א (בחו"מ סימן י"ד סעיף א'), אלא שבהמשך הדברים דחה סברא זו, וכתב שבכל מקום שיש תלמידים מקשיבים נחשב הוא בית הועד, אמנם עיין בביאור הלכה (ד"ה שואלין) שהביא דברי החק יעקב וכתב שהאליה רבה דחה את דבריו, שלא מצאנו בש"ס בבלי שהביאו להאי מימרא כך, וסייע לו מדברי הבה"ג, וסיים הביאור הלכה שעל כל פנים בבית המדרש בחבורות בודאי יש חיוב ללמוד ל' יום קודם.
- ב. וכן משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח וכו' (מסכת מגילה דף ל"ב ע"א).
- ג. חז"ל תקנו לקרות בשבת הסמוך לראש חודש ניסן פרשת החודש, כדי לקדש חודש ניסן, דכתיב בתורה החודש הזה לכם ראש חדשים (שמות פרק י"ב פסוק א'), אבל אין זה עיקר הקידוש, כי עיקר הקידוש הוא בעת ראית הלבנה שמקדשין אותו הב"ד, ואין הקריאה הזאת אלא מדרבנן, (ש"ע או"ח סימן תרפ"ה סעיף ד' ומשנה ברורה שם ס"ק א'), ואין צריך לקרוא פרשת החודש שנים מקרא ואחד תרגום (מנחת שאול על חודש אדר ופורים).
- ד. בענין מה שנוהגים בתפילת מוסף של ראש חודש בשנה מעוברת "ולכפרת פשע", עיין בכף החיים להגר"ח פלאג' (סימן ל"ד הלכה ג') שמביא מחלוקת הפוסקים עד מתי אומרים ולכפרת פשע, שבספר נוהג כצאן יוסף כתוב לומר כן עד ר"ח אדר דוקא, ובספר אדני פז כתב שהוא עד ר"ח ניסן, וכן המשנה ברורה (בסימן תכ"ג ס"ק ו') הביא מחלוקת, שיש אומרים רק עד חודש אדר, ויש אומרים כל שנת העיבור, ולדינא, עיין בבן איש חי (שנה ב' פרשת ויקרא סעיף י"ט) שמבואר מסתימות דבריו שכל השנה מעוברת יש לומר ולכפרת פשע, ואילו בספר חזון עובדיה (חנוכה עמוד שו') כתוב שבשנה מעוברת יש לומר ולכפרת פשע עד חודש ניסן [כלומר שאין לאומרו במוסף דר"ח ניסן], וכן היא דעת האגרות משה (ש"ת רבבות אפרים חלק ה' סימן ד"ש), ויש שלא נוהגים לומר ולכפרת פשע בכלל [כך הוא המנהג במדינת פנמה, וכך אמר לי הרה"ג משה חדיד שזה היה המנהג בדמשק, ולא כמו שכתוב בסידור שער בנימין] ובכל אלה נהרא נהרא ופשטיה וכל אחד יעשה כמנהג המקום (משנה ברורה שם).
- ה. באחד בניסן הוקם המשכן, ומאותו יום ואילך הקריבו שנים עשר הנשיאים את קרבנם לחנוכת המשכן, נשיא אחד ליום, יום י"ג ניסן היה יום אסרו חג שלהם, יום י"ד ניסן הוא ערב פסח, לאחר מכן שבעת ימי הפסח, יום כ"ב ניסן הוא אסרו חג, ולעתיד לבוא עתיד בית המקדש להיבנות בחודש ניסן, וחנוכת הבית תהיה נמשכת

שבעת ימים לאחר הפסח (חזון עובדיה פסח חלק א' עמוד ב' בשם ספר המנהגים), ולכן אין נופלים על פניהם¹ כל חודש ניסן², ואין אומרים צדקתך בשבת במנחה, ואין מספידין בו, אלא א"כ הוא תלמיד חכם שמספידים אפי' בחולו של מועד (עיין משנה ברורה סימן ת"כ ס"ק ד' ושער הציון שם ס"ק ב', וכן הוא בחוט שני פסח פרק א' ס"ק ג', וכך שמעתי מהגרי"י גנס), ואין מתעניין בו תענית ציבור, אלא תענית בכורות בלבד³ (שו"ע סימן תכ"ט סעיף ב' ומשנה ברורה ס"ק ז'), אבל תענית יחיד מותר [חוץ מראש חודש וימי בפסח], ולכן פשט המנהג להתענות בימי ניסן תענית של יום הפקודה [יארציט] של אביו או אימו, וכן חתן וכלה שהם מהעדות שנהגו להתענות ביום חופתן מותר להם להתענות (משנה ברורה שם ס"ק י' וחזו"ע פסח עמוד ז', ועיין משנה ברורה סימן תקע"ג ס"ק ז').

ו. מנהג הספרדים שאין עולים לבית הקברות כל חודש ניסן, ומי שיש לו אזכרה בימים אלו, מקדים לעלות בערב ר"ח ניסן, ואם סיום השבעה או השלושים חלים בימי ניסן [שלא בימות החג] ובני המשפחה רוצים מאוד לעלות, מותר בתנאי שיודעים בעצמם שלא יבכו ויספידו על המת (כי בא מועד סימן תכ"ט סעיף ל"א), ואצל האשכנזים יש נוהגים שלא הולכים לבית הקברות כל חודש ניסן (תשובות והנהגות חלק ב' סימן ס"ה), ויש נוהגים שכן הולכים (ארחות רבינו הקהילות יעקב).

ז. יש נוהגים לקרוא החל מראש חודש ניסן את פרשת קרבנות הנשיאים (במדבר פרק ז'), כי בקריאת הפרשה הוא מעורר קדושת היום (משנה ברורה סימן תכ"ט ס"ק ח').

ח. יש נוהגים שלא לאכול מצה מראש חודש ניסן (משנה ברורה סימן תע"א ס"ק י"ב), ויש נוהגים שלא לאכול משלושים יום קודם הפסח (אגרות משה חלק א' סימן קנ"ה).

ט. איתא במדרש (אסתר רבה פרשה ט') שהסעודה הראשונה שעשתה אסתר עם אחשוורוש והמן היתה בט"ו ניסן, [ז"ל המדרש, ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות ושלחה וקראה להמן בסעודה עם המלך בחמשה עשר בניסן, וכיון שאכלו ושתו אמר המן, המלך מגדל אותי ואשתו מכבדת אותי ואין בכל המלכות גדול ממני ושמח בלבו מאד, הדא הוא דכתיב ויצא המן ביום ההוא שמח וטוב לב], ובאותו הלילה נדדה שנת המלך, ולמחרת היה סעודה שניה שלושתם יחד, ובאותה סעודה המן נפל על המיטה שאסתר עליה, ובאותו היום תלוהו, נמצא שתלו את המן בט"ז ניסן, ולכן בט"ז ניסן יש לעשות סעודה זכר לסעודה שעשתה אסתר עם אחשוורוש ועם המן שגרם לתליית המן (משנה ברורה סימן ת"צ ס"ק א').

קימחא דפסחא:

- א. מצוה על כל אחד ליתן קמחא דפסחא עבור עניי העיר, הנגבים על ידי גבאי צדקה שבכל מקום ומקום, וכל מי שדר בעיר שנים עשר חודש צריך ליתן לזה (רמ"א סימן תכ"ט סעיף א'), ומ"מ אם אנו רואים שנכנס לעיר על דעת להשתקע, לאלתר חייב (משנה ברורה שם ס"ק ה'), וכן ה"ה לגבי העני המקבל (משנה ברורה שם).
- ב. שיעור הנתנה כפי צורכו לכל ימי הפסח, (משנה ברורה שם ס"ק ד').

¹ ועיין בבן איש חי (שנה א' פרשת כי תשא אות ו') שהביא דברי הרב אמת ליעקב בשפת אמת (דף ק"ב ע"ד) בשאלה שנשאל הרב החסיד זמירת הארץ על ימים שאין בהם נפילת אפים מכח מנהג, כמו ימים אחר פסח ואחר סוכות וכן ימי מילה וחתן וכיוצא, דמניעת נפילת אפים בהם לא נזכר בדברי חז"ל, וכתב הירא את דבר ה' והבא בסוד ה' צריך שיאמר ויעבור ונפילת אפים בינו לבין עצמו וכו' ע"ש, ואנא עבדא פקפקתי בדבריו וכו', ורק על מה שכתב לכוון במחשבה הודיתי ותבוא עליו ברכה.

² ואם א' אייר חל ביום חמישי בשבת, יש קהילות [מיוצאי דמשק ועוד] שנהגו שאף שבכל יום שישי אומרים תחנון [עיין בספר נטעי גבריאל, שבת חלק א' פרק א' אות ג'], מ"מ יום שישי ב' אייר לא אומרים תחנון, כיון שכל השבוע לא אמרו תחנון, ואין זה מכבוד השבת להתחיל לומר תחנון דוקא בערב שבת.

³ והב"י מסתפק במי שהוא ספק בכור.

- ג. בזמנינו שאין דרך לאפות מצות ולעשות יין בבית, יש נוהגים לחלק לעניים מצות אפויות, לפי שצער הוא להם לטפל בטחינה ובאפיה (ספר נהר מצרים הלכות פסח סעיף א'), ו"א שיש ליתן לעניים מעות (חוט שני פסח פרק א' ס"ק ב').
- ד. ולא דוקא יין ומצות, אלא אפי' בגדים וכל שאר צורכי החג, (הליכות שלמה פסח פרק ב' ארחות הלכה הערה 3), וזה הדרך לקיים מנהג זה באופן המהודר ביותר (חוט שני שם).
- ה. מותר ליתן דמי קימחא דפסחא מכספי מעשר, הואיל ובזמנינו אין סדר גביה קבוע לקמחא דפסחא (גרש"א שם וחוט שני שם).
- ו. קימחא דפסחא אינו מדיני צדקה, ולכן אף מי שפטור מצדקה כגון שלא מגיע לסוף החודש (עיין רמ"א יו"ד סימן רנ"א סעיף ג'), אפ"ה חייב ליתן קימחא דפסחא מדין שמחת החג, שאין אדם יכול להרגיש בן חורין כשלשני חסר (שו"ת משנת יעב"ץ אר"ח סימן ז'), ותלמיד חכם שפטור מלתת מיסים, יש אומרים שמ"מ חייב לתת קימחא דפסחא (פרי מגדים א"א ס"ק ב') ויש אומרים שפטור (רב חיים פלאגי' בספרו יפה ללב חלק ב' סימן תכ"ט ס"ק ב'), ולכן במקום שאין מנהג יכול התלמיד חכם לומר קים לי כמאן דפוטר (כף החיים סופר סימן תכ"ט ס"ק ז').
- ז. יש מקומות שנהגו שקודם יו"ט הולכים נבוני לב לבתי העשירים לקבץ נדבה עבור מרי נפש, ומחלקים מזון וצדקה לעניי העיר קודם החג לאומללים ונדכאים הנמצאים בעיר ומתביישים לפשוט יד ולבקש צדקה, ואשרי האנשים שמשימים עין על זה, שמזכים לעצמם, ומזכים לכל אנשי העיר (משנה ברורה סימן תקכ"ט ס"ק י"ז), ואלה המשתמטים עצמם מליתן קמח לעניים, יש עוון בידם, והנה ידוע שעניי עניים נשואות לזה, וכשהם ישארו בדוחק וברעבון והוא יעלים עין מזה, ידוע מה שאמרה הגמרא בסנהדרין (דף ל"ה ע"א), עיין שם בפרש"י (ד"ה כל), והוא גם כעין זה (משנה ברורה סימן תכ"ט ס"ק ז').

ברכת האילנות:

- א. היוצא בימי ניסן ורואה אילנות שמוציאין פרחים, מברך ברוך אתה ה' אמ"ה, שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות, ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם (מסכת ברכות דף מ"ג ע"ב ושו"ע סימן רכ"ו סעיף א'), בברכה זו אנו נותנים שבח והודאה להש"ת, שברא בשביל האדם גם דברים שאין בהם הכרח לחיי האדם כמו פירות האילן (ערוך השלחן סימן רכ"ו סעיף י"א), [ובשנת תש"פ היתה מגיפת קורונה בכל העולם ב"מ, והיה סגר כללי ברוב מדינות העולם, ולא היה ניתן לצאת לרחוב, והתירו לברך ברכת האילנות על עציץ נקוב שמלבלב (מהרש"א שטרן שליט"א בעלון בעניני מגיפת קורונה ערב פסח תש"פ, ובקובץ שערי הוראה חלק כ"ג עמוד רנט)].
- ב. אין חיוב ללכת ולראות את האילן בפריחתו כדי לברך עליו, אך מידת חסידות היא, כדי לשבח את הקב"ה (שו"ת תשובות והנהגות חלק א' סימן ק"ד), ומדויק מלשון הגמרא במסכת ברכות (שם) שכתבה "האי מאן דנפיק וחזי", משמע אם יצא וראה, וכן מלשון הראשונים והפוסקים שנקטו לשון הרואה בימי ניסן.
- ועל הנזהר בברכת האילנות, עליו נאמר (בראשית פרק כ"ז פסוק כ"ז) ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה', ויתן לך האלקים וכו' (אליה רבה סימן רכ"ו סעיף א').
- ג. י"א שלכתחילה יש לברך על אילנות שמחוץ לעיר (שו"ת רב פעלים חלק ג' סימן ט', רבי חיים פלאגי' בספר מועד לכל חי סימן א' אות ז' ושו"ת אור לציון חלק ג' פרק ו' תשובה א').

- ד. יש אומרים שאף הנשים חייבות בברכת האילנות משום שאין זה זמן גרמא, אלא המציאות הביא את החיוב ולא הזמן⁴ (חזו"ע פסח עמוד י' וכך שמעתי מהגר"י גנס).
- ה. זמן הברכה בימי ניסן, ואם לא בירך בשעת הראייה הראשונה, רשאי לברך בעת שרואה פעם נוספת כל עוד לא יצאו הפירות (מאמר מרדכי סימן רכ"ו ס"ק א' ומשנה ברורה שם ס"ק ה' ושער הציון שם ס"ק ג').
- ו. לכתחילה אין לברך ברכת האילנות בחודש אדר, אלא ימתין לחודש ניסן ואז יברך, משום שאז הוא זמן עליית הנשמות מדרגת צומח לדרגת חי, ובכח הברכה להעלותם ישר לדרגת מדבר (ברכי יוסף סוף סימן רכ"ו ושדי חמד), ואם לא נזדמן לו לברך ברכה זו עד שיצא ניסן, רשאי לברך ברכת האילנות בחודש אייר, ולא יאבד ברכה יקרה זו מידו, ובלבד שיהיו עדיין האילנות בפריחתם ולא גדלו פירותיהם.
- ז. "א דיומי דניסן הוא בדוקא, ולכן מקומות שפריחת האילנות בתשרי או בחשון [כגון בארצות דרום אמריקה או דרום אפריקה], אינם רשאים לברך ברכה זו (כן כתב לי מהרש"א שטרן ביום כ"ד אדר תשע"ח ע"פ החתם סופר בחידושו על השו"ע כאן), אך "א שאינו בדוקא, ולכן רשאים לברך ברכה זו בשעת פריחתם, שלא דברו חז"ל אלא בהווה (עיין משנה ברורה ס"ק א', שו"ת הר צבי חלק א' אר"ח סימן ק"ח, מנחת יצחק חלק י' סימן ט"ז, חזון עובדיה פסח עמוד כה' וכך שמעתי מהגר"י גנס ומהג"י הילל).
- ח. אינו מברך אלא פעם אחת בשנה, ולכן אם בירך פעם אחת, שוב אינו מברך אף אם רואה עצים שונים בכל פעם (ב"י סימן רכ"ו בשם המרדכי מסכת ברכות סימן קמ"ח וש"ע שם), ומי שבירך בארץ ישראל בניסן, ואח"כ נסע למדינות שזמן פריחת האילנות היא בחודש תשרי, אין לו לחזור ולברך שוב ברכת האילנות עד ניסן הבא (מנחת יצחק שם, פסקי תשובות אות ב', מו"ר הגר"ב דיין במכתב ששלח לנו ביום כ"ה אדר תשע"ח ומהרש"א שטרן שליט"א במכתב הנ"ל), מיהו, מי שבירך בתשרי במדינות שזמן פריחת האילנות היא בחודש תשרי, ואח"כ נסע לארץ ישראל, ישוב לברך בניסן, והיינו טעמא, "א מכיון שבריאת העולם החלה בניסן, [שעל כן ברכת החמה היא בניסן], א"כ יוצא שמה שבירך בתשרי בחו"ל, היה על השנה הקודמת, שכבר ברכו בארץ ישראל בניסן, ולכן יברך בניסן בארץ ישראל, ובתשרי לא יברך אף אם יהיה בחו"ל (ווי העמודים וחשוקיהם, גיליון נ"א, מ"א, בשם הגרא"ל שטיינמן), ו"א שצריך לברך שוב בחודש ניסן, כי ארץ ישראל היא עיקר העולם, והכל אחר ארץ ישראל (הגר"ח קנייבסקי שם).
- ט. יש אומרים שמותר לברך ברכת האילנות בשבת ויו"ט, וכן ראו את הגרשז"א והגר"י קניבסקי מברכים בשבת (מפי הגר"י גנס), אך יש אומרים שאין לברך בשבת ויו"ט כדי שלא ישכח ויתלוש, וכן ע"פ הקבלה אין לברך ברכת האילנות בשבת משום איסור בורר ניצוצות הקדושה מן הצומח (בן איש חי בספר מקבציאל שנה א' פרשת צו אות ז' וכף החיים סימן רכ"ו ס"ק ד').
- י. "א שמותר לברך ברכת האילנות אף בלילה בתנאי שיש מספיק אור, עד שניתן לראות את לבלוב האילנות בוחק (שו"ת ציץ אליעזר חלק י"ב סימן כ'), ו"א שאין לברך בלילה (ספר הר צבי חלק א' סימן ק"ח) לפי שטבע הפרחים לפרוח מחום ושמש, וצבעי וגווני הפרחים והעצים מראים נפלאותיו, ועיקר הברכה על הנאת ויופי הפרחים, א"כ עיקר התחדשות ניכרת ביום ולא בלילה (ספר חמדת צבי חלק א' סימן י"ח).
- יא. יש אומרים שמברכים ברכת האילנות על שני אילנות, והגם שהם ממין אחד, ויש מדקדקים על שני מינים, ואין זה עיכובא (חיד"א בספר מורה באצבע אות קצ"ח ובן איש חי בספר מקבציאל שנה א' פרשת צו אות ט'), ויש אומרים שלכתחילה

⁴ וה"ה לברכת הלבנה, שנשים חייבות מעיקר הדין, אלא דמ"מ נהגו הנשים שלא לברך ברכת הלבנה, מפני שהן גרמו לפגם הלבנה, ואף הנשים מבנות אשכנז הנוהגות לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא, נהגו שאינן מברכות ברכת הלבנה מהטעם הנזכר (שו"ת יביע אומר חלק ה' סימן ל"ו אות א').

- צריך שיהיה לפחות שני מינים, ורק דיעבד יכול לברך גם על מין אחד, ובתנאי שיהיה לכל הפחות שני אילנות (ש"ת בצל החכמה סימן ל"ז, כף החיים ס"ק ב' ושר"ת צ"ץ אליעזר חלק י"ב סימן כ' אות ז').
- יב. אין לברך על ראיית העלים של העץ, אלא דווקא על ראיית הבלבוב היוצא לפני גדילת הפירות [דהיינו, כשהפרי קטן מאוד ומתחיל לבצבץ, יש בראשו כעין פרח בדמות שושנה, וכשמתחיל הפרי לצמוח נופל הפרח ונראה הפרי (עיין משנה ברורה סימן רכ"ו ס"ק ב')], דכיון שלבלבוב האילנות בא מזמן לזמן, ניכרת גבורת ה' כשרואים עצים יבשים שפורחים (שטמ"ק מסכת ברכות דף מ"ג ע"ב ד"ה האי מאן דנפיק), ולכן צריך ליזהר שהפירות לא יהיו גמורים, ועץ שכבר גדלו חלק מפירותיו, אך יש בו עדיין ענפים שעליהם פרחים ללא פירות, ניתן לברך עליו (עיין כף החיים שם ס"ק ט').
- יג. לכתחילה צריך שיהיו פרחים של עצי פרי, ומ"מ יש אומרים שבדיעבד מברכים אף על פרחים של עצי סרק (באר היטב ס"ק א' בשם ההלכות קטנות חלק ב' סימן כ"ח), ולכן אין לברך על ראיית פרחים של עצי סרק, אך מי שטעה ובירך עליהם, לא יברך שנית בשעה שרואה פריחת עצי פרי (מפי הגר"י גנס).
- יד. י"א שאין מברכים על עץ של ערלה, לפי שערלה אסור בהנאה ואין יכולים לברך ליהנות בהם בני אדם (גליון רעק"א על הש"ע סימן רכ"ו), וי"א שאפשר לברך, משום שהברכה היא על כללות האילנות (שר"ת דובב מישרים חלק ג' סימן ה'), ובספק עורלה בחו"ל, לכו"ע מותר לברך, כיון שספק ערלה בחו"ל מותר (עיין שו"ע יר"ד ריש סימן רצ"ד).

שבת הגדול:

- א. שבת שלפני חג הפסח נקראת שבת הגדול, מפני הנס הגדול שנעשה בה בשבת שלפני היציאה ממצרים, שבני ישראל התאזרו עוז ואומץ ולקחו על פי ציווי ה', שה לבית אבות, שה לבית, ששימש כאליל של מצרים, וקשרוהו אל כרעי מטותיהם על מנת להקריבו ביום הארבעה עשר בניסן כקרבן פסח, ואע"פ שהדבר העלה את חמתם של המצרים, עכ"ז נבצר מהם להרע לבני ישראל, והוא הנס הגדול שהתרחש בשבת זו (שו"ע סימן ת"ל ומשנה ברורה ס"ק ב'), ויש עוד טעמים נוספים ואכמ"ל.
- ב. אם חל שבת הגדול בערב פסח, אז דורשין בשבת הקודם (משנה ברורה שם).
- ג. יש נהגו לברך זה את זה שבת הגדול שלום, (מחזיק ברכה ס"ק ב' ושר"ת אור לציון חלק ג' פרק ה' תשובה ב').
- ד. יש נוהגים להפטיר בשבת זו היא "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים", בין כשחל שבת הגדול בערב פסח, ובין כשחל קודם לכן, אלא אם יש מנהג ברור וקבוע באיזה בית כנסת שאין מפטירין אלא בפרשת השבוע, (לבוש סימן ת"ל, שר"ת יביע אומר חלק ד' סימן ל"ט וחזון עובדיה פסח עמוד ל'), ויש נוהגים להפטיר וערבה לה' בכל שנה מלבד כשחל שבת זו בערב פסח, שאז מפטירין בהפטרות של פרשת השבוע, ויש נוהגים להיפך, שמפטירין וערבה לה' רק בשנה שחל שבת זו בערב פסח, וכן נראה עיקר (שר"ת אור לציון שם), ועל כל פנים, כל מקום ימשיך כמנהגו, ואף מי שנזדמן לבית כנסת שבו מפטירין שלא כמנהגו, יפטיר כמנהג אותו בית כנסת (חזו"ע ושר"ת אור לציון שם).
- ה. יש נהגו מנהג קדמון מתקופת הגאונים, שכמה ימים קודם הפסח היו האבות לומדים עם ילדיהם את סדר ההגדה מעבדים היינו עד לכפר על כל עוונותינו, בכדי להבינם את תוכן ההגדה בשעבוד אבותינו במצרים ואת יד החזקה שגאלנו מעבדות לחירות, ויהיו מסודרים בפייהם ויוכלו לשאול את הד' קושיות (ראב"ה סימן תכ"ה בשם סידור רב עמרם), וכן יש נוהגים לומר את ההגדה בשבת הגדול [מנהג מרוקו ואלג'יר] במנחה (רמ"א סימן ת"ל), ומאידך, י"א שאין לקרוא את ההגדה לפני פסח, כמו שמדוייק בנוסח ההגדה, והגדת לבנך בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, ולא לקרוא את ההגדה קודם הפסח בזמן שאין מצה ומרור לפניך (הגר"א בסימן ת"ל ס"ק ב'), ומ"מ אין לאסור

לימוד לצורך הבנתה מבעוד יום, ואדרבה מצוה גדולה היא לטרוח מקודם ולירד לעומקה, וכך נאה וראוי לכל ירא שמים באמת לעיין בה תחילה וללמוד את ההגדה בפירושה, ורק יש להיזהר שלא יוציאנה בשפתיו כמו שקורא אותו בליל הסדר.

איסור חמץ:

- א. התורה אסרה חמץ בפסח בשלושה איסורים, א. איסור אכילה [בשיעור כזית חייב כרת, ובפחות מכזית יש איסור תורה אך אין כרת, ובתערובת חמץ שאין בכל התערובת כזית בכדי אכילת פרס אין איסור תורה, אך איסורא דרבנן מיהא איכא (משנה ברורה סימן תמ"ב ס"ק א)], ב. איסור הנאה [איסור לאו, כגון ליתנו בפסח לגוי או לבעלי חיים וכיוצא], ג. שלא ימצא תחת בעלותו או באחריותו, חמץ [ואפילו שלא בביתו ורשותו, גם זה באיסור לאו, ועיין עוד להלן בדין בל יראה ובל ימצא].
- ב. לפיכך ציוותה התורה להשבית החמץ, ע"י ביעור או שיבטלנו מרשותו, קודם זמן איסורו, ומדרבנן צריך את שניהם, גם לבדוק ביתו מחמץ על מנת לבערו, וגם לבטלו לאחר מכן מליבו, כפי שיתבאר לקמן.
- ג. החמץ אסור באכילה ביום י"ד מארבעה שעות ולמעלה [דהיינו אסור באכילה מתחילת שעה חמישית], אבל בהנאה מותר בשעה חמישית ג"כ, ומשעה שש ומעלה אסור בהנאה מהתורה (שו"ע סימן תמ"ג סעיף א' ומשנה ברורה שם ס"ק א', ועיין שער הציון ס"ק א' וס"ק ב'), ולכן צריך ליזהר שכבר יהיה מבוער לפני סוף זמן שריפת חמץ [תחילת שעה שש], וכן שישאר זמן לומר כל חמירא קודם שתגיע שעה שישיית (משנה ברורה סימן תל"ד ס"ק י"ב).
- ד. ואלו הם שעות זמניות, יש אומרים שנחשוב אותם מעמוד השחר עד צאת הכוכבים (בן איש חי שנה א' פרשת צו סעיף ח'), ויש אומרים שנחשוב אותם מהנץ החמה עד שקיעת החמה (משנה ברורה שם ס"ק ח' בשם הגר"א), ונהגו להחמיר כדעה ראשונה (משנה ברורה שם וכף החיים ס"ק כ"א), מיהו לקטנים אפשר לסמוך על הדעה השניה (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ז' תשובה כ"ב).
- ה. וראיתי לנכון להביא מעשה שמביא הבן איש חי (שנה א' פרשת צו סעיף ח') בענין כמה וכמה צריך האדם לשום לבו באיסור חמץ, ולהיזהר בניקוי שניו היטב, וז"ל, מעשה באחד שהיה נזהר הרבה בשמירת המצה בלישה ואפיה ובכל הלכות פסח, והנה בליל פסח אחר שישן חלם דאמר לו אדם אחד אוי לו שאכל חמץ משהו, ויקץ ויתמרמר מאד ויבך בכי גדול וחזר וישן מתוך בכייתו, ויחלום והנה איש מדבר עמו ואמר לו זה החמץ שאכלת הוא שנשאר בין השיניים פירור קטן חמץ מאכילה שאכל בערב פסח בבוקר, ובעת שהיה אוכל ולועס המצה בלילה נפרד אותו פירור מבין השיניים ונדבק במצה ואכלו עם המצה עכ"ל, ולכן לכתחילה יזהר אדם לחצוץ שיניו ולנקותם היטב ביום ארבעה עשר בניסן אחר שסיים אכילת חמץ, וביותר צריך ליזהר מי שיש לו נקבים בשיניו, ויש חשש שמא נכנסו פירורי החמץ⁵.
- ו. אסור להריח בפסח בפת של גוי להנאה, שמא יבוא לאוכלו (ביאור הלכה סימן תמ"ג סעיף א' ד"ה ואפי', בן איש חי שנה א' פרשת צו אות ל"ט וכף החיים סימן תמ"ג ס"ק י"ג, סימן תמ"ז ס"ק מ"ב וסימן תמ"ח ס"ק ח'), ולכן הגר מעל מאפיה של גויים, אל יריח בריח הפת בכוונה ליהנות.

⁵ ועיין בהליכות עולם (חלק א' עמוד רפ') שהביא סיפור הנ"ל בשם הבן איש חי, וסיים דבדיעבד אם לא עשה כן, אין לחוש כ"כ, שבודאי נפגם ונסרח טעם השאריות שבין השיניים אחר שעברו כמה שעות, ולא כמו שכתוב בבן איש חי.

- ז. אסור ליתן בהמתו לאינו יהודי להאכילה בימי הפסח, אם הוא יודע שמאכיל אותה פסולת שעורים שהוא חמץ (ש"ע סימן תמ"ח סעיף ז), והיינו בין בחינם ובין בשכר, שהרי הוא נהנה מחמץ בפסח שמפטם בו העכו"ם את בהמתו, וחמץ אפילו של עכו"ם אסור ליהנות ממנו בפסח, ומ"מ בדיעבד אם אכלה חמץ בפסח אין לאסור בשרה בשביל זה כדמוכח בשו"ע (י"ד סימן קמ"ב סעיף י"א), ואין כל האמור אלא שיודע שמאכיל אותה חמץ, אבל אם אין ידוע שיאכילנה חמץ, מותר ליתנה לו ואין לו לחוש שמא יאכילנה.
- אמנם, אותן שמעמידין בהמתן אצל נכרי זמן רב קודם פסח, ושהנכרי יזין אותן משלו, ואין מתנין בפירוש על חמץ, ובהמשך חל פסח, מותר אף שנודע לו שמאכילה חמץ.
- ואם א"א לו באופן אחר, המנהג במדינתנו למכור הבהמה לנכרי כדין ע"פ הקנינים המבוארים בשו"ע (י"ד סימן ש"ג), והבהמה תהיה אצל הנכרי בפסח או יקנה לו הבהמה עם הרפת, והנכרי יאכילנה ולא יהיה לו שום עסק עמהם בפסח, ובלבד שלא יאמר לו שיאכילנה חמץ. וכל זה ביש לו לנכרי מזונות משלו, אבל אם אין לו מזונות והישראל מוכר לו ביחד עם בהמתו גם מזונותיה שהם חמץ, יש מחמירין בזה דמחזי כהערמה.
- והמנהג במדינתנו שאפילו אם אין מאכילה חמץ גמור, ורק שרוצה ליתן לבהמתו תבואה בפסח, שמוכרה ג"כ לנכרי עם הרפת, והנכרי מאכילה, דאם לא ימכרנה, יצטרך ליתן לה מעט מעט, ובמקום נגוב, ויעמוד עליה בשעה שאוכלת לבער המותר, כדי שלא תחמיץ מהריר שלה וכמבואר בשו"ע (סימן תס"ו סעיף ב'), [ועיין משנה ברורה סימן תמ"ח מס"ק כ"ט עד ס"ק ל"ד, ועיין שערי תשובה שם ד"ה יודע], מיהו עיין בשו"ת אור לציון (חלק ג' פרק ח' תשובה ה') שכתב שאם המזון אינו ראוי לאכילת אדם, וגם אין החמץ בעין אלא מעורב במזון, ונתערב לפני הפסח, מותר להשהות מזון זה בפסח ולהאכיל בו את בעלי החיים שברשותו.
- ח. לענין חלב של בהמה שאוכלת חמץ, אפילו היא של נכרי, נחלקו אחרונים בזה, ודעת הפרי מגדים להתיר החלב שחלבו אחר מעת לעת שאכלה חמץ, ולכן אין לשתות חלב מבהמת גוי בפסח, שמא האכיל אותה חמץ (בן איש חי שנה א' פרשת צו אות מ"ב), ויש מקילין אפילו בו ביום אם אוכלת שחרית וערבית מדברים המותרים, (משנה ברורה סימן תמ"ח סוף ס"ק ל"ג), ומאידך, יש מיקילים בכל אופן (חזו"ע פסח עמוד קטו).
- ט. אשה מינקת שאכלה חמץ בערב פסח [בבוקר], מותר לה להניק את בנה אף לאחר הצהריים, משום שלתינוק בן יומו לא החמירו שלא לשתות מחלב זה (עיין אשרי האיש חלק ג' פרק נ"ו אות י"ד).
- י. מקום שמספקים מי שתיה לאוכלוסיה מבארות ונהרות, והאנשים הגרים סביבם זורקים לתוכם [וגם בימות הפסח] חמץ משיווי מאכלם ושיווי משקה של בירה וי"ש וכו' של חמץ, ומתערבבים ונכבשים בתוך המים יותר מכ"ד שעות, אף שהיה אפשר לאסור משום כבוש כמבושל, וחמץ במשהו ועוד כמה טעמים, מ"מ יש להתיר השתייה והשימוש במים אלו מכמה טעמים, ובתנאי שיניח בפי הברז מסננת מבד שנקביה דקין מן הדקין שיסנן את המים, ויש חסידים ואנשי מעשה הנוהגים להכין בביתם מים מסוננים היטב מלפני פסח לצורך שתיה ואכילה לכל ימי הפסח (פסקי תשובות סימן תס"ז ס"ק י"ד, ועיין שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ח' תשובה ט' שנקט להחמיר לכתחילה).
- יא. מי שיש לו פועלים גוים, ומביאים מביתם חמץ לאכול, אע"פ שהישראל רואה את החמץ, אין בכך כלום, ואין הישראל זקוק להוציאו, אבל אסור להעלותו עמו על השלחן, ואפי' בהפסק מפה (שו"ע סימן ת"מ סעיף ג'), ויזהר הישראל לנקות השלחן ולהדיחו יפה אחר אכילת העכו"ם, שלא ישארו שם פרורין מחמצו, וכן צריך לזהר כשילך העכו"ם מביתו, שיטול כל חמצו, ולא ישתיר ממנו מאומה (משנה ברורה שם ס"ק י"ח).

- יב. המתארחים במלון או טסים בחברת טיסה שמגישים חמץ, עליהם להצהיר בדלפק הקבלה שמשלמים רק עבור הלינה או הטיסה ולא עבור החמץ.
- יג. אם הוציא את החמץ מרשותו בערב פסח, והפקירו באופן ברור, יש אומרים שמותר לחזור ולזכות בו לאחר הפסח (אור זרוע חלק א' סימן תשמ"ח וחלק ב' סימן רמ"ו), ויש חולקים (ש"ת הרדב"ז חלק ג' סימן תל"ו), אך אם היה עדים בשעה שהפקיר את החמץ, באופן שאין חשש ערמה, מותר לחזור ולזכות בו לאחר הפסח אם יש הפסד מרובה בדבר, וטוב שירבה עליו חמץ אחר המותר באכילה, ויבטלנו ברוב אחר הפסח (חז"ע פסח עמוד עד').

מכירת חמץ:

- א. יש דין של לא יראה לך שאר (דברים פרק ט"ז פסוק ד'), דהיינו אסור שייראה חמץ השייך לך בפסח, וכן יש דין שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם (שמות פרק י"ב פסוק י"ט), דהיינו שאסור להשהותו, ולכן יש לבערו או למכור אותו לגוי [כדלהלן], וחמץ של ישראל שעבר עליו הפסח, אסור בהנאה אפילו הניחו שוגג או אנוס (ש"ע סימן תמ"ח סעיף ג'), ואיסור זה הוא על החפצא ולא על הגברא (נודע ביהודה קמא א"ח סימן כ').
- ב. אם מכרו או נתנו לאינו יהודי שמחוץ לבית קודם הפסח, אע"פ שהישראל מכרו לאינו יהודי ויודע בו שלא יגע בו כלל אלא ישמרנו לו עד לאחר הפסח ויחזור ויתננו לו, מותר, ובלבד שיתננו לו מתנה גמורה בלי שום תנאי, או שימכרנו לו מכירה גמורה בדבר מועט, אבל מתנה על מנת להחזיר לא מהני (ש"ע סימן תמ"ח סעיף ג').
- ג. ז"ל החתם סופר (א"ח סוף סימן ק"א), ומחוייב כל רב ומורה בכל שבת הגדול להורות העם איך יאמרו ואיך יעשו שטר קנינים המועילים כמו שאנו רגילים פה, וכל בני קהלתנו מוכרים בשטר המתקן מתחת ידינו ואפ"ה אני מזהירם ומלמדם בכל שנה וכן נכון וכו' ע"ש.
- והן אמת שבזמן החתם סופר כל אחד היה מוכר את חמצו לגוי באופן עצמי, מ"מ גם בזמנינו ישנם כמה הלכות שעל המוכר לדעת בטרם הוא ממנה את הרב לשליח למכור את חמצו.
- ד. מכירת חמץ מתבססת על מה שכתוב בתורה ולא יראה לך שאור (שמות פרק י"ג פסוק ז'), ודרשו חז"ל (מסכת פסחים דף ה' ע"ב) שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של גוי.
- ה. יש אומרים שאפשר לכלול במכירת חמץ לעכו"ם, מיני מתיקה שיש בהם קמח, וכן דגן שקורין בורג"ל, וכן משקה שקורין בירה, אלא שלכתחילה צריך לקחתם לבית של הגוי, והגוי יחזיר אותם לאחר פסח (עיין ש"ע סימן תמ"ח סעיף ג' ובן איש חי שנה א' פרשת צו סעיף ט'), ויש אומרים שעיקר ההיתר היה במקום הפסד, ולכן יש לסמוך לכתחילה על מכירה זו במקום הפסד מרובה, וכל המפקפק עליה ראוי לגערה (ש"ת חתם סופר א"ח סימן ק"ג וביאור הלכה סימן תמ"ח סעיף ג' ד"ה בדבר מועט), ומאיזך בספר בכור שור (במסכת פסחים דף כ"א ע"א) כתוב שלא מועיל מכירת חמץ בשום אופן, ולכן כתב הגר"א (שם) שלא לסמוך על מכירת חמץ על דבר שבעין, וכן היה נוהג החזו"א (דינים והנהגות פרק י"ז סימן כ') לסמוך על מכירת חמץ רק על חמץ שאינו בעין, ומי שיש לו דבר חשוב שיתן לבעל חנות, שבעל החנות בין כה וכה מוכר חמץ בעין בכמות גדולה (ועיין באריכות בש"ת אור לציון חלק ג' פרק ט' הערה א').
- ו. וה"ה שניתן לסמוך לכתחילה על המכירה במוצרים עם תערובת חמץ או ספק חמץ, (ש"ת אור לציון חלק ג' פרק ח' הלכה א'), וכן ה"ה קפה שמשתמשים כל השנה ויש חשש שיש בו פירורי חמץ, או מאכלים שאין בהם השגחה לפסח, יש למוכרם לנכרי (אשרי האיש חלק ג' פרק נ"א אות ב').

ז. יש אומרים שאין לקנות או להכין מוצרי חמץ כדי שיהיה מוכן לו מיד לאחר הפסח ע"י שימכרנו לנכרי, דבזה הוא מוכיח שאינו מבטלו בלבד, ורוצה בקיומו של החמץ, (רבי משולם איגרא סימן ל"ט, שבט הלוי חלק ד' סימן מ"ט), אך יש מקילים וס"ל דלא מצינו איסור רוצה בקיומו אלא כשרוצה להשתכר ולהרויח ע"י זה (עיין פסקי תשובות סימן ת"נ אות ז), מיהו בעל חנות מזון, לכו"ע מותר לו מעיקר הדין לקנות חמץ לפני פסח ולמוכרו במכירת חמץ, דכיון שכוונתו למכור את החמץ כדי להרויח, א"כ אם ירצה הנכרי לקנות ממנו את כל החמץ, בודאי יסכים הישראל בחפץ לב, ואין זה בגדר רוצה בקיומו, אלא דמ"מ מגונה הדבר, ואין לעשות כן אלא בשעת הדחק (שבט הלוי שם), [ובשנת תש"פ היה בכל העולם מגיפת קורונה ב"מ, ומשום חשש שיהיה מחסור בהספקת מוצרים חיוניים, האנשים ציידו ביתם במאגרי מזון, והגר"י יוסף שליט"א במכתב ששלח לנו ביום כ' אדר תש"פ, כתב שמותר לקנות חמץ גמור ולעשות מחיצה גבוה או להכניס אותם בארון סגור ומסוגר, ולכתוב שזה חמץ גמור, מיהו מהרש"א שטרן שליט"א כתב לנו במכתב ששלח לנו ביום כ' אדר תש"פ שראוי להחמיר לכתחילה אף בתקופת מגיפה]

ח. להלן רשימת חלקית של מצרכי מזון שמכילים חמץ גמור: פידיאו"ש [איטריות], (שו"ע סימן תמ"ז סעיף י"ב), סולת, קוסקוס, בורגול, גרנולה, בירה, שקדי מרק, דברי מאפה, מציות קרקרים, וופלות, בייגל וחיטפים מחמשת מיני דגן, שמרי בירה, ביסלי, ממתקים מלאכותיים, וכן רוב רובם של סוגי הוודקה בעולם, כמו כן סוכר ענבים [עשוי מדקסטרוזה, דהיינו, פירוק עמילנים, ועלול להיות חמץ גמור, אלא אם כן מיוצר מעמילן תירס או תפוחי אדמה], וכן ויסקי, הוא חמץ גמור ולא תערובת חמץ (עיין משנה ברורה סימן תמ"ב ס"ק ד' ושו"ת אור לציון פרק ז' סוף ביאורים לתשובה ו' ד"ה ויש לשים לב).

יש אומרים שקמח בזמנינו הוא כחמץ גמור, לפי ששורים החיטים במים, כדי לרכך שיהיו נוחות לטחינה (שו"ת מהרש"ב סימן ת"ב), ועל כן מי שיש לו קצת קמח, ראוי שלא למוכרו אלא לבערו (חוט שני פסח פרק ט' ס"ק א'), מיהו אם יש לו הרבה קמח, שפיר אפשר למוכרו ולהשתמש אחר הפסח בקמח שנמכר לגוי, וכן נהג החזו"א להשתמש בקמח שנטחן לפני פסח ונמכר כהלכה, כיון שאין כאן חמץ בעין, ולכן אף אם השרו את החיטים במים קודם טחינתם, לית לן בה (ארחות רבנו חלק ב' אות י"ט, ועיין משנה ברורה סימן תנ"ג ס"ק כ"ז), [וכאמור, בשנת תש"פ היה בכל העולם מגיפת קורונה ב"מ, ומשום חשש שיהיה מחסור בהספקת מוצרים חיוניים, האנשים ציידו ביתם במאגרי מזון, והתרנו לקנות קמח לפני פסח ע"מ למוכרו לגוי בפסח, וכן כתבו לנו מהרש"א שטרן שליט"א והגר"י יוסף שליט"א במכתב ששלחו לנו ביום כ' אדר תש"פ], ועיין עוד להלן.

ט. קי"ל בשו"ע (סימן תמ"ב סעיף א') תערובת חמץ עוברים עליו משום בל יראה ובל ימצא, כגון המורייס וכותח הבבלי ושכר המדי וכל כיוצא באלו מדברים הנאכלים, אבל דבר שיש בו תערובת חמץ ואינו ראוי לאכילה, מותר לקיימו בפסח וכו' ע"כ.

י. יש אומרים שחמץ שנפסל רק מאכילת אדם ולא מאכילת כלב אסור להשהותו (משנה ברורה סימן תמ"ב ס"ק י"ב), ויש אומרים שאם נפסל מאכילת אדם ולא נפסל מאכילת כלב, אפ"ה מותר להשהותו (חזו"א אר"ח סימן קט"ז ס"ק ז').

יא. יש אומרים שכל התרופות מותר להשהותן בבית, ואין צריך לבערם או למוכרן לנכרי, מלבד תרופה שמעורב בה חמץ וראויה לאכילה לרוב בני אדם, או תרופה שהיא חמץ ממש ללא תערובת וראויה לפחות לאכילת כלב (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ח' תשובה א' ובתשובה ג' ויד אברהם יו"ד סימן פ"ד סעיף י"ז אגרות משה אר"ח חלק ב' סימן צ"ב, מנחת שלמה מהדורא תנינא סימן ס"ה), אך חמץ שנפסל מאכילת כלב ואינו אוכלו אלא לשם רפואה, אין זה נחשב לאוכל, ויש

- אומרים שאף אם אוכלו לשם רפואה אחשביה לאוכל (ש"ת שאגת אריה סוף סימן ע"ה), ולצאת לכל הדעות יש נהגו לכלול במכירת חמץ גם את התרופות שאין בהם צורך בפסח.⁶
- יב. קטניות אין צריך למוכרן [אף מי שלא אוכל קטניות בפסח] אלא א"כ יש חשש שמעורבים בהם גרעיני דגן, (ש"ת דברי מלכיאל חלק ב' ובאר יעקב סימן תנ"ג), וכן ה"ה במאכל ציפורים [ALPISTE] אינו חמץ, ומותר ליתן לציפורים בפסח.
- יג. להלן רשימת חלקית של מצרכי מזון שאינם מכילים חמץ כלל כל ימות השנה, [ועל כן גם למחמירים שלא להשאיר בביתם בפסח אפילו לא תערובת חמץ, אין שום צורך לזרקם, ולאחר ניקוי חיצוני ניתן לשומרם בארון נעול בפסח]: אבקות אפיה, אגוזים [כל הסוגים], אורז, במבה, ג'לי, גריסי פנינה [בתהליך הקילוף והשיוף של השעורה להפוך לגריסי פנינה בכל השלבים, אין כלל הימצאות של מים], דבש, דגים טריים, דייסת קורנפלור לתינוקות [מיועדת לאלרגיים לגלוטן], חרדל, טופי [כל הסוגים], טחינה, יין, מיונז, מרגרינה, סוכר וניל, קטשופ, קפה נמס [אבקה, מגורען], קקאו, קצפת ריץ, ריבות, שוקולית, שמרים טריים ויבשים, שלגוני קרח, תה.
- יד. מאכל שנחתך בסכין המשמשת לחיתוך חמץ, בין אם נחתך לפני הפסח, בין אם נחתך בפסח, אסור לאוכלו בפסח, משום שאנו מניחים כי הסכין לא היתה נקיה, וחוששים שמא היה חמץ על גבי הסכין, ובעת החיתוך נדבק החמץ במאכל (רמ"א סימן תמ"ז סעיף ז' ומשנה ברורה ס"ק פ"ד), ואם החיתוך התבצע לפני הפסח, ניתן להתיר את אכילת המאכל בפסח על ידי הדחת מקום החיתוך במים, או גירוד מקום החיתוך (משנה ברורה שם ס"ק פ"ה), אולם, אם החיתוך התבצע בפסח עצמו, יש מחמירים בדבר, מכיון שיש לחשוש שגם לאחר ההדחה והגירוד יישאר חמץ כלשהו על גבי המאכל, ובעת אכילת המאכל יאכל גם החמץ (משנה ברורה שם ושער הציון שם ס"ק ק"ח בשם מהרי"ל), ו"א שלא החמירו אלא שלא לנהוג היתר בדבר דרך קבע, וכגון שלא לקנות דגים מגוי החותך אותם בפסח בסכין חמץ,⁷ אולם, אם אירע באקראי בבית ישראל שחתכו מאכל בפסח בסכין חמץ, מותר לאוכלו אף במקרה שידוע כי הסכין לא היתה נקיה, וניתן להקל כדעה זו (משנה ברורה שם ושער הציון שם ס"ק ק"ט ו"ס"ק ק"כ), ואם נתערב בתבשיל היתר אותו דבר שנחתך בסכין שאינו נקי, יש מקילים (רמ"א שם, משנה ברורה שם ס"ק פ"ז ו"ס"ק פ"ח וחז"א או"ח סימן קי"ט ס"ק ט"ז ד"ה ס"ז בהגה) ויש מחמירים (מגן אברהם שם ס"ק ל"ז).
- טו. המוכר לעכו"ם, יין שיש בו תערובת חמץ, כגון שנתנו בתוכו ספירט של חמץ, י"א שאין היין נאסר משום יינם של נכרים (ש"ת אור לציון שם פרק ט' תשובה ח'), ויש דס"ל שכן נאסר משום יינם של נכרי אף שאין הנכרי נגע בהם (ש"ת אור לציון שם בביאורים לתשובה ח' בשם ש"ת הר צבי י"ד סימן קי"א, וע"ש שדחה את דבריו).
- טז. חמץ הדבוק בכלים יש למוכרו, יש אומרים שיזהר לא למכור את הכלי עצמו (ש"ת חתם סופר סימן ק"ט), וכמו שמופיע ברוב שטרי מכירת חמץ, [ואם מכר גם את הכלים עצמם, יש אומרים שהכלים צריכים טבילה לאחר הפסח (ש"ת אור לציון שם תשובה ז'), ויש אומרים שאין צריכים טבילה, דכיון שדעת הקונה והמוכר שלא יתקיים מקח זה לעולם, לא נקרא כליו של נכרי (ערוך השלחן י"ד סימן ק"כ סעיף ב"ב)], ויש אומרים שאין צריך ליזהר בזה, ואדרבה אם הגוי לוקח את החמץ לביתו, יש למכור לו את כל הכלים שמונח בהם החמץ, כי היכי דלא להוי ככליו של מוכר ברשות לוקח דקיי"ל

⁶ עיין להלן דין לקיחת תרופות בפסח.

⁷ ובכלל בכל ימות השנה לא פשוט לקנות דגים בחנות דגים של גוי, כשהגוי חותך ומכין את הדג עם הסכין שחותך דגים ודברים שאינם כשרים, ולכן לכתחילה גם בשאר ימות השנה יש לקחת סכין כשר לחנות דגים, כדי שהגוי יחתוך את הדג עם סכין כשר, ואם הגוי חתך את הדג עם סכין שאינו של היהודי, אם יש אפשרות לשפשף טוב את הדג ולנקותו מכל לכלוך, מותר, ואם לאו צריך קליפה, ואם קונה דג מרלוזה וכיוצא שיש להם קשקשים, אך הוא קונה אותם בלי הקשקשים, א"כ יש לוודא שהגוי מכר לו דג כשר ולא דג טרף, כגון אם ניכר שהיה שם קשקשים [או לפי המחיר] וכיוצא, ועיין שו"ע (י"ד סימן צ"ו סעיף ה' וש"ך שם ס"ק ו'), רמ"א (י"ד סימן צ"ד סעיף ז') ומנחת שאול (י"ד ריש סימן צ"א).

- יז. או שישכיר לגוי את הכלים שבו נמצא החמץ (ש"ת אור לציון בהערה שם וחוט שני פסח פרק ח' ס"ק ב').
- יח. נהגים למכור את החמץ לגוי ע"י שממנים שליח את הרב, ויש למנותו שליח בפירוש, ולפרט איפה מונח החמץ (אגרות משה א"ח חלק א'), ועיין שו"ת מנחת יצחק (חלק ו') שאם רוצה יכול למכור חמצו אצל שני רבנים כדי לכבדם, אין בזה איסור, אף שכל רב מוכר לגוי אחר.
- יט. מי שניקה את הבית, והוציא את כל חמצו מרשותו, י"א שאפ"ה יעשה סדר מכירת חמץ, להסיר כל חשש חמץ, ולחזק ולהשריש בלבו ביעור וביטול החמץ (גרש"ז א בהליכות שלמה פסח פרק ו' סעיף ג'), וי"א שעדיף שלא יסדר מכירת חמץ לגוי, שהרי כיון שמוכר את החמץ שאולי נשאר ברשותו, א"כ כשהוא מבטל את החמץ, אינו מתכוון לבטל את החמץ שהוא מוכר לנכרי, (ראה פרי מגדים בסימן תמ"ח אשל אברהם ס"ק י'), ואם ימצא חמץ בפסח פחות משוה פרוטה, נמצא שלא נכלל במכירה וגם לא בטלו, ויעבור עליו בבל יראה (ש"ת אור לציון חלק ג' פרק ט' הערה א'). ומי שאין לו אף חשש חמץ, כגון שנכנס לבית חדש, או שבדק את החמץ כדת וכדין וביטלו, יש אומרים שאין מנהג לעשות מכירת חמץ על מה שאין לו (חוט שני פסח פרק ח' ס"ק ב').
- יט. אופן מינוי השליחות, מבואר בשו"ע (ח"מ סימן קפ"ב סעיף א') שמעיקר הדין אינו אלא בדברים בעלמא, ולכן לא צריך עדים, וכן אין צורך בעשיית קנין על מינוי השליחות (ש"ת אור לציון שם פרק ט' תשובה ב'), וכך היה נוהג החזו"א (ארחות רבנו חלק ב' עמוד יג'), אך יש אומרים שיש לעשות קנין לחזק הדבר (חוט שני פסח עמוד רנ"א בשם הגר"י קניבסקי), וכן המנהג (קובץ מבית לוי עניני ניסן עמוד כה').
- ובתקופת מגיפת קורונה, מי שנמצא בבידוד וכיוצא, אפשר לכתחילה למנות את הרב שליח למכור את החמץ דרך הטלפון (עיין שו"ע ח"מ סימן קפ"ב סעיף א').
- כ. יש לדעת שרק הב"ד המבצע את המכירה ביום י"ד הם שלוחים למכור את החמץ, ואילו הרב שרושמים אצלו בימים שלפני ערב פסח, אינו שליח, אלא רק מודיעים לו שממנים את הב"ד שליח שלא בפניהם, דאל"כ הוי שליח שעושה שליח, וחשיב מילי דלא מימסרן לשליח (גר"י עדס שבת הגדול תשע"ד).
- כא. ראוי לשלם לרב או לב"ד המבצע את המכירה, שיהיה דינו כדין פועל ויועיל מכירתו (תשובות והנהגות חלק ב' סימן ר"ח).
- כב. יש למכור או להשכיר את המקום של החמץ לגוי, כדי שלא יהיה חמץ של גוי ברשותו (שו"ע סימן תמ"ח סעיף ג' ומשנה ברורה ס"ק י"ב וס"ק י"ט).
- כג. לכתחילה יש לחתום על שטר המכר, ובדיעבד אינו מעכב (שו"ת אמרי ישראל חלק ב').
- כד. בשטר מכירת קרקע, יש אומרים שצריך לעשות שטר מכירת חמץ שיהיה תקף גם לפי דיני המלכות (חתם סופר א"ח סימן ק"ג), ויש אומרים שאין צריך, אלא שמ"מ ראוי להודיע לגוי שהמכירה היא על פי דיני התורה (חזו"א ח"מ ליקוטים סימן ט"ז ס"ק ח'), אבל בשטר שכירות קרקע או מכירת מטלטלים, גם שטר רגיל של מכירת חמץ נחשב לשטר אף בדיניהם, ואף שע"פ החוק צריך לשלם מיסים על השכירות או המכירה, מ"מ אינו מגרע תוקפו של השטר (שו"ת דברי מלכאל חלק ד' סימן כ"ב ס"ק ט').
- כה. קנין המועיל בגוי, הוא משיכה, ולפי שיטת רש"י גם קנין כסף מועיל בגוי, אבל רוב הראשונים ס"ל שלא מהני כסף, והיום שהגוי לא מושך את החמץ, עושים שש או שבע קנינים (משנה ברורה סימן תמ"ח ס"ק י"ז וס"ק י"ט).

כו. כיון דפחות משוה פרוטה לאו ממונא, א"כ לא שייך בו מכירה אם לא כשמצרו לדבר שיש בו שוה פרוטה (פנ"י מסכת גיטין דף י"ב ע"ב), ולפי זה, יש אומרים שצריך הרב המוכר את החמץ להביא למעמד המכירה חבילות ופלים כדי שהמכירה תחול על זה, דאל"כ אף גוי יקנה רק חמץ דבוק על הכלים (מפי הגר"א וייג), ויש אומרים שהמכירה של כולם מצטרף לשווה פרוטה, ואין צורך לעשות כנ"ל.

כז. יש אומרים שצריך לתת לגוי את המפתח של החדר בו נמצא החמץ, וכן שאר המפתחות הצריכות להגיע לאותו מקום (בן איש חי שם והגר"י שחיבר בקיצור לחגים עמוד 6), ואחרי שמסר את המפתח לגוי, יכול הישראל לבקש מהנכרי שיחזיר לו את המפתח (כף החיים סימן תמ"ח ס"ק מ"ו), ויש אומרים דסגי גם במה שאומר לעכו"ם שבכל עת שירצה יכול לבוא לקחת את המפתח (משנה ברורה סימן תמ"ח ס"ק י"ב), וכן צריך לומר לגוי שהגישה למקום שבו נמצא החמץ, פתוחה לפניו הכל עת (דברי מלכיאל חלק ד' סימן כ"ב).

כח. אין למכור את החמץ ביום י"ג בניסן כדי להפטר מבדיקה, אלא במקום שיש בו טירחא מרובה לבודקו (כך מבואר במשנה ברורה סימן תל"ג ס"ק ק"ג, אך עיין בסימן תל"ו ס"ק ל"ב דנראה דלכתחילה מותר לעשות כן).

כט. זמן המכירה הוא ביום י"ד ניסן בשעה חמישית, [לדעת המגן אברהם שעה חמישית היא מעלות השחר ולדעת הגר"א היא מהנץ החמה], והמאחר ומוכר את החמץ בשעה שישיית אין מכירתו מכירה, דהפקר בדין הפקר הוא, ונמצא שהחמץ אינו ברשותו, (חתם סופר שם), ולכן מי ששכח למכור את החמץ בזמן, ונזכר לאחר שעה זו, אסור ליהנות ממנו אף לפני חג הפסח, [ועיין להלן (באות ל"ו), כיצד יעשה].

ל. תושב ארץ ישראל שיש לו חמץ בארצות הברית, ולפני ערב פסח ביקש מהרב המקומי למכור את החמץ לגוי, והרב מכר את החמץ בערב פסח לפני זמן איסורו שם, אבל לפי שעון ארץ ישראל היה זה בשעות אחר הצהריים, שכבר נאסר החמץ בארץ ישראל, וכן איפכא, יש אומרים שהולכים אחר המקום שהחמץ מונח שם (ש"ת עונג י"ט אר"ח סימן ל"ו), ויש אומרים שהולכים אחר המקום שבו הבעלים הנמצאים (ש"ת חסד לאברהם תאומים קמא אר"ח סימן ל"ה), ולדינא, יש אומרים דמכיון דהא דקיי"ל חמץ שעבר עליו הפסח אסור בהנאה רק מדרבנן, משום קנסא שעבר על בל יראה, בכה"ג שלא יצא הדבר מכלל ספק, הוי ספק דרבנן ולקולא, והחמץ מותר לאחר הפסח, וטוב לבטלו ברוב חמץ שנמכר כדת (חזו"ע פסח עמוד סב), ויש אומרים שיש לו לנהוג לפי הארץ שבו הוא נמצא (ש"ת אור לציון חלק ג' פרק ז' תשובה כ"א).

לא. את המקומות שמונח החמץ המכור, אסור להשאירו מגולה, וטוב לסגרם בחדר ולהצניע את המפתח (ש"ע סימן תנ"א סעיף א'), ויש אומרים שצריך שהסימון יהיה קיים לפני זמן המכירה.

לב. חדרים [או בתים וכיוצא] שדעתו למוכרן לנכרי ביום י"ד, עם החמץ שלהם, יש דיעות בין הפוסקים, שדעת המקור חיים והחיי אדם שצריך לבדוק אור ל"ד, מאחר שלעת עתה החדרים לא נמכרו והם ברשות הישראל, אמנם בתשובת בנין עולם חולק, ודעתו שאין צריכים בדיקה, דבזה עצמו שמוכר למחר לעכו"ם, מקיים תשבתו וביעור, וכן המנהג הפשוט להקל, אך צריך ליזהר שיבאר בעת המכירה, שמוכר לו החדר וכל החמץ הנמצא בו, ומ"מ המוכר ביום י"ג, שפיר עדיף טפי (משנה ברורה סימן תל"ו ס"ק ל"ב).

לג. היוצא מביתו ביום י"ג ניסן [ולא חוזר לפני פסח], י"א שצריך למכור כל ביתו ביום י"ג כדי שלא יצטרך לבדוק שם חמצו (משנה ברורה סימן תל"ו ס"ק ל"ב), וממילא אין להשאיל את הדירה לשכנים וכיוצא לימי הפסח (עיין פסקי תשובות סימן תמ"ח הערה 62), וכן צריך לצאת מהבית מיד לאחר המכירה, [ואם הרב מבצע את המכירה בשעות הבוקר המוקדמות, צריך לצאת מהבית, ועכ"פ מותר לו רק דריסת רגל, אבל אין לו לעשות סעודה וכדומה בבית], ואם קשה לו

לצאת מהבית, נראה שימכור את החמץ ביום י"ד, ויסמוך על השיטות [תשובת בנין עולם הנ"ל], דס"ל שכיון שמוכר ביום י"ד אין לו חיוב בדיקה בליל י"ד (עיין משנה ברורה שם).

לד. ישראל שהיה בידו חמצו של ישראל אחר בפקדון, יעכבנו עד שעה חמישית, ואם לא בא בעליו ימכרנו לאינו יהודי [דהוי ליה כמשיב אבידה], ואם לא מכרו חייב לבערו בזמן איסורו, אפילו אם אינו חייב באחריותו (שו"ע סימן תמ"ג סעיף ב' ומשנה ברורה שם ס"ק י"א).

לה. בשעת הצורך מותר להוציא חפץ [שאינו חמץ] מאותו חדר שנמכר לגוי, אך טוב להימנע מכך [ועיין שו"ת יחיה דעת (חלק ב' סימן ס"ד) שכתוב שבשטר מכירת החמץ לגוי נכתב במפורש, שהגוי מרשה למוכרי החמץ לקחת אחר הפסח מהחמץ שנמכר מאליו, וישלמו לו אחר כך מחיר החמץ, ואין לחוש בזה גם משום גזל הגוי שהוא אסור, כמבואר בשו"ע (חור"מ סימן שמ"ח סעיף ב' וסימן שצ"ט סעיף א')].

לו. לאחר הפסח צריך לעשות קנין באחד מדרכי הקנין, ולא סגי במה שהוא מקבל את החמץ מהנכרי (ביאור הלכה סימן תמ"ח ד"ה מכירה גמורה).

לז. לאחר הפסח יש להזדרז לקנות את החמץ מהגוי תכף לאחר הבדלה, כדי שלא יבואו האנשים ליהנות מהחמץ לפני הקנייה בחזרה, (עיין ערוך השלחן סימן תמ"ח סוף סעיף כ"ח).

לח. יש שכתבו שעל הרב השליח לקנות את החמץ רק לאחר זמן ר"ת, כיון שרבים נוהגים כר"ת, ואם יקנה מהנכרי קודם זמן זה הוי חמץ שעבר עליו הפסח, והמוכרים את חמצם ונוהגים כן, צריכים לדעת שאין להשתמש בחמץ עד כעשר דקות לאחר זמן ר"ת, (אגרות משה חלק ד' סימן צ"ד וסימן צ"ה), ויש אומרים שאין חשש בזה כלל (מנחת יצחק חלק י' סימן מ"ג וסימן מ"ה), וה"ה לבני חו"ל הנמצאים בארץ ישראל, ומכרו את החמץ שם, ולבני חו"ל עדיין יום שמיני אסור בחמץ, תלוי במחלוקת דלעיל.

לט. כאמור קי"ל דחמץ שעבר עליו הפסח אסור בהנאה (שו"ע סימן תמ"ח סעיף ג'), ולכן מי ששכח לעשות מכירת חמץ, והשאייר חמץ ברשותו בפסח, אסור בהנאה, מיהו י"א שאם רב העיר מכר את כל חמץ של כל יהודי העיר מדין זכין לאדם, בשעת הדחק יש להתיר את החמץ בהנאה על ידי ביטול, דהיינו שיערב אותו ברוב של היתר, וימכור את החמץ לנכרי, ויהנה בדמי החמץ (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ט' תשובה ו').

מ. מי שהיה לו קמח ברשותו, ושכח למכור אותו לגוי, כתב המשנה ברורה (בסימן תנ"ג ס"ק כ"ד) שנחלקו האחרונים בקמח שבזמננו [זמן הפוסקים] שמשרים את החיטים ומשהים אותם במים שאסור בפסח, אם עבר ושהה אותו לאחר פסח, יש אוסרים בהנאה ויש מתירים למכור לגוי לאחר פסח כיון שהוא רק ספק חמץ, אבל אסור לישראל לאכלו לאחר הפסח, והחזו"א (סימן קכ"א ס"ק כ"ג) כתב שנחשב ודאי חמץ כיון שרוב חיטים ששוהות במים מחמיצות, ואף ספק חמץ כיון שנאסר להשהותו בפסח מספק איסור תורה, גזרו עליו חכמים שייאסר בהנאה לאחר הפסח.

ונמצא, שבטחנות הקמח שבימינו, שמרטיבים את החיטים ומשהים אותם במים בין שש עשרה שעות לעשרים שעות, לפי המשנה ברורה י"א שהוא ספק חמץ ואסור באכילה ויש אוסרים אותו בהנאה, וכך היא שיטת החזו"א, שאסור אף בהנאה.

מא. אם לאחר הפסח התברר שהאיש שמכרו לו את החמץ אינו נכרי אלא ישראל מומר, יש אומרים שאין החמץ נאסר, כיון שחז"ל לא קנסו אלא למי שהוא בכלל ישראל, והקנס ירתיעהו מלהשהות חמץ ברשותו, אבל מי שיצא מכלל ישראל, לא שייך לקונסו, ויש לסמוך על זה בשעת הדחק (עיין שו"ת נודע ביהודה קמא אר"ח סימן כ', משנה

ברורה סימן תמ"ח ס"ק י"א ושער הציון ס"ק י"ד ופסקי תשובות שם אות ט'), וי"א שאין לסמוך על זה אף בשעת הדחק ואונס (מהרש"א שטרן שליט"א במכתב ששלח לנו ביום י"ח כסלו תשע"ט, ועיין משנה ברורה שם ס"ק ט' וביאור הלכה שם ד"ה אפי' הניחו). מב. מי שקיבל במתנה וויסקי שהוא חמץ מיהודי שאינו שומר תורה כלל, ודבר פשוט שוויסקי זה עבר עליו הפסח, האם וויסקי זה מותר בהנאה או אסור, י"א שלפי הנודע ביהודה האמור לעיל, דס"ל שאיסור חמץ שעבר עליו הוא על החפצא, א"כ דבר פשוט שאסור אף בהנאה, ואף אם נאמר שאם מכרו לעכו"ם ובסוף התברר שהוא יהודי, מותר, הכא יש להחמיר (מהרש"א שטרן במכתב הנ"ל), וי"א שאותו היהודי שקיבל את הוויסקי מהמומר, מעיקר הדין יוכל לסמוך ולמכור אותו לגוי, ויהיה מותר בדיעבד להשתמש בדמיו, וכעין שפסק המשנה ברורה (בסימן תמ"ח ס"ק י"א) דאם מכר חמץ ליהודי מומר בטעות יש להתיר במקום הפסד מרובה שהיהודי המומר יחליף את החמץ עם הגוי או ימכרנו לו ושירי בדיעבד ליהנות מדמיו, ואע"ג דלא התיר שם המשנה ברורה אלא בהפסד מרובה, מ"מ בנידון דידן יש לצרף דעת הפנ"י דוויסקי הוי זיעה בעלמא, וכן יש לצרף דעת המגן האלף דלא קנסו יהודי מומר בחמץ שעבר עליו הפסח, ומ"מ המחמיר בכגון דא שאין הפסד מרובה, יבורך (מכתב ששלח לנו הרה"ג שלמה ידידה זעפראני ביום כ"א כסלו תשע"ט, ועיין מה שכתב באורך בספרו עטרת שלמה סימן ל"ו).

חומרים שיש [ושאין] בהם תערובת חמץ:

- א. **מאכלים:** כל מוצר שמופיע ברשימת הרכיבים הדברים הבאים, המזון מכיל חמץ: עמילנים, [סתם, ללא פירוט כגון עמילן תירס, עמילן תפוחי אדמה וכדומה], דגנים, לתת, דקסטרוזה וגלוטן.
 - ב. **קי"ל בשו"ע** (סימן תמ"ב סעיף ד') דבר שנתערב בו חמץ ואינו מאכל אדם כלל, או שאינו מאכל כל אדם, כגון התריאק"ה [הוא מאכל לחולה לרפואה] וכיוצא בו, אע"פ שמותר לקיימו אסור לאוכלו עד אחר הפסח, ואע"פ שאין בו מן החמץ אלא כל שהוא, הרי זה אסור לאוכלו ע"כ, וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק כ"א) לבאר, דאע"פ שאינו ראוי לאכילה, מ"מ כיון דהוא אכלו, אחשביה.
 - ג. **תרופות:** התרופות הקיימות בימינו יש בהם כמה מינים, יש תרופה שמעורב בה חמץ וראויה לאכילה לרוב בני אדם, וכן יש תרופה שהיא חמץ ממש ללא תערובת וראויה לפחות לאכילת כלב, דנים אותם סוגים כחמץ גמור, ואינם מותרים אלא לחולה שיש בו סכנה (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ח' תשובה ב'), ואם התרופה טעימה לחך, והוא חולה שיש בו סכנה, טוב שיכרוך את התרופה ויבלענה כך או שיתן בתוכה דבר מר, שתהיה שלא כדרך הנאתה, ובעודה בכפו יבלענה (חזו"ע פסח עמוד קכב' ושו"ת אור לציון שם תשובה ג'), [ובאין אפשרות, חייבים לקחת את התרופה כמות שהיא].
- אך חמץ שנפסל מאכילת כלב ואינו אוכלו אלא לשם רפואה, יש אומרים שאין זה נחשב לאוכל ומותר לחולה שחלה כל גופו אע"פ שאין בו סכנה, ולכן מותר לחולה אף שאין בו סכנה לקחת [גלולות] תרופות אף שאינן מופיעות במדריכי כשרות, אבל אין להתיר אם יש לו רק מיחוש בעלמא (יד אברהם יו"ד סימן פ"ד סעיף י"ז אגרות משה אר"ח חלק ב' סימן צ"ב, מנחת שלמה מהדורא תנינא סימן ס"ה, מבית לוי חודש ניסן עמוד ח' בשם הגר"ש ואזנר, וחזו"ע פסח עמוד קכ'), **ויש אומרים שאף אם אוכלו לשם רפואה אחשביה לאוכל** (שו"ת שאגת אריה סוף סימן ע"ה).
- גלולות וטבליות בליעה המרים:** שמעורב בה חמץ רק כדי לדבק בו את התרופה, מותרת אף לחולה שאין בו סכנה, וכאן לא אומרים אחשביה, שכן דעת האוכל אינה לשם החמץ, אלא לשם נטילת התרופה עצמה (חזו"א אר"ח סימן קט"ז ס"ק ח').

טבליות שמוצצים אותם וטעמם טוב: אסור למצוץ אותם בפסח לרפואת דלקת גרון וכיוצא, אלא א"כ נתברר שנעשו בעמילן של תירס או של תפוחי אדמה (חז"ע שם).

ויטמינים: יש שמצוי בהם חמץ, [שעלולים להכיל מיני דגן או עמילנים וכדומה, כגון ויטמין C בדרך כלל מיוצר מדגנים, וכן ויטמין E יש שמופק משמן נבט חיטה או שמני קיטניות, וכן שאר סוגי ויטמינים למיניהם], אם הם ראויים לאכילה, אסורים אף לחולים שאין בהם סכנה, ורק כשאינם ראויים לאכילה מותר לחולה שאין בו סכנה לאוכלם (ש"ת אור לציון שם).

ומה טוב לבקש מהרופא בעת רישום התרופות, שירשום לו תרופות שאינן מכילות חשש חמץ כתחליף לאלה שיש בהן חשש תערובת חמץ (חז"ע שם).

תרופות הומאופטיות: עיין בשו"ת מנחת יצחק (חלק ח' סימן ס"ח) שדן בזה בארוכה, ומסקנתו להלכה, שאם יש ספק אם נעשה מאלכוהול שנעשה מסתם יינם, מותר בשאר ימות שנה גם לחולה שאין בו סכנה, אבל לפסח צריך בירור שעכ"פ התערובת האחרונה נעשתה באלכוהול שאין בו חשש חמץ, ושנעשתה קודם פסח, ושיש בה שיעור כדי לבטל האלכוהול שבחשש חמץ, מיהו עיין עוד שם, שמבואר מדבריו שאם אינו בולע את התרופה, אלא שע"י טעימה נבלע בלשון ובחלל הפה, יש מקום להקל יותר (ועיין בשו"ת קנין תורה חלק ד' ובשו"ת להורות נתן חלק ה').

ומי שצריך לקחת תרופה שיש בה חמץ ודאי, ומכר אותם לגוי, אם יכול לקנות בכל פעם פחות מכזית, עדיף טפי, ואם אינו יכול לקנות בכל פעם פחות מכזית, יקח ממה שמכר לגוי, ויכון שלא לזכות בה (שו"ת אור לציון שם פרק ח' בסוף ההערה לתשובה ג'), ואין לחוש משום גזל הגוי, משום שאף שאנו דנים את מכירת החמץ כמכירה גמורה, מ"מ אין דעת הנכרי ליהנות ממש מן החמץ, אלא דעתו לקנותו כהלכה ולהיות מוכן לחזור ולמוכרו כהלכה לישראל, ויש לומר שהנכרי מוחל על כך (עיין שו"ת שבט הלוי חלק ט' סימן קט"ז ולהלן סוף דיני ביער חמץ לגבי מי שמצא חמץ בפסח).

ד. משחות חיצוניות לעור: מריחת משחה שיש בה תערובת חמץ על הגוף, יש אומרים שאף לדעת הסוברים סיכה כשתיה, מ"מ באיסורי אכילה שנפסלו מאכילה לא אמרינן אחשביה (פרי חדש יו"ד סימן קי"ז), ויש שמסתפקים בדין זה (חז"א דמאי סימן ד' ס"ק י"ג), ומ"מ למרוח משחה לשם רפואה, מבואר בפוסקים דלכו"ע שרי אף לחולה שאין בו סכנה (אגרות משה או"ח חלק ג' סימן ס"ב), שאין אומרים סיכה כשתיה כשהסיכה היא לרפואה (משנה ברורה הוצאת דרשו סימן תמ"ב הערה 42 בשם המחנה אפרים), [וכן ה"ה בזריקות, פתילות, תכשירי חוקן, טיפות אף עינים ואזניים, משאפים ומדבקות לעור לסוגיהם וסוגי יוד].

חיטוי ידים באלכוהול או באלכוג'ל [מצוי בתקופת מגיפת קורונה]: אם האלכוהול אין בו תערובת חמץ, א"כ ודאי שמותר להשתמש בו בפסח, ואם הוא מופק מתערובת חמץ, [כמו שהיה מצוי פעם בחומצת לימון], באנו למחלוקת הגרע"י זצ"ל שהתיר, והגרב"צ אב"ש זצ"ל שאסר (מתוך מכתב ששלח לנו הרה"ג שלמה ידידה זעפראני ביום כ"ב אדר תש"פ).

שימוש בקרם לחות, סבון, איפור ותמיסה לעדשות מגע וכדומה: דברים אלו שיש בהם חמץ שנפסל מאכילת כלב, יש אומרים שמותר, שאף למאן דס"ל סיכה כשתיה, אין היא נחשבת כשתיה לענין שנאמר על ידה אחשביה, ועל כן אין צריך להחמיר ולחזר אחר סבונים וחומרי ניקוי, בשמים, ותמרוקים שאינם ראויים אף לאכילת כלב שיהו דוקא כשרים לפסח, והוא הדין לענין אודם שנפסל מאכילת כלב, ונותנים אותו על השפתיים, [באופן שאין בעיה מצד צניעות], וכן משחת שיניים שנפסלה מאכילת כלב, אין לחוש בהם משום חמץ בפסח, שאף שלפעמים נבלע עם האוכל, כיון שאין מכוונים לאכילה שרי, ואין צריך לחזר שיהא כשר לפסח

דוקא (ש"ת אור לציון חלק ג' פרק ח' תשובה ו', הגרשז"א בהליכות שלמה פרק ד' סעיף י"א וש"ת דברי בניהו חלק י' סימן נ"ב), וי"א שאף שמעיקר הדין אין איסור להשתמש בדברים אלו, מ"מ משום חומרא דחמץ ראוי לא להשתמש בהם (הגר"ש"א באשרי האיש חלק ג' פרק נ"ח אות ט"ו), ולכן אם אין להם הכשר, יש ליזהר לא להשתמש בדברים אלו בכלי אכילה (חוט שני פסח פרק ז' ס"ק ב').

ה. אחרי בדיקות יסודיות ומקיפות במעבדות, ע"י מומחי כשרות, לא נמצא חמץ כלל ברשימת הדברים הבאים, וניתן להשתמש בהם בפסח בלא הכשר לפסח: כל סוגי הכלים החד פעמיים, [כולל מקרטון עם אלימינציה צבעונית], ניילון נצמד, נייר אלומיניום, נייר סופג, נייר פרגמנט לאפיה ולכיסוי מדפים, כל סוגי המפיונים לשולחן והמנג'טים למאפים, כל סוגי הממחטות הלחות, קיסמי שיניים, תבניות לאפיה חד פעמיות, פילטרים, מסנני מים, ספריי לגיהוץ, כל סוגי הוולזין והאלוורה [אינם מסוגלים להכיל חמץ, כי מיד מתפרקים], (הרב יצחק יעקב פוקס). ומה שיש שנותנים הכשר לפסח על דברים שאין בהם כל חשש חמץ כלל ועיקר, הרי זה כחוכא וטלולא, ואין לעשות כן (גרשז"א בהליכות שלמה פסח עמוד סה' הערה 14).

ו. **דין חוזר וניעור:** כאמור לעיל, חמץ בפסח אסור במשהו (ש"ע סימן תמ"ז סעיף א'), ואם נתערב חמץ בערב פסח, ויש ששים כנגדו לבטלו, לפי הרמ"א (בסימן תמ"ז סעיף ד') אם הוא תערובת לח בלח לא אמרינן חוזר וניעור, ואם הוא דבר יבש שנתערב אמרינן חוזר וניעור, אך בדברי השו"ע יש סתירה האם החמץ בפסח חוזר וניעור או לא, דמתחילה (בסימן תמ"ב סעיף ד') העתיק לשון הרמב"ם (בהלכות חמץ ומצה פרק ד' הלכה י"ב), ומשמע שפסק שחוזר וניעור, ומאידך (בסימן תמ"ז סעיף ד') כתב בזה"ל, אם נתערב החמץ קודם הפסח ונתבטל בס', אינו חוזר וניעור בפסח לאסור במשהו, ויש חולקים עכ"ל, וקיי"ל סתם ויש, הלכה כסתם (עיין רמ"ע מפאנו סימן צ"ז ושדי חמד כללי הפוסקים סין י"ג אות ח'), וא"כ החמץ אינו חוזר וניעור, ובאחרונים נאמרו כמה תירוצים, ולמעשה, י"א שתלוי אם נתערב ואינו ניכר [דלא אמרינן חוזר וניעור], או אם נתערב וניכר אלא שנפסד טעמו ע"י התערובת [דאמרינן חוזר וניעור] (כף החיים סימן תמ"ב ס"ק מ"ז), וי"א שיש לחלק בין דין שהיה [דמותר להשהות] לדין אכילה [שאסור לאוכלו] ויש עוד תירוצים באחרונים (ש"ת אור לציון במבוא לחלק ב', ענף א' ואור לציון חלק ג' פרק ח' בביאורים לתשובה י"א), וי"א שבכל אופן אמרינן אינו חוזר וניעור (חזו"ע פסח עמוד ק').

ז. עישון סיגריות והרחת טבק:

הטבק: הדרך הוא לשרותו בשכר בקצת מקומות, וצריך לסוגרו בחדר או לעשות מחיצה בפניו (משנה ברורה סימן תס"ז ס"ק ל"ג בשם המגן אברהם ס"ק י'), ולמעשה בימינו בדרך כלל יש בסיגריות מוצר קלוי חיטה מוחלטת, ועוד כמה מוצרים שלגביהם קיימת אפשרות שנוצרו מעמילן חמץ [כמו מלח לימון, גלוקוזה, תרכובות כהל אתילי, כהל איזאעמילי ועוד], ועיין בהערה ⁸.

טבק המיוחד להרחת: אינו ראוי לאכילת כלב, יש אומרים שהרי הוא כעפרא דארעא ומותר ליהנות ממנו ולהריח בו אע"פ שיש בו תערובת חמץ, כמבואר בשו"ע (סימן תמ"ב סעיף ב'), ולא דומה לטבק לעישון דחמיר טפי כדלהלן (בית מאיר סימן תס"ז סעיף ח'), ויש אומרים דאע"פ שנפסלו מאכילת כלב, מ"מ כיון שמתחילה נעשו לשם הרחה, אסור ליהנות מהם אם יש בהם תערובת חמץ (מהר"ם ש"ק או"ח סימן רמ"ב).

⁸ ע"פ מחקר של הכימאי ר' אברהם שלמה מאיר [שהגריש"א היה סומך עליו בענינים אלו], וכן כתוב מפורש במסמכים של R.J. REYNOLDS TOBACCO CO שהוגשו לקונגרס של ארה"ב, וכן נמצא במחקרים שנעשו בחברת פיליפס מוריס [אשר מייצרת המותגים מרלבורו, פארלמנט, L&M].

עישון טבק שמעורב בו חמץ שנפסל מאכילת כלב, יש אומרים שמשום חומר איסור חמץ יש לדון שהעישון אחשביה (בית מאיר שם ומהר"ם ש"ק שם), **ויש אומרים שמותר לעשן טבק זה** (מור וקציעה סוף סימן תמ"ב), **ויש שלגלגו על אלו שהקפידו לקנות לכבוד חג הפסח טבק שיוצר בלי תערובת חמץ** (מור וקציעה שם בשם אביו), **ולמעשה, יש אומרים שאסור לעשן בפסח סיגריות שיש בהם תערובת חמץ כיון דאחשביה** (גריש"א בספר ישא יוסף חלק א' סימן פ"ג, ובקובץ תשובות חלק א' סימן מ"ט), **יש אומרים שאף אם ע"י העישון אחשביה, מ"מ הוא מחשיב את העשן ולא את החמץ, אלא דמ"מ אין לעשן בפסח סיגריות שיש בהם תערובת חמץ משום איסור הנאה מחמץ** (חוט שני שם פרק ז' ס"ק ג'), **ויש אומרים שאין איסור עישון הסיגארו, כיון דהוי שלא כדרך הנאתו, וגם נפסל מאכילת כלב** (מנחת יצחק חלק ה' סימן ט"ז בשם תשובת מהר"א אסאד אר"ח סימן ק"נ וחזו"ע פסח עמוד קי"ט).

הכשרת כלים:

- א. **אסור להשתמש בפסח בכלי הבישול והאפיה שמשתמשים בהם כל ימות השנה** [בחמין], **כי בלוע בהם טעם חמץ מהבישולים, ואם יבשלו בהם בפסח, הרי הם פולטים טעם חמץ ונכנס לתבשיל** (שו"ע סימן תנ"א), **ולכן ראוי לכל אדם שיהיו לו כלים מיוחדים לפסח, כדי שלא יצטרך להגעילם, וע"י זה מונע חששות הרבה, ולאחר הפסח יצניעם במקום גבוה, (ט"ז שם ס"ק א").**
- ב. **מי שאין לו כלים מיוחדים לפסח, צריך להכשיר את הכלים של כל ימות השנה כדי שיוכל להשתמש בהם בפסח, וכלל הוא בידינו, כבולעו כך פולטו, ולכן כלים שנשתמש בהן בחמין, כפי תשמישן הכשרן, אם תשמישן בכלי ראשון, כגון כף שמגיסין בו בקדירה, צריך להכשירן בכלי ראשון, ואם תשמישן בכלי שני, הכשרן בכלי שני, וכלי שמשתמשים בו בעירו שמערה מכלי ראשון, לא סגי ליה בהכשר דכלי שני, אלא צריך לערות עליו מכלי ראשון** (שו"ע סימן תנ"א סעיף ה'), **וכיסוי של ברזל שמכסים בו הקדרה, צריך הגעלה, כיון שמזיע בכל שעה מחום הקדירה, וא"כ נבלע בו החמץ ע"י חום של כלי ראשון, ולא מהני עירו** (שו"ע שם סעיף י"ד ומשנה ברורה שם ס"ק פ').
- ג. **הגעלה במים שהורתחו ע"י חשמל לכלי שהשתמשו באש, י"א שלא מועיל הגעלה במים שרתחו בגוף חימום חשמלי, כיון שבהגעלה בעינן כבועלו כך פולטו** (הרה"ג אברהם פיטרקובסקי בשו"ת פסקי תשובה חלק ב' סימן קע"א), **י"א שמועילה הגעלה בגוף חימום אדום, אבל יש להסתפק במים שרותחים ע"י מזלג חשמלי, דכיון שאין אש ממש, אפשר שלא תועיל בהם הגעלה** (גרש"ז א בהליכות שלמה מועדים עמוד מג' ושו"ת משנה הלכות חלק י"א סימן שנ"ז), **ומאיך, י"א שמים שהוחמו והורתחו ע"י חשמל, נחשבים כמים רותחים שעל גבי האש, כל זמן שעודן רותחים ע"י החשמל, שהחשמל אש גמור הוא, והמים החמים תולדת אש, ומהני בהו הגעלה** (חזו"ע פסח עמוד קלד' ועמוד קלה', וע"ש שלא חילק בין יש בהם גופי חימום אדומים או לא, ועיין חשו"קי חמד על מסכת עבודה זרה דף ע"ו ע"א).
- ד. **אם רוצה להכשיר כלי גדול, וחושש שמא יש על שפתו בליעת חמץ במקום שאין המים עולים שם, ואינו יכול להכניסו לתוך כלי אחר מחמת גודלו, ימלאנו בתחילה היטב במים חמים, ויקח אבן רותחת, וישליכנה לתוכו בעודו רותח, ומתוך כך ירתיחו המים יותר ויעלו על שפתו** (שו"ע סימן תנ"ב סעיף ו', משנה ברורה שם ס"ק כ"ט וס"ק ל"ב וכף החיים ס"ק ס"ט), **ואם לא גולש, יקח קומקום חשמלי כשהוא רותח ומעלה בועות, וישפוך לתוך הסיר, עד שיגלוש ממנו החוצה לצדדים** (מהרש"א שטרן שליט"א בעלון בעניני מגיפת קורונה ערב פסח תש"פ), **[וכלי שאין חשש שמא יש על שפתו בליעת חמץ, כגון קומקום (חשמלי) וכיוצא, סגי למלא אותו היטב במים, ולהמתין עד שירתחו המים].**

ה. הכשר כלים [לפסח] צריכים לעשותו קודם שעה החמישית ביום י"ד ניסן, שעד אז אין איסור אכילת חמץ, ולא יצטרך לדקדק אם הכלים בני יומן או לא, או אם יש ששים במים נגד כלי שמגעיל או לא, ועוד כמה חששות, (ש"ע סימן תנ"ב סעיף א'), משא"כ לפני שעה החמישית חשיב היתירא בלע, ואין ליזהר בכל הנ"ל, אך עיין בביאור הלכה (שם ד"ה שאין צריכים ליזהר) שכתב להוכיח מהשו"ע (בסימן תנ"א סעיף ד') שאף לפני השעה חמישית חשיב איסורא בלע, וצריך ליזהר שיהיה במים שישים נגד הפליטה, או שהכלי לא יהיה בן יומו, וכן כתב הבן איש חי (שנה א' פרשת צו אות י"ב), מיהו החזו"א (אר"ח סימן קי"ט ס"ק י"ד) כתב ליישב סתירת השו"ע, ולדעתו יש להקל לפני שעה החמישית כמו שכתוב בשו"ע כאן, וכן דעת הגר"ע יוסף (בהליכות עולם חלק א' פרשת צו אות י"ב ובחזו"ע חלק א' עמוד קסב), אלא שמ"מ נהגו שלא להגעיל שום כלי בן יומו⁹ (רמ"א סימן תנ"ב סעיף ב'), ויש שנהגו לכתחילה להגעיל את הקדירה שמכשירים ומגעילים על ידה, [ויש מחמירים להגעילה כשהיא אינה בת יומא], ולאחר מיכן יש להרתיח בה מים אחרים ולהגעיל באותם המים (משנה ברורה שם ס"ק י"ג ושער הציון סימן תנ"ב ס"ק ט"ו).

ו. הכלים שמכשירים אותם, ישפשפם יפה, יעביר מהם כל חלודה, ואם יש גומות שא"א לנקות את החלודה משם, צריך ליבון במקום הגומות (בן איש חי שנה א' פרשת צו אות י"ג), וישהה אחר השפשוף מעת לעת שלא יהיו בני יומן, ויהיו מנוגבין יפה מן המים הצוננים, שמא יצטננו מהן הרוותחין, כשמכשיר ע"י עירווי, יזהר לשפוך עליהם בזריזות ולא ע"י זריקה באויר, דזה לא חשיב עירווי, ויזהר שישפוך עליהם מן הכלי שבישל בו המים, אבל לא ישאוב עם כלי אחר מהקדרה ולערות עליהן להגעיל, דזה מקרי כלי שני אם מגעיל בלא אבן מלובן, אם לא ששוהה הכלי ששואב עמו תוך הקדירה עד שהמים מעלין רתיחה בקדרה קטנה אז מקרי שפיר כלי ראשון, (משנה ברורה סימן תנ"ב ס"ק כ').

ז. כלי שיש לו ידיות, מקום הידיות צריך ניקוי גדול ואח"כ יגעיל ידותיהם כמותן (ש"ע סימן תנ"א סעיף י"ב), וי"א שעדיף ללבן במקום הידיות, וכן כלי שיש בו נקעים, אין מועיל לו הגעלה, וצריך שאלת חכם, (גר"י עדס דרשה לשבת הגדול תשע"ד, ועיין משנה ברורה סימן תנ"א ס"ק נ"ג), ואם הידיות אינם חלק מהכלי, אלא מחוברים ע"י ברגים וכיוצא, י"א שהווי ככלי אחר, ואינם צריכים הכשר (רעק"א בהגה"ה על המגן אברהם בסימן תנ"א ס"ק כ"ד), וי"א שאפ"ה נהגו לעשות העגלה, ומנהג ישראל תורה היא (ש"ת הרדב"ז חלק ו' סימן שני אלפים ש"ח).

ח. נוהגין לשטוף הכלי במים קרים אחר הגעלה מיד (ש"ע סימן תנ"ב סעיף ז'), ובדיעבד, אף אם לא שטף כלל אינו חושש (משנה ברורה שם ס"ק ל"ד).

ט. היורה, אחר שהכשירו בו כלים ורוצה להשתמש בו בפסח, צריך לעשות הגעלה עם אבן רותחת בתוכו [כנ"ל לגבי כלי גדול], (משנה ברורה סימן תנ"ב ס"ק כ"ט וכף החיים שם ס"ק ס"ח).

י. כלי חרס שנשתמש בהם חמץ [חמין], לא מועיל לו הגעלה, והמנהג לא להשתמש בפסח בכלי חרס של חמץ, אפי' בצונן, כי יש לחשוש שאם נתיר לו להשתמש בצונן, יבוא להשתמש גם בחמין (ש"ע סימן תנ"א סעיף כ"א וסעיף כ"ב, משנה ברורה שם ס"ק ק"ב, פרי חדש י"ד סימן צ"א ס"ק ג' וש"ת דברי בניהו חלק ט"ו סימן כ"ה), ואפי' לאחר י"ב חודש שלא השתמשו בהם, לכתחילה אין להשתמש בהם בפסח, [ואם טעו ובשלו בו תבשיל לפסח, אפשר שבזה יש להקל, דאחר שנתיישן הכלי י"ב חודש, מבלי שהשתמשו בו כלל, אמרינן שכלתה לחלוחית ממנו, והטעם שבו הוי כעפר בעלמא, ומשרא שרי], (עיין גמרא מסכת עבודה זרה דף ל"ד ע"א לגבי קנקנים של עכו"ם ובחזו"ע פסח עמוד קסא), וכלי פרפור"י [חרס מצופה] שמשתמשים

⁹ ולענין לעשות הגעלה בפסח עצמו, לשיטת השו"ע (בסימן תמ"ז סעיף י') שנותן טעם לפגם מותר אף בפסח, א"כ מותר להגעיל גם בפסח, ואילו להרמ"א (בסימן תנ"ב סוף סעיף א') שאין אומרים נותן טעם לפגם בפסח א"כ אין לעשות זאת בפסח אלא בערב פסח.

בהם רק בכלי שני, כגון צלחות וכיוצא, ויש הפסד מרובה אם ימכרנו לגוי, מותר להגעילו ג' פעמים ודיו, והיינו דוקא אם התבשיל חם שהיד סולדת בו, אבל אם אינו חם כ"כ אין צריך הגעלה (בן איש חי שנה שניה פרשת קרח אות ט), ואם יש חשש שמא יבקע הכלי ע"י עירווי ג' פעמים, סגי שיערה רותחים פעם אחת בלבד (מפי מו"ר הגר"ב דיין שליט"א).

יא. כלי זכוכית: למנהג הספרדים לא צריך הגעלה, אלא מספיק להם הדחה באופן שלא ישאר שום ממשות (שו"ע סימן תנ"א סעיף כ"ו וחזו"ע חלק א' עמוד קנב), לדעת הבן איש חי (שנה א' פרשת צו סעיף י"ד) אם השתמש בהם בצונן, צריך לעשות בהם עירווי שלשה ימים, דהיינו שימלאם מים וישארו בהם כ"ד שעות, ואחר כ"ד שעות ישפכם ויחזור וימלאם מים חדשים והיו ג"כ בהם כ"ד שעות, וישפכם ויחזור וימלאם עוד מים חדשים שיהיו בהם כ"ד שעות, ובזה מותרים להשתמש בהם בפסח, מפני שבליעתם בתחילה היתה בצונן, ואילו לדעת הרמ"א (שם בסעיף כ"ה ובסעיף כ"ו) אין להם הכשר כלל, דאף דתשמישו בצונן, מ"מ לפעמים משתמשין בהן בחמין, וס"ל שיש לחוש אף לתשמיש שאינו קבוע (משנה ברורה שם ס"ק קנ"ד), ואין להשתמש בהם בפסח, ומ"מ בדיעבד, אם היה רוב תשמיש חמץ שלו בצונן, ועתה נשתמש בו מצה בחמין בלא שום הכשר, מותר (משנה ברורה ס"ק קנ"ה), ועיין עוד משנה ברורה (שם ס"ק קנ"ו ושער הציון ס"ק ר"א).

יב. גביע מכסף שמשתמשים בקידוש שבת במשך כל השנה, ע"פ הרוב אין בהם חמץ חם או כבוש כ"ד שעות, ולכן מעיקר הדין אין צריך הגעלה כלל, אבל כיון שהם מסתובבים בחמץ, ראוי לערות עליהם מכלי ראשון (מהרש"א שטרן בעלון בענין מגיפת קורונה ערב פס תש"פ).

יג. כלי פירקס [כלי זכוכית החסין נגד אש שאפשר לבשל בו ע"ג האש ואינו מתבקע]: י"א שדינם ככלי זכוכית, ולדעת השו"ע (באו"ח סימן תנ"א סעיף כ"ו) לא צריך הגעלה (שו"ת יחיה דעת חלק א' סימן ו' וחזו"ע שם), וי"א שצריכים הגעלה אף לדעת השו"ע (שו"ת ישכיל עבדי חלק ד' סימן י"ג ושו"ת ציץ אליעזר חלק ח' סימן כ"א), וי"א שאף לדעת הרמ"א (שם) מועיל בהם הכשר ע"י הגעלה שלש פעמים [משום שאין חשש שמא יבקע] [ציץ אליעזר שם וחזו"ע שם, ועיין משנה ברורה סימן תנ"א ס"ק קנ"ו ושער הציון שם ס"ק ר"א].

יד. כלי פלסטיק: י"א שמועילה להם הגעלה (שו"ת מנחת יצחק חלק ג' סימן ס"ז אות א', שו"ת אור לציון חלק ג' פרק י' תשובה י"ג וחזו"ע עובדיה פסח עמוד קנא), וי"א שלא מועילה להם הגעלה לפסח אלא רק להכשירו משאר איסורים (הגר"מ פיינשטיין בספר הלכות פסח פרק י"ג הערה י'), וכן כלי טפלון [שהוא כלי מתכת מצופה בפלסטיק] י"א שאף שאפשר להכשירו מבשר לחלב [או איפכא לאחר המתנה מעת לעת] מ"מ אין להכשירו מחמץ לפסח (שו"ת מבית לוי חלק ז' עמוד כג' אות ב').

טו. שולחנות שמשתמשים בהם כל ימות השנה ללא מפה: יש לערות עליהם רותחים, שלפעמים נשפך מרק מן הקדירות לתוכן (שו"ע סימן תנ"א סעיף כ'), ואם יש חשש שמא יתקלקל, יכול להשתמש בהם בפסח ע"י מפה או שעוונת חדשה ונקיה (חזו"ע חלק א' עמוד קנט'), ואם כל ימות השנה משתמשים ע"י הפסק מפה, אינם צריכים הכשר, אלא ינקה אותם טוב וכסה אותם במפה נקיה (כף החיים סימן תנ"א ס"ק רל"ג).

טז. שיש במטבח: הדרך הוא שמניחים עליו סירים ודברים חמים, ויש להכשירם ע"י הגעלה כנ"ל (חזו"ע חלק א' עמוד קס'), וי"א שצריך הכשרה ע"י אבן מלובנת שיערה עליה מים רותחים, ויעביר את האבן על השיש (רמ"א סימן תנ"א סעיף ו'), ואם אי אפשר להניח עליו אבן מלובנת, [כמו בשיש גרניט שמתקלקל השיש ע"י האבן] יש לעשות הגעלה רגילה, ולאחר ההגעלה יש לכסות את השיש (הליכות שלמה, פסח פרק ג' סעיף ט' והגר"ש וואזנר בקובץ מבית לוי חלק א' עמוד כח').

אריחי החרסינה והקרמיקה שבצדי השיש: לא מועילה להם הכשרה, ויש מצפים אותם לפסח בנייר או בכל חומר אחר עד לגובה של סירים, לשלול מגע חם של כלי פסח או מאכלים חמים עם אריחים הספוגים בחמץ. יז. **כיור המטבח:** אם הוא כיור נירוסטה, יש לנקותו מכל החמץ שנדבק בו, ולהערו עליו רותחים, ואם הוא כיור חרסינה לא מועיל הכשרה, ויש לנקותו ולפגום את כל החמץ שנדבק בו, ולהערים עליו רותחים ולהניח בו קערה מיוחדת לפסח, וי"א שאף אם הכיור הוא מחרסינה, יערה עליו ג' פעמים מים רותחים, ואז מותר להשתמש בו בפסח (חזו"ע פסח עמד קנא).

כמו כן, מחליפים או מגעילים את המסננת שבפתח יציאת המים, ובתום ניקוי הכיור מערים רותחים עם חומרים פוגמים לפתח היציאה, כדי לפגום שאריות חמץ שבצנרת המתעקלת, כיון שכאשר מערים רותח לכיור בפסח, עלולים הכלים שמתוכם מערים, להיאסר.

יח. **כיריים של גז:** הברזלים [חצובה] שעליהם מניחים את הסיר, י"א שיש לנקותה היטב ולהגעילה ברותחים, ולכן אם עירה עליה רותחים מכלי ראשון, הוכשרה בכך (עיין רמ"א י"ד סימן צ"ב סעיף ח', מאמר מרדכי ס"ק י"א וחזון עובדיה פסח עמוד קלז), וי"א שצריך ללבן בליבון קל [ע"י הדלקת האש למשך כחצי שעה], בחום שקש נשרף עליו מצידו השני (רמ"א סימן תנ"א סעיף ד' ומשנה ברורה שם ס"ק ל"ד), וי"א שהחצובות שלנו [שמסגרתה גדולה ואין כולה תחת שליטת האש] יש להצריך ליבון חמור, שניצוצות יוצאות ממנו (הגר"ש ואזנר בשו"ת קובץ בית לוי חלק א' עמוד כט), ולכן טוב להחליפם לחדשים¹⁰, וכשא"א, יעשה ליבון קל וישתמש בהם בפסח רק ע"י כיסוי נייר עבה שלא יקרע (קובץ מבית לוי חלק א' עמוד כט), ואם מכסה את החצובה בפח מתכת, ומדליק את האש על חום גבוה ביותר במשך חצי שעה, נחשב כליבון קל (שו"ת אגרות משה או"ח חלק א' סימן קכ"ד), ובדיעבד, אף אם נשתמש עליו בלי ליבון כלל, ג"כ אין לאסור (משנה ברורה שם).

ושלד הגז, י"א שמספיק הגעלה, וי"א שצריך עירו ע"י אבן מלובנת, ואם מכסהו היטב בנייר אלומיניום, לכו"ע אפשר להכשירו ע"י הגעלה בלבד (קובץ מבית לוי שם).

יט. **כיריים חשמליות:** יש שני סוגי כיריים חשמליות, יש כיריים הלוגן, העשויה ממשטח של זכוכית חסומה, חסינת אש ועמידה בחום, שבמרכז גופי חמור, [אשר ממקמים אותה בדרך כלל במרכז השיש ומשטחי העבודה], צריך להכשירה הואיל ורגילות הוא שנשפך מהתבשיל ע"ג הזכוכית, ולכן, לשיטות שסוברים שמותר להכשיר כלי פירקס ע"י הגעלה, ה"ה כאן, אך לשיטת הרמ"א דס"ל שלא מהני הגעלה לזכוכית כנ"ל, א"כ א"א להכשירה, ולכן יש לנקותה היטב ולהדליקה כחצי שעה, ואח"כ ישים עליה רשת ממתכת שיפסיק בינה לבין הסירים, [ויש להזהיר שלא לכסותם לגמרי ע"י נייר אלומיניום, כי הזכוכית עלולה להתפוצץ].

ויש כיריים אינדוקציה, כיריים אלו פועלות בשיטת הבישול ההשראתי [אינדוקציה], המנצלת את השדה האלקטרו-מגנטי, שנוצר כתוצאה מאלקטרו-מגנט בהספק האמור להגיע עד ל-1200 וואט, לחימום סירים מתכתיים בעלות תחתית מיוחדת. מדובר, איפוא, במשטחים של זכוכית או של קרמיקה [שגם היא עשויה ביסודה ממרכיבי זכוכית], אשר מצד עצמם הם קרים כל העת, והם מתחממים רק מתחת למקום הנחת הסירים, כתוצאה

¹⁰ ולענין חצובה חדשה, אם צריך טבילת כלים או לא, עיין בשו"ת מנחת שאול (הלכות פסח) שכתוב שהיות שבדרך כלל החצובה לא נוגע באוכל אלא בסירים, ורק לפעמים שורפים שם פלפל וחצילים וכיוצא, יש בזה מחלוקת הפוסקים, דלפי שיטת הרמ"א (ביו"ד סימן ק"כ סעיף ז') דס"ל דבטבילת כלים לא אזלינן בתר רוב תשמישו, א"כ לשיטתו יש לטבול בברכה, אך הבן איש חי (שנה ב' פרשת מטות סעיף י"א) הביא שיטת הפרי חדש (ביו"ד שם ס"ק י"ב) דס"ל שגם בטבילת כלים אזלינן בתר רוב תשמישו, ולכן, כיון שרוב שימוש לא נוגע באוכל ממש, א"כ אין צריך טבילה כלל, וכן אמר לי מו"ר הגר"ב דיין שליט"א, שלפי הספרדים לא צריך טבילה כלל, חדא שגם בטבילה הולכים אחר רוב תשמישו, ועוד דאף שלפעמים שורפים שם חציל וכיוצא, מ"מ רק הקליפה נוגע בחצובה ולא האוכל עצמו, ומ"מ נראה שלצאת ידי כל הדעות, יש להטביל בלא ברכה.

מהחום שעובר אליהם מהסירים החמים. וא"כ בכיריים אלו, במקום שם מניחים את הסירים אין צורך בהכשרה, ואילו ליתר השטח לדעת השו"ע מועיל הגעלה, ואילו לדעת הרמ"א לא מועילה הגעלה, והפתרון הוא, ציפוי המשטח והשארית חורים עגולים בקוטר קטן מעט מקוטר העיגולים הרגילים.

כ. **פלאטה חשמלית שנבלעה בה חמץ:** "א שצריך ליבון, וכיון שא"א ללבנה יש לכסותה בנייר כסף עבה [שלא יקרע] (חוט שני פסח פרק י' ס"ק ז'), ו"א דסגי שיערה עליה מים רותחים מכלי ראשון לאחר שינקה אותה היטב מכל חשש חמץ בעין (חז"ע פסח עמוד קלח").

כא. **תנור:** התנור עצמו, "א שיש לנקותם היטב מבפנים בכל דפנות התנור, ולהסיקם שעה או יותר, וימנע מלהשתמש בהם כ"ד שעות קודם ההסקה, מיהו התבניות שאופים בתוכם חמץ יש ללבנם בליבון חמור, או להחליפם בתבניות חדשות (חז"ע פסח חלק א' עמוד קלב', ועיין שו"ע סימן תס"א סעיף א'), "א שאין להכשיר תנור ביתי אלא בליבון, משום שא"א להגעיל חומר זה, אלא א"כ יש לתנור מערכת ניקוי עצמי, [שע"י הפעלתה מתחמם התנור חום גדול מאוד] שאפשר להכשיר באופן זה (הגר"מ פיינשטיין בספר הלכות פסח פרק ט"ז הערה קל"ו, ועיין משנה ברורה הוצאת דרשו סימן תנ"א הערה 10, הערה 14 והערה 125), ויש אומרים שאין אפשרות להכשיר תנור אפיה לפסח, אף לא על ידי חימום התנור בחום גבוה, ויש לסווגו לפני פסח על ידי חבל וכדומה כדי שלא יבוא להשתמש בו כך. וטוב לנקותו מהשומן הדבוק בו אף שסווגו (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק י' תשובה ב'), ומכל מקום, יש אפשרות להשתמש בתנור בפסח, אם יכניס ארגז פח שיכסה את הדפנות מכל צדדי התנור או יצפה הדפנות לגמרי ברדיד אלומיניום חזק שאינו עלול להקרע, (שו"ת אור לציון שם).

כב. **תנור מיקרוגל:** "א שאפשר להכשיר אותם לאחר ניקוי יסודי והמתנה מעת לעת מהשימוש האחרון, ע"י שיתחמם בו מים עם חומר פוגם עד שהוא מתמלא באדים, [ונראה שעדיף לעטוף את האוכל בשני כסויים אם אפשר, ולענין צלחת הזכוכית תלוי במחלוקת הנ"ל אם אפשר להכשיר כלי פירקס], ו"א שא"א להכשירו בהגעלה, כיון שנחשב הוא ככלי ראשון המונח ע"ג האש (שבות יצחק דיני מיקרוגל פרק ה' אות ד' בשם הגריש"א), ועוד שהחמץ [או האיסור] נכנס דרך הרשת לתוך מערכת האוורור (עיין תשובות והנהגות חלק ב' סימן ר"ז).

כג. **דוד מים:** אם משמש לחימום מים בלבד, ואין שמים על גבי מכסהו חלות וכדומה לחימום, או ששמים אותם שם על גבי צלחת והצלחת מפסיקה ביניהם לבין המכסה, אין הדוד צריך הגעלה, אך אם שמים על גבי המכסה עצמו, יש להגעיל את הדוד לפסח, [ואין להצריך את המכסה ליבון, אף שהלחם נותן על המכסה בלא רוטב, כיון שעל ידי הזיעה שמתחת למכסה חשוב בולע על ידי רוטב, שכן מבואר בשו"ע (או"ח סימן תנ"א סעיף י"ד) שכיסוי שבלע על ידי זיעה שתחתיו צריך הגעלה], (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק י' תשובה ה').

כד. **מדיח כלים:** "א דכיון דקיי"ל (בסימן תנ"א סעיף ה') כבולעו כך פולטו, א"כ יש להניחה עשרים וארבע שעות, ולהפעיל את המדיח פעם אחת עם סבון בלי כלים, וכבר אין לחוש למידי, "א שאפשר להכשיר ע"י הנחת אבן או ברזל מלובנים בתוכו ועירו מי המדיח עליהם (שו"ת אגרות משה או"ח חלק ג' סימן נ"ח, וע"ש לענין בשר בחלב דקיל טפי), ו"א שראוי להימנע מלהכשיר מדיח כלים, מפני שקשה לכוון שהמים רותחים יגיעו לכל מקום (שו"ת מבית לוי חלק א' עמוד ל').

כה. **ארונות מטבח:** שמניחים שם מאכלים או כלים של חמץ, ינקם היטב שלא ישאר שם חמץ בעין, ואינן צריכים הגעלה (מגן אברהם סימן תנ"א ס"ק ל"ח ומשנה ברורה סימן תנ"א ס"ק ק"ג), ואם רוצה להשתמש בהם במאכלים או כלים של פסח, "א שיכסה המדפים עם ניירות (אשרי האיש חלק ג' פרק נ"ג אות ל"ג).

כו. שיניים תותבות, כתרים ופלטה וכדומה: אם יש אפשרות להוציאן בקלות, טוב להוציאם ולהכשירם ע"י עירוי, ואם א"א או שקשה להוציאם, יש להימנע מלאכול בהם מאכלים חמים כ"ד שעות לפני שעת איסור אכילת חמץ, ויש לנקותם היטב שלא ישאר בהם שום חשש חמץ בעין (ש"ת שבט הלוי א"ח סימן קמ"ח וחז"ר חלק א' עמוד קמה').

ניקיון הבית:

- א. מה שנהגו אמותינו מאז ומעולם להרבות בעסק זה יותר מן הנצרך באמת, הוא על פי מה שאמרו במדרשות כי חמץ בפסח שאור שבעיסה, וכלה גרש יגרשנו מכל מבואותינו וסתרי לבנו ויחפשו בחורים ובסדקים (ש"ת הרדב"ז חלק ג' סימן תקמ"ו), אכן, ערבי פסחים הינם ימים קדושים בהם כל נפש יהודית מתעלה, בהתאם לדרגתה, כי ידוע הדבר ואמת, שכל האדם נפעל כפי פעולותיו (ספר החינוך מצווה ט"ז), ותוך כדי העמל, היגיעה והטרחה המרובה, חשים כולם בפועל עד כמה, יחד עם הניקיון הגשמי, בד בבד עם המירוץ והקרצוף של הכלים, והחיפוש הבלתי נלאה אחר כל פירור חמץ, מתנקה גם כן הנפש ניקיון רוחני, כבולעו כך פולטו.
- ב. ראויים להיזכר דברי הגאון הקדוש רבי קלונימוס קלמיש מפיאסעצנא זיע"א באחד ממאמריו בחובת התלמידים, שכתב בזה"ל, קדושינו ז"ל אמרו, שחג הפסח בחינת אהבה, לפי שהאדם מרגיש בעליל את כל מצוות הפסח, זהירותיו ודקדוקיו, ומתוך חביבות ואהבה, רץ בכל כוחו הבן [והבת] לקיים מצוות האב, רוצה הוא לכנוס כל כולו לחורים ולסדקים, קופץ הוא על התנור, מכניע ודוחק עצמו אל תחת למיטה, כי הלב עורג ודעתו אינה מתקררת, ומעתה כמעט קשה לו כבר לדבר דברים שאינם מענייני הפסח, להגעיל הכלים, לקנות מה על פסח, זהו כל דבוריו ומחשבותיו ובכולו שקוע הוא בחג הפסח ע"כ.
- ג. ההכנות הרבות לפסח שאנו עושים כיום, הן זכר לאותם מעשים שהכשירו את יציאת ישראל לחירות, ולכן חובה שאותן ההכנות ישמשו מקור וכלי להתעוררות שיביאו את האדם שוב כל שנה לחירות הנפשית (שפתי חיים פסח עמוד שמה), ולא יאמר אדם כמה טורח פסח, ובירושלמי, רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת, מה טורח זה. לדברי הירושלמי, אסור לנו לומר כמה קשה לנקות לפסח, משום שאחד מהחסרונות שבשאלת הרשע הוא, שהוא אומר מה "העבודה" הזאת לכם, והוא מתכוון לומר כמה קשה אתם עובדים לפני פסח (באר היטב סימן תס"ט בשם הרוקח סימן רפ"ג).
- אלא שחייבים לדעת גם דברי הגאון רבי חיים פנחס שיינברג זצ"ל בנוגע לניקוי וההכנה לפסח בימינו, דנראה, כי נתפסנו בימינו במלכודת, אמנם הבית המודרני הממוצע, גדול יותר מאשר בעבר, רהיטים, כלים ובגדים למכביר ממלאים את הבית, אבל, מאידך, המרצפות עשויות כיום מאבן, ולא כבעבר כאשר רצפת העץ או העפר דרשה קרצוף וניקיון יסודי בכל חריץ וסדק, הארונות והשולחנות מצופים בלכה או בפורמייקה שלא כבעבר, שהיו עשויים מעץ גלמי, עובדה שדרשה לקראת הפסח גירוד וקרצוף ולעיתים אף שיוף, כדי להבטיח שאף פירור אוכל לא נותר בסדקים, וכן בימינו, לרשות עקרת הבית עומדים מכשירי וחומרי ניקיון שלא היו מצויים בעבר [שואב אבק ומפשירי שומנים], ולמרות כל זאת, הלחץ והמתח המלווים את עבודות ניקיון הפסח, הגיעו לדרגות בלתי הכרחיות ואף מיותרות, עקרת הבית הופכת להיות פקעת עצבים ואינה מסוגלת ליהנות משמחת יום טוב של הפסח, ומתקשה להשתתף במצוות ובחיובים בליל הסדר, על האשה לצפות לחג בשמחה ולא להירתע ממנו כמו מתשעה באב, ומכיוון שעל האשה להגיע לליל הסדר נינוחה וערנית כדי לקיים מצוותיה

עם כל שאר בני המשפחה, על כן ברור שביצוע החובות של ערב הפסח, צריך להיות מחושב ביחס לחובות החג עצמו.

ד. וכן אף שאין לבטל מנהגים שהועברו בכלל ישראל מדור לדור, אך ישנן הנהגות שונות שנשים לקחו על עצמן כיום, שאינן המשך למסורת ולמנהגים מדורות עברו.

לדוגמא, אם אדם אינו מוכר את החמץ שברשותו, כמובן שהוא חייב לנקות היטב את כל כליו ולבדקם מכל חמץ שנשאר עליהם, או לפסול את החמץ בחומרים חריפים מלהיות ראוי למאכל, כפי תקנת חכמים שחייבו בדיקת חמץ וביעורו [שהרי אינו מוכר חמץ, וכשישתמש אחרי הפסח, במעבד מזון, בתנור ובתבניות שלא נוקו לחלוטין, יעבור באיסור חמץ שעבר עליו הפסח, שאסור אפילו בפחות מכזית באכילה ובהנאה], אבל אם החמץ נמכר, כמו שנוהגים כולם כיום [ואף שיש רבים שלא סומכים על המכירה, ולא מוכרים חמץ גמור, מ"מ כבר הזכרנו לעיל שטוב למכור את החמץ לצאת מכל חשש], אם כן אין הכרחי כבר קרצוף הסירים המחבתות, הצלחות וכדומה, אשר ממילא מאוחסנים בארונות סגורים, ואם יהיו מי שירצו בכל זאת להתעקש ולהחמיר על עשיית העבודה המיותרת, צריך לדעת כי בחומרות אלו יש סכנה גדולה לגרימת קולות רבות, ולעיתים אף לביטול מצוות היום חיובים מן התורה ומדרבנן, שהנשים חייבות בהן בפסח כמו האנשים, ובמיוחד בשולחן הסדר (הרה"ג רבי יצחק יעקב פוקס שליט"א).

בדיקת חמץ:

א. אף שבעל החמץ ביטל את החמץ, מכל מקום חייב בבדיקת חמץ, לפי שביטול חמץ תלוי במחשבתו של אדם, שיבטלנו בלבד שלם ויוציאנו מלבד לגמרי, וחששו חכמים שמא לא יבטלנו בלבד לגמרי ויעבור עליו בבל יראה ובל ימצא, ולכן חייבוהו בבדיקת חמץ (תוס' שם דף ב' ע"א ד"ה אור לארבעה עשר), ועוד, שאם לא יבער את החמץ, יש לחשוש שמא יבוא לאוכלו, ואע"פ שבשאר איסורים לא הצריכו חכמים לבערם מחשש שמא יבוא לאוכלם, מכל מקום בחמץ החמירו, שכן אדם רגיל לאכול חמץ במשך כל השנה ויש לחשוש שמא ישכח ויאכל גם בפסח, מה שאין כן בשאר איסורים אין לחשוש לכך, לפי שאיסורם הוא תמידי (תוס' שם).

ב. בדיקת החמץ מתבצעת כבר בליל י"ד, ואף שמוותר להשהות את החמץ עד למחרת (משנה תחילת מסכת פסחים וגמרא שם דף ג' ע"א), לפי שבלילה בני אדם מצויים בבתיהם, ועוד, לפי שמצות הבדיקה מתבצעת על ידי נר, וביום אין הנר מאיר (שם דף ד' ע"א).

ג. לדעת רוב הראשונים אין אדם רשאי להקדים את בדיקת חמץ ליום י"ג בניסן, לפי שאין אור הנר מבהיק יפה ביום, ואפילו בחדר חשוך אין הבהקת הנר ביום דומה להבהקת הנר בלילה (רמב"ן במלחמות ה' תחילת מסכת פסחים, ר"ן שם וטור סוף סימן תל"ג בשם ראב"ן), ולכן עליו לחזור ולבדוק בליל י"ד בלי ברכה (משנה ברורה סימן תל"ג ס"ק א'), ומי שאינו יכול לבדוק בלילה [כגון בבנין משרדים שנעול בלילה], נראה שעדיף שיבדוק ביום י"ד לפני שעה שישיית, מאשר שיבדוק ביום י"ג (עיין שו"ע סימן תל"ג סעיף י"א ומשנה ברורה ס"ק מ"ה).

ד. וכן, אע"פ שמעיקר הדין אדם רשאי לערוך בדיקת חמץ בליל י"ג בניסן, מכל מקום בליל י"ד יחזור ויבדוק לפחות חדר אחד, הטעם כדי שלא לחלק בינו לבין כל ישראל, שהרי ליל י"ד הוא זמן הבדיקה של כל ישראל (שו"ע סימן תל"ג סעיף י"א וט"ז שם ס"ק א'), ועוד טעם, משום שקודם ליל י"ד לא נזהרים הרבה בחמץ (לבוש סעיף י"א), ואם נזהר ביום י"ג לא להכניס שם חמץ, יש אומרים שמעיקר הדין אינו צריך לחזור ולבדוק בליל י"ד כלל, והרוצה להחמיר על עצמו ולבדוק, יבדוק בלי ברכה (משנה ברורה שם).

- ה. מי שנוסע מחוץ לביתו לפני ליל י"ד [תוך ל' יום לפסח], חייב לבדוק בליל י"ג [או בלילה לפני שיוצא], אך לא יברך, (שר"ע ורמ"א סימן תל"ו סעיף א').
- ו. יש לבדוק את החמץ בליל י"ד מיד בתחילת הלילה, עם צאת הכוכבים (שר"ע סימן תל"א סעיף א'), כדי שלא יתרשל ולא ישכח (משנה ברורה שם ס"ק א').
- ז. יזהר כל אדם שלא יתחיל בשום מלאכה ולא יאכל, עד שיבדוק (שר"ע שם סעיף ב'), ואפי' חצי שעה שקודם הזמן אסור, דילמא אתי לאמשוכי (משנה ברורה שם ס"ק ה'), ואסור אף אם ביקש מחברו שיזכירנו (שר"ע הרב בקונטרס אחרון), ומ"מ טעימה בעלמא, דהיינו פת כביצה, או פירות אפי' הרבה [עד צאת הכוכבים], שרי (משנה ברורה שם ס"ק ו'), אבל משהגיע זמן הבדיקה אסור לאכול פירות הרבה, דאע"ג דלא חשיב קביעות סעודה, מ"מ הרי שוהה זמן הרבה באכילתם, ומשהגיע זמן הבדיקה אין לשהות (ביאור הלכה שם ד"ה ולא יאכל), ומ"מ שתיית קפה או תה, אם מרגיש שצריך לכך, שרי אף כשהגיע זמן הבדיקה, דלא חשיב שהות הרבה (גר"י עדס שבת הגדול תשע"ד).
- ח. ואפילו אם יש לו עת קבוע ללמוד לבד בביתו, יש אומרים שיש לו להפסיק חצי שעה לפני הזמן, ויש אומרים שצריך להפסיק רק בזמן הבדיקה, והלומדים בבית המדרש, אם לומדים שיעור הלכה בלא פלפול, מותר, אבל אם לומדים בפלפול אסור (משנה ברורה ס"ק ז'), אבל משהגיע זמן הבדיקה לא ילמד [בכל אופן] עד שיבדוק (שר"ע שם).
- ט. י"א שיש להתפלל ערבית לפני בדיקת חמץ, משום דתדיר קודם (חוק יעקב סימן תל"א), וי"א שצריך לעשות בדיקת חמץ לפני שמתפלל ערבית, כיון שיש תקנה מיוחדת לבדוק בתחילת הלילה (שר"ע הרב בקונטרס אחרון סימן תל"א ס"ק א'), ומ"מ תפילה בציבור קודמת לבדיקת חמץ (מגן אברהם סימן תל"א ס"ק ה'), לפי שיש טורח רב לקבץ את הציבור אחר בדיקת חמץ ותתבטל תפילת הציבור לגמרי, מה שאין כן הבדיקה גם אם תתאחר לא תתבטל.
- י. אם התחיל ללמוד [או שאר מלאכות] מבעוד יום, אין צריך להפסיק (שר"ע שם), ויש אומרים שגם מי שהתחיל ללמוד חצי שעה לפני צאת הכוכבים, עליו להפסיק את לימודו בהגיע צאת הכוכבים ולבדוק את החמץ, [למרות שלגבי קריאת שמע של ערבית אם התחיל בהיתר אינו מפסיק] (רמ"א שם), והטעם שכיון שתיקנו חכמים שזמן הבדיקה הוא בתחילת הלילה, הרי זה עיקר מצוותה, ואם יאחר את הזמן יעבור על תקנת חכמים, [מה שאין כן בקריאת שמע לא קבעו חכמים את עיקר זמנה בתחילת הלילה] (ביאור הגר"א סוף סימן תל"א).
- יא. יטול ידיו קודם שיברך על הבדיקה, והוא רק משום נקיות (משנה ברורה סימן תל"ב ס"ק ב'), ואין לברך על נטילה זו (כף החיים שם ס"ק א'), ויותר טוב אם תהיה הנטילה ע"י הסך רגליו או שפשוף ניצוצות, משום דלא ליתחזי כיהורא (כף החיים שם), וכן צריך שיהיה הבדוק טהור מטומאת קרי ומת"ה, ולכן נכון לטבול קודם (כף החיים שם ס"ק ב').
- יב. לפני בדיקת חמץ מברכים על ביעור חמץ [ולא על בדיקת חמץ], לפי שמטרת בדיקת חמץ היא ביעור החמץ, שאם יבדוק ולא יבער לבסוף לא יקיים שום מצוה (שר"ע סימן תל"ב סעיף ב'), ואם לא בירך לפני הבדיקה, יברך במשך הבדיקה (רמ"א שם), ואם לא בירך כלל, יש אומרים שיברך בשעת השריפה, ויש אומרים שלא יברך, ולמעשה הרוצה לברך אין מוחין בידו (משנה ברורה שם ס"ק ד').
- יג. יש מהראשונים שסוברים שצריך לברך ברכת שהחיינו על בדיקת חמץ, לפי שמצות בדיקת חמץ באה מזמן לזמן, אך רוב הראשונים חולקים וסוברים שאין מברכים שהחיינו, דכיון שהבדיקה היא לצורך חג הפסח, סומכים על ברכת שהחיינו שמברכים בחג הפסח, ועוד לפי שאין מברכים שהחיינו על מצוה שכל מטרתה להרחיק מעבירה, שלא ימצא חמץ בביתו, ועוד משום שיש בו רק מעט הנאה (עיין רא"ש פסחים פרק א' סימן י' וטור סימן תל"ב), ומ"מ, אם יכול, יביא פרי חדש ויניח אותו לפניו בשעת הברכה על ביעור חמץ (בן איש חי פרשת צו שנה א')

סעיף ה'), והיינו שבשעת בדיקת חמץ יקח פרי חדש, ויברך עליו [ברכת הנהנין ו]שהחיינו, ויכוין גם על הבדיקה והביעור, ואחר כך יברך על ביעור חמץ ויבדוק, ו"א שאם רוצה שלא להפסיק כלל בין ברכת שהחיינו לבדיקה, יכול לדחות את הברכה על הפרי ואכילתו עד לאחר הבדיקה (ש"ת אור לציון חלק ג' פרק ז' בביאורים לתשובה ד'), ו"א שיברך שהחיינו אחר שיתחיל קצת בבדיקה, ואחר שיגמור הבדיקה יברך ברכת הנהנין על הפרי ויאכלנו, (חזו"ע שם עמוד מה', ועיין ילקוט יוסף פסח סימן תל"ב סעיף ה'), ומי שאין לו דבר חדש, טוב שבשעת ברכת שהחיינו שבליל הסדר יכוין גם על ביעור חמץ (ש"ת אור לציון שם).

יד. אין בודקים את החמץ לא לאור החמה ולא לאור הלבנה אלא לאור הנר בלבד (ש"ע סימן תל"ג סעיף א'), לפי שאור הנר יפה לבדיקה יותר מכל אור אחר (מסכת פסחים דף ד' ע"א).

טו. אין בודקים את החמץ בנר של חלב, משום שהבודק יחשוש שמא החלב יטפטף על הכלים ויטריפם, וכן אין בודקים בנר של שמן, מפני שהבודק יחשוש שמא השמן יטפטף על הבגדים ויקלקלם, ונמצא שאינו בודק היטב (ש"ע שם סעיף ב'), ולכן לכתחילה יש לבדוק בנר של שעווה ולא בנרות אחרים, לפי שנרות אחרים מטפטפים. טז. בדיקת חמץ בפנס, "א שעדיף מנר (ספר הלכות פסח פרק ז' הערה פ"ד בשם הגר"ם פיינשטיין), "א שמותר אם הוא דק ומאיר בחורים ובסדקים ואינו מסנוור (שבות יצחק פסח פרק ד' אות ג' בשם הגר"ש), "א שלכתחילה אין ראוי לשנות מתקנת חז"ל, אלא א"כ לא יכול לבדוק ע"י נר (הליכות שלמה פסח פרק ה' סעיף י"א), ולכן אין לבדוק לאור פנס בלבד, אלא יש לבדוק ע"י נר ולהיעזר ע"י פנס (חוט שני פסח פרק ב' ס"ק ד'), ואם בודק לאור הפנס בלבד, לא יברך על בדיקה זו (ש"ת אור לציון חלק ג' פרק ז' תשובה ח').

יז. יש אומרים שאין חיוב לכבות את החשמל בשעה שבודק, (חזו"ע עמוד מ' וש"ת אור לציון חלק ג' פרק ז' תשובה ז'), ולא זאת בלבד, אלא יש אומרים שעדיף להשאירו דלוק אם הוא מסייע לבדיקה, (ש"ת שבט הלוי חלק א' סימן קל"ו, ספר הלכות פסח בשם הגר"ם פיינשטיין, שבות יצחק שם בשם הגר"ש, חוט שני שם), וכן נהגו החזו"א (שבות יצחק שם) והגר"י קניבסקי (ארחות רבינו חלק ב' עמוד ב'), ומאידך יש נוהגים לכבות את החשמל בשעת הבדיקה (אוצר ההלכות סימן ע"ג).

יח. יש נוהגים לקחת נוצה לבדיקת חמץ, כדי שיוכל לטאטא בה את פרורי החמץ שימצא בחורים ובסדקים (משנה ברורה שם ס"ק מ"ו), והמנהג שמולכים עם הבודק קערה, שנותנים בתוכה חתיכת לחם וסכין, כדי לחטט בה בחורין ובסדקין, ויש נוהגים להניח בקערה הנזכרת מעט מלח (בן איש חי פרשת צו א' סעיף ו').

יט. לפני בדיקת חמץ באור ל"ד¹¹, יש נוהגים להניח פתיתי חמץ ולאוספם בשעת הבדיקה, כדי שאם לא ימצא חמץ בבדיקה לא תהיה ברכתו לבטלה (רמ"א סימן תל"ב סעיף ב'), ובפרט בימינו שמנהג הוא לכבד ולנקות את הבית מכל חשש חמץ קודם ליל י"ד, יש למנהג זה יסוד מדינא (שער הציון סימן תל"ב ס"ק י"ב וספר שבות יצחק פסח פרק ו' בשם הגר"ש"א), ועוד שעל ידי פתיתי חמץ אלו יזכירו לו לבטל למחרת, בעת שריפת חמץ, את החמץ שמצא (מהרי"ל). ונכון הדבר להניח פתיתין אלו קטנים פחותים מכזית, כדי שלא יצטרך בדיקה אחרת אם יאבד אחד מהן (כף החיים בימן תל"ב ס"ק ל'), [ומטעם זה יש נוהגים לא להניח פתיתים כלל (שער הציון סימן תל"ב ס"ק י"א בשם הט"ז)].

יש נוהגים להניח עשרה פתיתי חמץ במקומות שונים בבית ולאוספם בשעת הבדיקה, זכר לעשרת בני המן, שכן, ב"ג בניסן נקראו סופרי המלך אחשורוש לכתוב את גזירת המן להשמיד, להרוג ולאבד את כל היהודים (באר היטב שם סימן תל"ב ס"ק ח' בשם האר"י).

¹¹ ועיין להלן דין מי שבודק לפני אור ל"ד.

ונפ"מ בטעמים אלו, לענין הבדוק קודם לאור י"ד, כגון שיוצא מביתו בפסח, שלפי הטעמים הראשונים אינו צריך להניח את הפתיתים, כיון דקיי"ל (ברמ"א סימן תל"ו סעיף א') דבכה"ג אינו מברך, משא"כ לפי טעמו של האר"י ז"ל גם באופן שבדוק קודם לאור י"ד צריך להניח את הפתיתים ע"פ הסוד (מנחת יצחק חלק ח' סימן ל"ה ובקובץ תשובות להגר"ש חלק ג' סימן ע"ג).

כ. מי שלא הניח פתיתים, יש אומרים שבזמנינו שהבית נקי, אין לברך על בדיקה זו (הגר"ש"א שם), וי"א שחובה לברך בכל אופן, כיון שהוא בודק ובוחר כל מקום אם נשאר שם חמץ או לא (הליכות שלמה פסח פרק ה' סעיף י"ב).

כא. ומי שאינו בודק כראוי, אלא רק מקבץ את הפתיתים האלו, לא קיים את המצוה, וברכתו לבטלה (קיצור שו"ע סימן קי"א סעיף ח'), ומ"מ גם מי שלא הניח פתיתי חמץ, ובדק ולא מצא כל חמץ אחר בבית, אין ברכתו לבטלה, כי המצוה היא לבדוק ולחפש אחר החמץ שמא נותר חמץ בבית, ובזה שחיפש אחר החמץ קיים את המצוה גם אם לא מצא מאומה (רמ"א סימן תל"ג סעיף א' בשם הכלבו), והמוני העם מקילים לבדוק דרך העברה בלי חיפוש בחורין ובסדקין, לפי שתחילה מכבדין ורוחצין ומקרין הכל היטב, ואפי' רוחצין ומנקרין ע"י אינו יהודי, מסתברא דנאמנים, דאנקיותא קפדי ולא מרעי נפשייהו (באר היטב סימן תל"ג ד"ה וכל אדם).

כב. טוב שלא לדבר עד סוף הבדיקה, כדי שישים לב ויבדוק היטב בכל המקומות, ואם דיבר לאחר שהתחיל הבדיקה יש אומרים שאינו חוזר ומברך, אף אם דיבר דיבורים שאינם לצורך הבדיקה, כי כל הבדיקה מצוה אחת היא, וכיון שכבר התחיל במצוה שבירך עליה, אינו צריך לחזור ולברך (שו"ע סימן תל"ב סעיף א' ומשנה ברורה שם ס"ק ו'), ויש אומרים שגם אם דיבר לאחר שכבר התחיל לבדוק חוזר ומברך, ולא דמי למי שמדבר באמצע סעודתו בסוכה שאינו חוזר ומברך, דשאני התם שאם ירצה שלא לאכול עוד ושלא לשבת בסוכה הרשות בידו, ולכן אינו חוזר ומברך, מה שאין כן המדבר באמצע בדיקת חמץ, מוכרח הוא לסיים את הבדיקה, ולכן עליו לחזור ולברך (מרדכי מסכת פסחים בשם גאוני, ועיין ט"ז סימן תל"ב ס"ק ג'), ומ"מ לדינא אין לחזור ולברך. אם עשה צרכיו באמצע הבדיקה, רשאי לברך אשר יצר, וכן מותר לענות כל דבר שבקדושה (מבית לוי ח"א עמוד כב').

כג. הכל כשרים לבדוק את החמץ, אפילו נשים, עבדים וקטנים, ונאמנים להעיד ולומר שהם בדקו את הבית¹², אפילו אם ידוע לנו שהבית לא היה בדוק בלעד, לפי שחיוב הבדיקה הוא מדברי סופרים, שהרי מן התורה די בביטול, וחכמים האמינום בדבר שחיובו מדברי סופרים (גמרא שם דף ד' ע"ב ושו"ע סימן תל"ז סעיף ד'), אלא דמ"מ אין נאמנים אלא כל זמן שיכולים עוד לבטל, כלומר קודם שש שעות, אבל לאחר שש שעות, שא"א עוד לבטל, אינם נאמנים, כי לאחר שש שעות, שאינו יכול עוד לבטל, אז חיוב הבדיקה הוא מן התורה, ואינם נאמנים (שו"ע הרב סימן תל"ז סעיף ו').

ומ"מ לכתחילה יבדוק בעל הבית בעצמו (מגן אברהם סימן תל"ב ס"ק ד'), וכן, לכתחילה יש להמנע מלמנות אשה כשלוחה לבדיקת חמץ, דכיון שבבדיקה כהלכתה, [בכל החורים והסדקים], יש טורח גדול, יש לחוש שתתעצל ולא תבדוק יפה¹³, ומטעם זה גם אינן נאמנות על הבדיקה לאחר זמן הביטול [אף שבטבילת נדה ושחיטה נאמנות, שאני בדיקת חמץ שכרוכה בטורח רב, ואילו הנשים עצלניות הן, ולכן לא האמינו להם חכמים אלא כשחיוב הבדיקה הוא מדברי

¹² אולם אדם שאינו שומר תורה ומצוות, אינו נאמן על הבדיקה, (רבינו מנוח הלכות חמץ ומצה פרק ב' הלכה י"ז).
¹³ ומטעם זה, אף אשה שמתגוררת לבדה, עדיף שאיש יבדוק עבורה, (אשרי האיש חלק ג' פרק נ"ד אות כ"ה).

- סופרים ולא כשחיוב הבדיקה הוא מן התורה] (שו"ע הרב שם, ומשנה ברורה סימן תל"ב ס"ק ח', סימן תל"ח ס"ק י"ח וסימן תס"ז ס"ק פ"ח¹⁴), וכן ה"ה בקטן (פרי מגדים סימן תס"ז אשל אברהם ס"ק ל"ז ומשנה ברורה סימן תל"ז שם וסימן תס"ז שם).
- כד. כשבדוק אחר ולא בעל הבית, אם בעל הבית בבית ואינו יכול לבדוק, לכתחילה יברך בעל הבית, והשליח יענה אמן, ויתחיל לבדוק בעל הבית כמה שיכול ואח"כ ימשיך השליח, מיהו בדיעבד, אם בעל הבית התחיל לבדוק ואינו יכול להמשיך, מועיל אף אם השליח לא שמע את הברכה (שו"ע סימן תל"ב סעיף ב' ומשנה ברורה ס"ק י"א), ואם הבעל הבית אינו בבית, יברך השליח בעצמו (משנה ברורה שם ס"ק י').
- כה. מקומות הבדיקה: כל מקום שיש לחוש שמא הכניסו בו חמץ, אפי' באקראי חייב בבדיקה (שו"ע סימן תל"ג סעיף ג'), ומקום שבהם נכנסים ילדים קטנים, הרי הם בחזקת מקום שמכניסים בו חמץ (משנה ברורה שם ס"ק כ"ג), ולכן בבית כזה צריך לבדוק אף בבית הכסא ובאמבטיא, כי יתכן שהתינוקות הכניסו שם חמץ (חוט שני שם פרק ד' ס"ק א'), וכן ה"ה חדר המדרגות [אף שהוא רשות משותף], (חזו"ע עמוד לה').
- מרפסת, אם הוא מקורה, צריך לבדוקה, אך אינה מקורה אינה צריכה בדיקה (עיין שו"ע סימן תל"ג סעיף ו' והליכות והנהגות על הלכות פסח בשם הגר"ש), אך עיין בספר חזון עובדיה (עמוד לה') שכתב שאף הגינות חייבים בבדיקה.
- יש לבדוק את כסי וקיפולי הבגדים (רמ"א סימן תל"ג סעיף י"א ומשנה ברורה ס"ק מ"ח), וכן אם נפל חמץ מתוך כיס המעיל לתוך חלל שמתחת לביטנה, אף שא"א להגיע אליו, חייבים להוציאו משם, כיון שאפשר לפתוח את התפרים בקלות ולהוציאם משם את החמץ (חוט שני פסח פרק ב' ס"ק י"א).
- בגדים שכובסו במכונת כביסה עם חומרי כביסה, ולא לבשם שוב, אין חיוב לבדוקם (חוט שני פסח עמוד פג').
- כו. מקומות שנוקו ביסודיות, יש אומרים שאף בזמנינו אין די בבחינה ובירור אם נוקו כל המקומות, אלא יש להסתכל בכל המקומות אם אין בהם חמץ (חוט שני שם פרק ב' ס"ק ט'), וי"א שאין חיוב לפשפש בשעת הבדיקה בכל המקומות, כיון שכבר עשו כן בשעה שניקו, וחובת הבדיקה בזמנינו היא לדקדק ולבחון אם ניקו אותם מקומות היטב (גרש"ז"א בהליכות שלמה פסח פרק ה' סעיף א' והגר"ש"א הליכות והנהגות על פסח), וכן נראה עיקר (מפי הגר"א וייג, ועיין חזו"ע הלכות פסח עמוד לה'¹⁵).
- כז. בדיקת חמץ בספרים, י"א שיש לבדוקם שמא ימצא בהם פירורי חמץ (חזו"א אר"ח סימן קט"ז ס"ק י"ח), וי"א שיש לדייק מהשער הציון (סימן תל"ג ס"ק ל"ג) שאין חיוב לבדוק אחר פירורים קטנים פחות מכזית, ולכן אין חובה לבדוק את הספרים, (גרש"ז"א בהליכות שלמה פסח פרק ה' דבר הלכה אות י' ושר"ת אור לציון חלק ג' פרק ז' תשובה י') ומ"מ ספרים שמביאים על השולחן יש לבדוקם ולנערם היטב לפני הפסח, מחשש נפילת פירורים לאוכל בפסח (אור לציון שם).
- כח. כאשר יש פירורי חמץ במסילות של התריסים, אין צורך שיפגם מאכילת כלב, כיון שאף אם יש פרורים, הם פחות מכזית, ומבואר במשנה ברורה (סימן תמ"ב ס"ק ל"ג, סימן תמ"ד ס"ק ג"ל ושער הציון סימן תנ"ט ס"ק מ"ח) שפחות מכזית המטונף קצת אין חיוב לבערו, ולכן אם מנקים את המסילה עם חומר נקי, הפירורים כבר מטונפים ופטור מלבערם, [אלא שיש להזהר שלא ישארו שקדי מרק וכדומה, שהם קשים ואינם נמאסים כל כך, וזה אפשר לראות בבדיקה כללית] (הרה"ג רבי מרדכי הלוי שוורצבורד שליט"א).

¹⁴ ע"ש שכתב בשם בעל התניא שכל עניני הפסח לא יעשה ע"י עכו"ם, וכן ראוי שלא יעשה ע"י קטנים, והפרי מגדים שם כתב שאף אין לעשות כן ע"י נשים.

¹⁵ ע"ש שהביא דברי השו"ע הרב (בסימן תל"ג ס"ק י"ג) שכתב בזה"ל, כל חדרי הבית והעליות אפילו אותן שבריו לו שלא אכל בהן חמץ מעולם, הרי הם צריכים בדיקה כדינה בלילה לאור הנר, לפי שלפעמים אדם קם מתוך סעודתו ופתו בידו ונכנס לחדריו להשתמש בהן תשמישיו וכו' ע"ש, ומשמע שה"ה בנידון דידן.

כט. בית המרוצף בנסרים, ויש ביניהם חריצים צרים עמוקים, ואינו יכול להכניס את החוט לבדוק, אין צריך לעקור את הנסרים לבדוק שם, אפי' שידוע שנפל שם חמץ, אלא סגי בביטול (ש"ע הרב סימן תל"ג סעיף י"ט), וכן ה"ה שאר מקומות צרים שאין אדם יכול להכניס ידו לשם כדי לבדוק, כגון בין ארון קיר לקיר הבית, או מתחת לארון כבד, או חמץ הנמצא בתוך המכונת מיקסר וצריך אומן כדי לפותחה, אין צריך לבדוק שם אף אם יודע שיש שם ודאי חמץ, אלא די בביטול (חוט שני פסח פרק ב' ס"ק י"א).

וכן ה"ה אטריות או חמץ שנפלו בין החלל שבין הכיריים לתנור האפייה, אין צריך להוציאם אלא סגי בביטול (הליכות והנהגות להגריש"א), מהו ספה שיש בה חורים, שדרכם נכנס חמץ לחלקה הפנימי, וכשתוחב ידו לשם מוציא תדיר פרורי חמץ, ואי אפשר לנקותה לגמרי, כיוון שיכול להגיע לחמץ, בעי מחיצה [מלבד הביטול], ולכן יפרוס עליה מפה או סדין וכדומה, באופן שיכוסו כל החורים כיסוי המתקיים, ולכשיעשה כן מותר אף להשתמש בספה בפסח כרגיל.

ל. בברכה אחת יכול לבדוק כמה בתים (ש"ע סימן תל"ב סעיף ב'), וכן ה"ה מי שיש לו מכונת פרטית, צריך לבדקה בליל י"ד לאור הנר, כמצות חז"ל, ודין זה הוא אפי' אם מנקים היטב את המכונת לפני ליל י"ד, ואפי' אינו רוצה להשתמש במכונת בכל ימי הפסח, ומ"מ כשבא לבדוק במכונת אין לו לברך על ביעור חמץ, אלא די במה שבירך בביתו בשעת הבדיקה, ועל סמך ברכה זו יחזור ויבדוק את המכונת, ואין ההליכה מהבית למכונת נחשבת הליכה, (משנה ברורה שם ס"ק ז', ש"ת יחווה דעת חלק א' סימן ה', חז"ע חלק א' עמוד נב' וש"ת אור לציון חלק ג' פרק ז' תשובה ט').

לא. אם לא בדק בליל י"ד, יבדוק ביום י"ד באיזו שעה שיזכור מהיום, לא בדק כל יום י"ד, יבדוק בתוך הפסח, לא בדק בתוך הפסח, יבדוק לאחר הפסח, ועל הבדיקה שלאחר הפסח לא יברך (ש"ע סימן תל"ה סעיף א'), ובזמנינו שבשטר מכירת החמץ לנכרי נכלל כל חמצו של אדם, כתב הסמא דחיי [כתב יד] שאין לברך על הבדיקה בימי הפסח, שהרי החמץ שייך לנכרי (משנה ברורה הוצאת דרשו שם הערה 15).

ואם בדק את החמץ שבביתו בליל י"ד, ולמחרת בבוקר רוצה לבדוק את החמץ שבחנות, [אף שעשה שלא כדיון, משום שהיה לו לבדוק בלילה מיד לאחר הבדיקה בביתו (עיין משנה ברורה סימן תל"ב ס"ק ז'), או כגון שנסע לבית מלון בליל י"ד לאחר הבדיקה בביתו] י"א שאין לו לברך על הבדיקה זו, כיון שכבר בירך אתמול על הבדיקה בביתו, וס"ל דכולהו חדא מצווה היא (כך מבואר מהמאמר מרדכי המובא במשנה ברורה שם), ואילו לדעת הפרי חדש צריך לחזור ולברך, משום שיש הפסק בין הבדיקה של הבית לבדיקה של החנות (פרי חדש סימן תל"ב סעיף א' ד"ה ומה, ועיין משנה ברורה שם), ולצאת לכל הדיעות, יכוון בשעה שמברך על ביעור חמץ לפני בדיקתו בבית, שאינו רוצה לצאת ידי חובת הברכה אלא רק על הבדיקה שבביתו, ואז יוכל לברך שנית על הבדיקה שבחנות [או שבבית מלון] (חז"ע חלק א' עמוד מז').

לב. המשכיר בית לחברו לצורך י"ד, וממנו ואילך, וקנהו באחד מהדרכים ששכירות קרקע נקנה בו, אם עד שלא מסר לו המפתח חל י"ד, על המשכיר לבדוק, ואם משמסר לו המפתח חל י"ד, על השוכר לבדוק (ש"ע סימן תל"ז סעיף א'), ומכאן נלמד שהשוכר חדר בבית מלון על מנת לשהות שם בפסח, והגיע לשם לפני ליל ארבעה עשר ומקבל את מפתח חדרו, חל חיוב על האורח לבדוק את חדרו בליל י"ד ובברכה, [ואורח הנמצא במלון בליל י"ד ובדעתו לעזוב את המלון למחרת במשך היום, אעפ"כ חייב האורח לבדוק חדרו, אבל לא יברך דשמא לא חייבו חז"ל בבדיקת חמץ רק אם תהיה הדירה שכורה לו גם בפסח], ואדם הבא לבית מלון ביום י"ד או בתוך ימי הפסח, יברר אם בדקו את חדרו בליל י"ד כדיון, ואם לא בדקו, יבדוק הוא את החדר בברכה (פסקי תשובות שם ס"ק א'), [וכשיטת המשנה ברורה (בסימן תל"ה ס"ק ה') דס"ל שאף על הבדיקה בתוך ימי הפסח צריך לברך אף אם ביטל את החמץ לפני פסח, ואף דבסעיף הקודם

כתבנו בשם הסמא דחיי, שאם מכר את החמץ, אין לברך על הבדיקה, מ"מ הכא שאני, שחמץ זה לא היה ברשותו בשעת המכירה¹⁶].

לג. אחר הבדיקה יש להצניע את החמץ שמצא (שו"ע סימן תל"ד סעיף א').

לד. לאחר הבדיקה, מבטלים את החמץ בלב, ואומרים כל חמירא וכו', וצריך להבין מה שאומר, ולכן אם אינו מבין יאמר בלשון שמבין (משנה ברורה סימן תל"ד ס"ק ט'), ונוהגים לאומרו ג' פעמים לחיזוק הענין (חיד"א מורה באצבע סימן ז'). לה. כשהגיע זמן איסור חמץ, אין הביטול מועיל, לפי שכבר החמץ אינו ברשותו, כיון שנאסר בהנאה, ואפילו כשלא נאסר אלא מדבריהם, כלומר בתחילת שעה שישיית, כאיסור תורה הוא לענין זה שאינו ברשותו ואינו יכול לבטלו (מסכת פסחים דף ו' ע"ב ושו"ע סימן תל"ד סעיף ב').

ביעור חמץ:

א. מזמן ביעור חמץ, אסור לעשות שום מלאכה עד שיבער את החמץ ויבטלנו, (מגן אברהם סימן תמ"ה ס"ק ב').
ב. צורת הביעור, לדעת רבי יהודה אין ביעור חמץ אלא בשריפה, ואילו לדעת חכמים אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים (מסכת פסחים דף כ"א ע"א), ומ"מ למרות שישנן מספר אפשרויות לבער את החמץ כנ"ל, המנהג הוא לשורפו, לצאת אף לדעת רבי יהודה דס"ל שאין ביעור חמץ אלא שריפה¹⁷ (רמ"א סימן תמ"ה סעיף א' ומגן אברהם שם ס"ק ב').

ג. יש לשרוף את החמץ לפני זמן איסורו, כדי שיוכל לבטל את החמץ אחר שריפתו, שכן לאחר זמן האיסור, החמץ נאסר בהנאה ואין בידו לבטלו, ואם יבטל את החמץ קודם שריפתו, לא יקיים מצות שריפה בחמץ שלו (רא"ש שם פרק א' סימן ט' ושו"ע סימן תל"ד סעיף ב').

ד. ראוי להשאיר לפחות כזית חמץ לשריפה (משנה ברורה סימן תמ"ה ס"ק י'), ולכן י"א שאין לשפוך עליו נפט וכיוצא לפני השריפה, שע"י הנפט נפסל מאכילת כלב, ונמצא מבערו שלא ע"י השריפה, ורק לאחר השריפה טוב לשפוך נפט לפוגמו (גר"י עדס שבת הגדול תשע"ד בשם הגרש"ז"א בהליכות שלמה פסח פרק ו' סעיף י'), וי"א שאפשר להקל לשפוך מעט נפט אף לפני השריפה, כיון שהוא מתאדה לפני שהחמץ עצמו נשרף (הגר"נ קרליץ זצ"ל בסדור פסח כהלכתו פרק ט"ו הערה 11).

ה. נוהגים לעשות בשריפה זו מדורה נפרדת עבור החמץ, ולא לשורפו על גבי הכירה שבבית, או במקום אחר שבו משתמשים באש לצורך דברי מאכל, כדי שלא יטעו לשורפו גם בפסח עצמו באופן זה (משנה ברורה סימן תמ"ה ס"ק י"א), ויש שכתב שנוהגים לשרוף את החמץ מחוץ לבית, משום שמנהג זה של ביעור החמץ דווקא בשריפה, נלמד משריפת הנותר בבשר הקרבנות, ואת הנותר נהגו לשרוף בחצרות, או על גבי הגגות (כף החיים שם ס"ק י"ד).
ו. יש נוהגים לשרוף את החמץ בערבות שנחבטו בהושענא רבה, לפי שדבר שנעשה בו מצוה אחת נכון לעשות בו מצוה אחרת (שו"ע הרב סימן תמ"ה סעיף י"ב ומשנה ברורה סימן תמ"ה ס"ק ז', ועיין רמ"א סימן תרס"ד סעיף ט').

¹⁶ ולפי זה, אפשר שאף לפי הט"ז (בסימן תל"ה ס"ק ב') דס"ל שלא יברך על הבדיקה שבתוך ימי הפסח, כיון שכבר ביטל את החמץ ואינו עובר על בל יראה, מ"מ בנידון דידן שיש חשש לחמץ חדש שלא היה ברשותו בשעה שביטל, אפשר שמודה שצריך לברך, ועיין כף החיים (סימן תל"ה ס"ק י').
¹⁷ וא"ת כיון שלרבי יהודה אין ביעור חמץ אלא בשריפה, איך שרי לאכול ולהאכיל חמץ ל' יום קודם פסח, הלא מבערו שלא ע"י שריפה, י"ל דחום הטבעי אשר בבעל חי המעכל המזון, הוא כשריפה, אולם לפי זה יהיה סתירה למה שכתוב ברש"ש במסכת שבת (דף ס"ו ע"א ד"ה כוורת) דלרבי יהודה חמץ בשריפת עצים דוקא, ובדרך רחוק קצת י"ל, דאדם נקרא עץ כדכתיב כי האדם עץ השדה בניחותא (רש"ש מסכת פסחים דף כ"א ע"ב ד"ה גמרא ריב"ב).

- ז. טוב לשרוף ביד ימין ולא בשמאל, אלא א"כ הוא איטר (ארחות חיים סימן תמ"ה), וכן טוב לשרוף בחצר ולא בביתו (כף החיים סימן תמ"ה ס"ק י"ד).
- ח. רק לאחר שנשרף החמץ, יבטל טוב את החמץ (רמ"א סימן תל"ד סעיף ב'), וכבר הזכרנו לעיל שיש לזהר לומר את הביטול לפני סוף זמן שריפת חמץ (משנה ברורה שם ס"ק י"ב).
- ט. מה שאומרים דביערתיה בכל חמירא של היום, הכוונה היא שמא לא נשרף כולו, ולכן גם זה דביערתיה יש לבטלו (ברכי יוסף).
- י. אין להפקיר את החמץ ולהשליכו למקום הפקר אם אין שם עורבים שיאכלוהו, ואף אם השליכו במקום שהעורבים מצויים שם ומצאו אחר זמן איסורו, שלא אכלוהו העורבים, יש אומרים שלא יניחנו שם אלא יבערנו (שו"ע סימן תמ"ה סעיף ג'), ויש אומרים שאם הפקירו וזרקו למקום הפקר קודם זמן האיסור, שוב אין לו חובה לבערו (משנה ברורה שם ס"ק י"ח), וכך הסכימו כמה אחרונים לדינא (משנה ברורה סימן תל"ג ס"ק כ"ח). מיהו אם זרקו לחצרו, אף אם אין חצרו משתמר, חייב לבערו כשהגיע זמן הביעור (ט"ז סימן תמ"ה ס"ק ה' ומגן אברהם ס"ק ז').
- יא. לזרוק את החמץ לפח אשפה שלו הנמצא בצידי רשות הרבים או בחדר המדרגות, יש אומרים שאע"פ שהחמץ נחשב הפקר מ"מ בהגיע זמן הביעור חייב לבערו (כך מבואר בן איש חי פרשת צו א' דיני ערב פסח בשבת סעיף ג', אגרות משה או"ח ג' סימן נ"ז ושו"ת אור לציון חלק ג' פרק ז' תשובה י"ג), ויש אומרים שאינו חייב לבערו, כיון שחמץ הנמצא בתוך הפח אינו ראוי לשום דבר (שבות יצחק בשם הגריש"א).
- לב. לזרוק את החמץ לתוך פח אשפה הציבורי של העירייה, הנמצא מחוץ לרשותו, י"א שקיל טפי ואינו חייב לבערו לכו"ע (אגרות משה שם והליכות שלמה פסח פרק ח' דבר הלכה אות כ"ד), וי"א שלכתחילה קודם זמן האיסור יש לשפוך על החמץ חומר חריף כדי לפגמו (שו"ת מנחת יצחק חלק ד' סימן נ"ו), וכן להפקיר את חלקו (גר"י עדס שבת הגדול תשע"ד).
- יב. המוצא חמץ ביום טוב, יכפה עליו כלי עד מוצאי יום טוב, כדי שלא ישכח ויאכלנו, אך לא יטלטלנו כדי לבערו, שמאחר והחמץ אסור בהנאה הרי הוא מוקצה ואסור בטלטול, ואם הוא בחול המועד, יוציאנו ויבערנו מיד [בלי ברכה] (גמרא מסכת פסחים דף ו' ע"א ושו"ע סימן תמ"ו סעיף א').
- יג. ומי שמצא חמץ מערב פסח והלאה, ומכר את החמץ לגוי, א"כ החמץ שמצא שייך לגוי, ואיך ישרפנו והרי אינו שלו, ואכן יש אומרים שלא ישרפנו אלא יצניענו עם שאר חמץ שמכר לגוי (הגרצ"פ פרנק במקראי קדש פסח חלק א' סימן ע"ד), ויש אומרים שישרפנו שיש לסמוך על שיטת הרמ"א (באבן העזר סימן כ"ח סעיף א') שכתב שכל הסיבה שאסור לגזול לגוי הוא משום חילול ה', וא"כ כאן שאינו יודע מותר (מפי הגר"י גנס, ועיין בשו"ת שבט הלוי חלק ט' סימן קט"ז), ומ"מ אם לא שרף את החמץ שמצא במועד, מותר ליהנות ממנו לאחר הפסח, כיון שהוא מכר לגוי כל חמץ שברשותו, ואף אם בשטר המכירה לא פירט את החמץ הזה (שו"ת מנחת יצחק חלק ד' סימן ק"ח ושו"ת דברי בנייהו חלק י"ט סימן כ"ז).

תענית בכורות:

- א. הבכורים מתענים בערב פסח, בין בכור מאב בין בכור מאם, לזכר הנס שנעשה בזמן מכת בכורות, שבה נהרגו בכורי מצרים ולבכורי ישראל לא אירע דבר (שו"ע סימן ת"ע סעיף א'), ולכאורה זה תמוה, מאחר שהיו צריכים לשמוח על הצלתם ממכת בכורות, אלא ביאור הדבר הינו, כי כשעלו לירושלים וראו את הכהנים מתהלכים עד ארכובתיהן בדם, זה היום שבו הצטערו ביותר על כך שהפסידו את העבודה בבית המקדש, ולא היו מסוגלים לאכול, ולכן נקבע לדורות תענית בכורות (לקראת שבת מלכתא פרשת אמור תשע"ח מפי הרה"ג אביגדור הלוי נבנצל בשם הגרש"א).

- ב. אם חל ערב פסח בשבת, ו"א שמתענים הבכורות ביום חמישי, ו"א שאינם מתענים כלל (ש"ע שם סעיף ב'), אבל יש לנהוג כסברא הראשונה (רמ"א שם), ואם חל ערב פסח בערב שבת, יתענו באותו יום (משנה ברורה שם ס"ק ה').
- ג. יש אומרים שאף הבכורות מתענות בערב פסח, לפי שאף את בכורות מצרים נגף ה' בליל פסח, ואילו את בכורות ישראל הציל (ש"ע שם בשם יש מי שאומר), ויש אומרים שהבכורות אינן מתענות, לפי שהתורה לא נתנה קדושת בכורה לנקבות לשום דבר (רמ"א שם בשם מהר"ל ומשנה ברורה ס"ק ד' ובן איש חי פרשת צו א' סעיף כ"ב).
- ד. הבא אחר נפלים צריך להתענות, דהוי בכור לנחלה, וכל זה דוקא בנפל ודאי, אבל במי שנולד אחר בן ט', אף על פי שמת תוך ל' יום אין צריך להתענות (משנה ברורה סימן ת"ע ס"ק ב' ובן איש חי שם).
- ה. בכורים כהנים ולוים צריכים ג"כ להתענות, ואפילו אם היו רק בכורים מאם ונמצא דאינם בכורים לנחלה ולא לפדיון, אפ"ה בכור מיקרי (משנה ברורה שם).
- ו. בכור הנולד בניתוח קיסרי, יש מסתפקים אם צריך להתענות (חק יעקב ס"ק ב'), ומספק אין לו להתענות (כף החיים ס"ק ג' וש"ת דברי בניהו חלק ז' סימן י"ח), ויש אומרים שחייב בתענית בכורות (נשמת אברהם יו"ד סימן ש"ה ס"ק ה' בשם הגרש"ז א').
- ז. יש אומרים שכשהאב בכור, האם מתענה תחת בנה הבכור כשעדיין קטן (רמ"א שם סעיף ב'), ויש אומרים שאין צריכה להתענות (משנה ברורה שם ס"ק ט'), אכן אם התחילה פעם להתענות עבורו, הוי נדר וצריך התרת נדרים (משנה ברורה שם), ואם אין האב בכור, הוא מתענה בעד בנו עד שיגדל (רמ"א שם סעיף ב'), ומ"מ כל שלא נתמלאו שלשים יום, אין צריך להתענות בשבילו (משנה ברורה שם).
- ח. תענית בכורים צריך להשלים [היינו עד צאת הכוכבים] דהוי תענית ציבור, ונראה דאם חש בראשו או בעיניו אין צריך להתענות, וכן נראה עוד, דבאדם שהתענית קשה לו ואחר התענית אין יכול לאכול רק דברים קלים ובשיעור מועט מאד, וקרוב הדבר שעל ידי זה לא יוכל לקיים אכילת מצה ומרור ושתית ד' כוסות כתיקונם, מוטב שלא להתענות כדי שיקיים מצות הלילה כתיקונם, ומ"מ בזה ובזה טוב יותר שיאכל רק מיני תרגימא (משנה ברורה שם ס"ק ב').
- ט. הבכורים אומרים עננו בשומע תפלה במנחה כשמתענים, ואם עשרה בכורים מתפללים ביחד ואחד מהם ש"ץ כשמחזיר התפלה יאמר עננו בשומע תפלה כדין תענית יחיד, ומ"מ לכתחילה טוב שלא יהיה הבכור ש"ץ כשעשרה בכורים מתפללים יחד, כי ו"א שאין נכון להזכיר התענית בציבור בחזרת התפלה כיון שהוא חודש ניסן (משנה ברורה שם).
- י. יש נוהגים שהבכורים לא מפסיקים את תענית בכורים על ידי השתתפות בסעודת מצוה, כגון סעודת ברית מילה, סעודת פדיון הבן או סעודה הנערכת לרגל סיום מסכת¹⁸, ויש שנוהגים להקל (משנה ברורה שם ס"ק י' ועיין בן איש חי שם), והמנהג להקל, לפי שנחלשו הדורות, והצום עלול למנוע מהבכורים לערוך את הסדר כהלכתו (ערוך השלחן סעיף ה', משנה ברורה שם וחז"ע עמוד צ"ז ועוד), ובש"ת מנחת יצחק (חלק ב' סימן צ"ג) כתב שהרה"ק מוהרצ"ה מזידיטשוב ז"ע היה בכור ולא היה מקפיד על תענית זה, ואמר שמקור תענית זה הוא ממסכת סופרים, ונזדקר שם טעות שבמקום הבכורים מתענים, צ"ל הבכורים מתענים, ועיי"ש בהערה שיש לדבריו שורש בירושלמי

¹⁸ ולגבי השתתפות בסעודת סיום מסכת של קטן, ו"א דשפיר הוי סעודת מצוה, משום דקנה ידיעת התורה (ש"ת צפנת פענח חלק ב' סימן י'), ו"א שסיום של קטן, אינו פוטר את הבכור מלצום (הגר"י זילברשטיין בספרו חשוקי חמד על מסכת בכורות דף כ"ז ע"א בשם הגר"ש אלישיב, ועיין מנחת שאול על הלכות בין המצרים, דיני חודש אב).

(במסכת פסחים פרק י' הלכה א') שהעיד רב מנא וכו' אבא בכור הוי ואכל בערב פסח וכו', ואף שאין לסמוך לעשות הלכה למעשה נגד השו"ע, מ"מ ניתן בזה סעד על מה שנהגו בדורותינו להקל לסיים מסכתא ולא להתענות. יא. ובזה שנהגו שהבכורים מפסיקים את התענית בסיום מסכתא, יש אומרים שמותר לאחר הסיום כדי לפטור הבכורות מתענית בערב פסח, ומותר לשייר מעט בסוף עד שעת הכושר (שו"ת סימן רמ"ו בשם מהר"ם מינץ וכף החיים שם ס"ק קס"א בשם ספר פתחי עולם סימן תקנ"א ס"ק מ"ה), ויש אומרים שאין היתר להשאיר בסוף המסכת לסיים בערב פסח לדחות תענית בכורות, דאימא הואיל ונדחה ידחה לאחרי זה, ולכן די להקל כשממהר בלימודו או מאחר, אבל להשאיר לאחר זמן ולסיים בע"פ לא מהני (שו"ת האלף לך שלמה סימן שי"ז ושו"ת יביע אומר חלק א' או"ח סימן כ"ו).

יב. ובמהות הסיום מסכתא, עיין בשו"ת יביע אומר (שם) שכתב כמה פרטים, ונסכם אותם: נהגו להקל שאף מי שאין לו שום הכרה עם המסיים, וגם אינו מן המחזיקים בידו, בא לשמוע הסיום ומתפטור מתענית בכורות ע"י שמשותף בטעימת כזית מפירות וכיוצא (עיין חזו"ע פסח עמוד ריב'). לאו דוקא גמרא, אלא ה"ה מסכת משניות עם פירוש בהבנה, חשיב ג"כ סיום לפטור עצמו מתענית בכורות, אבל אם לומד משניות גירסא בעלמא, נראה ודאי דלא חשיב לימוד כדי לסיים עליו באכילה ושתיה, ולפטור עצמו מתענית¹⁹.

ומ"מ נראה שאין להקל בסיום מסכת משניות אלא לעצמו, אבל לאחרים לפטרם מתענית, אין זה כדאי. אין לחלק בזה בין מסכת משניות קטנה או גדולה, כשם שאין חילוק בסיום גמרא בין מסכת קטנה לגדולה, וכל שיעורי חכמים כן הוא.

יג. בכור שאינו יכול להשתתף בסיום מחמת אונס, [כגון בתקופת מגיפת קורונה וכיוצא], יכול להשתתף ע"י ששומע את הסיום [דהיינו הלימוד של הקטע האחרון] דרך הטלפון (מעדני שלמה מועדים עמוד ב' בשם הגרש"ז א').

יד. בענין שיעור האכילה, י"א שאין לסמוך על שתיית יי"ש וכיוצא בזה, אלא ראוי לאכול לפחות שיעור כזית מזונות [או תמרים] או רביעית יין (שו"ת מנחת יצחק חלק ט' סימן מ"ה, שו"ת אור לציון חלק ג' פרק י"ב תשובה א', וחזו"ע פסח עמוד ריב', וכך מבואר מהבן איש חי שנה א' פרשת צו הלכה כ"ה), וי"א דסגי בטעימה כל דהו (גר"ח קניבסקי בספר הנהגות מרן שליט"א על סדר השו"ע שם).

טו. אף שבתענית ציבור אם שכח ואכל, משלים תעניתו ואסור לו לאכול אחר כך (שו"ע סימן תקס"ח סעיף א'), מכל מקום בתענית בכורים, אחר שאכל מהסיום ממשיך לאכול כל היום, וכדאיתא בגמרא (מסכת שבת דף ק"ח ע"ב) אמר אביי תיתי לי, דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתא, עבידנא יומא טבא לרבנן, ועוד משום שתענית בכורים אינו אלא מנהג בלבד, לכן במקום שיש סעודת מצוה לא נהגו להתענות (עיין מגן אברהם סימן תקס"ח ס"ק ז').

ערב פסח:

א. נוהגים להשכים לבית הכנסת בערב פסח, כדי שיספיקו לגמור לאכול את החמץ עד סוף השעה הרביעית, שכן מתחילת השעה החמישית אסור לאכול חמץ (משנה ברורה סימן תכ"ט ס"ק י"ג ועיין מנחת שאול על חודש אדר ופורים).

¹⁹ דרך אגב, ע"ש שכתב בזה"ל, מכאן תשובה לקצת מחכמי הדור, שיש להם סגולה לגמור כל הש"ס בתוך תקופה קצרה בלי הבנה כלל, והוא איבוד זמן, ואינו נחשב להם לימוד, ואין לך ביטול תורה גדול מזה וכו' ע"ש.

- ב. אם יש ברית מילה בערב פסח, יש אומרים שמוטב לעשות הברית לאחר זמן שריפת החמץ, כי יתכן שבגלל הברית מילה יאחרו שריפת החמץ, (בשם החזו"א), ויש אומרים שאפשר לעשות הברית בבוקר, וע"י זה לפטור את הבכורים מן התענית (חזו"ע עמוד צז).
- ג. לפני שיגיע זמן איסור אכילת חמץ [הנזכר לעיל], ינקה שיניו בחתיכת עץ דקה שיכניסנה בחורין ובסדקין שבשיניים כדי שלא ישאר חמץ דבוק שם, ואחר ניקוי ירחוץ וידחך פיו היטב במים וישפשף שיניו באצבעו היטב, דחמץ בפסח במשהו (בן איש חי שנה א' פרשת צו סעיף ח'), ומ"מ בדיעבד אם לא עשה כן, י"א שאין לחוש כ"כ, שבודאי נפגם ונסרח טעם השאריות שבין השיניים אחר שעברו כמה שעות (הליכות עולם חלק א' עמוד רפ').
- ד. האוכל מצה בערב פסח, כבא על ארוסתו²⁰, כלומר, אסור לאכול מצה בערב פסח (תלמוד ירושלמי פסחים פרק י' הלכה א'), כדי שיהא היכר לאכילתה בערב (רמב"ם חמץ ומצה פרק ו' הלכה י"ב).
וכן בניו ובנותיו הקטנים, משעה שמבינים בסיפור יציאת מצרים, יש למונעם מבוקר יום י"ד מלאכול מצה, למרות שאיסור אכילת מצה בערב פסח הוא איסור התלוי בזמן (רמ"א סימן תע"א סעיף ב' ומשנה ברורה ס"ק י"ג).
בימינו אסור לאכול מצת חמץ בערב פסח קודם שעה חמישית, כפי שאסור לאכול מצה כשרה בערב פסח, כי בימינו אין כל הבדל בין מצת חמץ למצה כשרה, לא בטעם ולא במראה, משום כך אסור לאוכלה משום מראית העין (רבבות אפרים סימן קכ"ט אות ל"ה).
- ה. בערב פסח אחר שעה עשירית אסור לאכול פת [כלומר מצה עשירה], ואפילו אם התחיל צריך להפסיק (שו"ע סימן תע"א סעיף א'), כדי שיאכל את המצה בלילה לתיאבון (רש"י ורשב"ם מסכת פסחים דף צ"ט ע"ב).
- ו. כשחל ערב פסח בשבת, אין להתענות בשבת כדי שיוכל לאכול בלילה מצה לתיאבון (משנה ברורה סימן תע"א ס"ק י"א).
ז. יש נוהגים שלא לאכול חזרת [אף מתובל] או פירות בערב פסח כדי לאכול מרור וחרוסת בלילה לתיאבון, וכן ה"ה בחוץ לארץ ביום הראשון של פסח, וי"א שאין לחוש למנהגים אלו (עיין שו"ע סימן תע"א סעיף א' ורמ"א שם סעיף ב').
- ח. יש אומרים שמותר לשתות יין בערב פסח, הן רב הן הרבה (טור סימן תע"א), ויש אומרים שאסור לשתות מעט יין בערב פסח, אבל הרבה יין מותר, משום דמעט יין סועד את לבו של אדם, ולכן אסור לשתותו כדי שיאכל בלילה לתיאבון, אבל הרבה יין מותר מכיון שטובא מגרר גריר, כלומר ששתיית הרבה יין גוררת את תאוות האכילה (שו"ע שם סעיף א'), אך לא ישתה הרבה מאוד, לפי שבזה יפגום בתאוות האכילה (משנה ברורה שם ס"ק ח').
ומעט יין בלבד, כגון פחות מכוס מעיקר הדין מותר (משנה ברורה שם ס"ק ו'), אלא דמכל מקום יש אומרים שיש להמנע משתיית יין בכל כמות שהיא, לפי שאין אנו בקיאים בשיעור מה מותר ומה אסור (קונטרס סדר ערב פסח שחל בשבת להגר"ח זוננפלד).
- ט. מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה בערב פסח קודם חצות, אין עושים (מסכת פסחים ד' נ' ע"א), כדי שלא יהא טרוד במלאכה וישכח לבער את חמצו [ושחיטת הפסח] ותיקון המצה לצורך הלילה (שו"ע סימן תס"ח סעיף ג'), ולדידן, יש אומרים שהוי מקום שנהגו לא לעשות (רמ"א שם) ויש אומרים שהוי כמקום שנהגו לעשות (משנה ברורה שם ס"ק י"ב ועיין פרי חדש ס"ק ג').

²⁰ והדמיון לארוסה, הוא, לפי שהבא על ארוסתו קודם שנכנס עמה לחופה הרי הוא כגרגרן, שהקדים ביאתו לשבע הברכות שצריך לברך, וכלה בלא ברכה הרי היא אסורה לבעלה כנדה, וכן האוכל מצה בערב פסח הרי הוא כגרגרן שמקדים לאכול מצה קודם שבירך עליה שבע ברכות, ואלו הן, כוס ראשונה מברך עליה ג' ברכות: יין, קידוש, זמן, בורא פרי האדמה על אכילת הכרפס; כוס שניה שמברך עליה לאחר ההגדה, והמצה שטעונה שתי ברכות המוציא ועל אכילת מצה, (גר"ח קופשיץ בשם שבלי הלקט סימן מ"ד).

- י. ואחר חצות היום, אין לעשות מלאכה, והעושה מלאכה משמתין אותו (שו"ע שם סעיף א'), ואינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה (משנה ברורה שם ס"ק ב'), ואף אם ירויח ממלאכה זו, יפסיד כנגדה במקום אחר (משנה ברורה סימן רנ"א ס"ק ב'), ויש מי שאוסר אף ע"י אינו יהודי, ויש מי שמתיר (שו"ע שם) וכן הוא המנהג (רמ"א שם) שלא אמרו חכמים אמירה לגוי שבות אלא בשבת ויום טוב וחול המועד, אבל ערב פסח שאין בו משום קדושת יום טוב, אומר לגוי לעשות מלאכתו ועושה (משנה ברורה שם ס"ק ה').
- יא. לא אסרו עשיית מלאכה בערב פסח, אלא מלאכה גמורה, כגון לעשות כלים חדשים, או לתפור בגדים חדשים, בין בשכר בין בחינם, אבל רשאי הוא לתקן כליו, כגון בגד שנקרע קצת רשאי לתופרו ולתקנו לצורך המועד, ואפילו מעשה אומן מותר בין לעצמו בין לאחרים, ומכל מקום לא יטול שכר על התיקון כשעושה לאחרים, אלא אם כן עושה מעשה הדיוט (שו"ע ורמ"א סימן תס"ח סעיף ב' וסעיף ג').
- יב. **צתספורת בערב פסח:** להסתפר ע"י עכו"ם אחר חצות, הסכימו הרבה אחרונים להקל אף שמטה ראשו לצד המספר ומסייע קצת, אבל ע"י ישראל אסור אפילו בחנם משום דהיא מלאכה גמורה (משנה ברורה סימן תס"ח ס"ק ה'), ואם מספר את עצמו, יש אומרים שמותר (רמ"א יו"ד סימן שצ"ט סעיף ג' וש"ך שם ס"ק י"ב) ויש אומרים שאסור (שו"ע הרב סימן תמ"ח סעיף ד' והגר"ש ואזנר בקובץ מבית לוי עניני פסח עמוד לו').
- נטילת צפרנים:** לכתחילה צריך ליטול אותם לפני חצות, ואם שכח ליטול אותן קודם חצות, יש להקל אפילו ע"י עצמו או ע"י אחר בחנם (משנה ברורה שם).
- כיבוס:** כיבוס הוא מלאכה גמורה, ואסור לכבס לאחר חצות היום אפי' לצורך יו"ט (משנה ברורה שם ס"ק ז'), וצחצוח נעליים לכתחילה לפני חצות, ואם שכח, שרי אף לאחר חצות (גר"י עדס שבת הגדול תשע"ד).
- גיהוץ בגדים:** לאחר חצות היום, מותר לצורך המועד (אמרי יושר עמוד צט' ושר"ת אור לציון חלק ג' פרק י"ג תשובה א').
- מכירה או קניה בחנות לצורך המועד:** כיון שהיא מותרת בחול המועד, משמע שמותרת גם בערב פסח (קובץ מבית לוי עניני ניסן עמוד לו').
- יג. יש אומרים שתפילת מנחה של ערב פסח, רצוי להתפלל מנחה גדולה, כי חיישינן שמא מחמת טרדות אפיית מצות מצוה ישכח להתפלל (שערי תשובה סימן תנ"ח ס"ק א' בשם הרדב"ז), ועוד כי בתפילת מנחה גדולה קודם אפיית המצות יש משום זכר לקרבן פסח שהיה נקרב אחר התמיד, שכן תפילת מנחה היא במקום התמיד ואפיית המצות היא במקום קרבן פסח (כף החיים סימן תנ"ח ס"ק ד').
- יד. אחר תפילת מנחה נוהגים לומר סדר קרבן פסח, הכולל פסוקים מענייניו ומצוותו של קרבן הפסח (סדר היום), ויחשב לו הקב"ה כאילו קיים בפועל (משנה ברורה סימן תע"א ס"ק כ"ב), ומ"מ מי שלא אמר את סדר קרבן פסח בערב פסח, יכול לאומרו בליל הסדר (מעגלי צדק סדר פסח עמוד מז').
- יד. בזמן הזה שאין לנו מקדש, אין חובת הטבילה בערב יום טוב נוהגת, מכל מקום ראוי לטבול בערב יום טוב אחר חצות, זכר למקדש שהיו כל ישראל מחויבים לטהר את עצמם ברגל כדי שיוכלו להיכנס למקדש ולאכול מן הקדשים (משנה ברורה סימן תע"א ס"ק כ"ב וכף החיים סימן תס"ח אות ק"א בשם הש"ה).
- טו. ערב פסח שחל בשבת, לא יאמר אדם שרצונו לישון כדי שיוכל להיות ער בליל הסדר, משום שנראה כמכין משבת לחול, אלא דמ"מ מותר להרהר שרצונו לישון כדי שיוכל להיות ער בלילה (משנה ברורה סימן ר"צ ס"ק ד').

אפיית מצות:

- א. מעיקר הדין ניתן לקיים מצות אכילת מצה בליל הסדר במצה העשויה מחמשת מיני הדגן, [חטיטה, שעורה, כוסמין, שבולת שועל ושיפון], וכן ניתן לאכול מצות העשויות ממינים אלו במשך כל ימי החג (ש"ע סימן תנ"ג סעיף א').
- ב. שבולת שועל בימינו היא הדגן המכונה קוואקר, והגם שיש מהחוקרים שהוציאו לעז שאינו שבולת שועל שעליה דברו חז"ל, אין לסמוך על דבריהם המנוגדים למסורת (הליכות שלמה פסח פרק ט').
- ג. אולם לכתחילה חובה לקיים את המצוה דווקא במצת חיטה, משום שטעם החיטה טוב יותר משאר מיני הדגן, ויש בו הידור מצוה, וכן משום שתהליך החמוץ של החיטה איטי משל יתר המינים, ועוד, שסדר האפיה הידוע לנו מתאים לחיטים, ויתכן שמצה ממין אחר הנאפית בסדר זה מחמיצה (תפארת ישראל מסכת פסחים פרק ב' משנה ה', רמ"א שם סעיף א' ומשנה ברורה ס"ק ב').
- ד. יש שני דיני שמירה במצות, יש ראשונים דס"ל דצריך שמירה שלא יחמיץ, ודין זה הוא משעת קצירה, כמבואר בשו"ע (סימן תנ"ג סעיף ד'), ויש דין שמירה לשם מצה, ודין זה הוא מלישה ואילך, כמבואר בשו"ע (בסימן ת"ס סעיף א'), ודין שמירה משעת קצירה שלא יחמיץ הוא רק לכתחילה, וכמו שכתוב בשו"ע (שם), החיטים שעושים בהם מצת מצוה, טוב לשומרן שלא יפלו עליהם מים משעת קצירה, ולפחות משעת טחינה, ובשעת הדחק מותר ליקח קמח מן השוק ע"כ, ודין שמירה לשם מצה מעיקר הדין אינו אלא במצות מצוה, אבל ישראל קדושים הם, ונהגו שימור לשם מצה בכל המצות (משנה ברורה סימן ת"ס ס"ק ב').
- ה. יש שנהגו להחמיר לטחון את החיטים לפסח דוקא בריחים של יד [רש"י], אולם מה שראינו שנהגו כן, יש אומרים שלא היה מחשש דין טחינה לשם מצת מצוה, אלא משום שהיו חששות של חמץ בריחיים של מכונה [רש"מ], שכן מרוב מהירות הריחיים היה המקום שם מתחמם ומזיע, והקמח היה נדבק ונעשה בצק, והיו שם הרבה שאלות של חמץ (ט"ז סימן ת"ס ס"ק א' ושו"ת אור לציון חלק ג' פרק י"א הערה א'), ויש אומרים שגם בטחינה בעינין לשם מצת מצוה (ביאור הלכה ריש סימן ת"ס ד"ה אין לשיין בשם האליה רבה והמטה יהודה).
- ו. אין מברכים על מצות שמירת המצות, למרות ששמירת המצות נלמדת מן הכתוב ושמירתם את המצות, והיינו טעמא משום שקיים חשש שמא תחמיץ העיסה ונמצאת ברכתו לבטלה (נודע ביהודה תנינא י"ד סימן קכ"ג הגהה מבנו).
- ז. כיון שבתחילת העסק אמרו שכל מה שעושים יהיה לשם מצת מצוה, סגי, ולכן אף שהעובדים באפיית המצות אמרו שעובדים לצורך פרנסתם וכיוצא, המצות כשרות (הרה"ג מרדכי לוי שוורצבורד שליט"א בשם הגרא"ל שטיינמן).
- ח. יש אומרים שאין יוצאים ידי חובת אכילת מצה [בליל פסח] במצות שנאפו על ידי מכונה חשמלית, ואף אם הלישה והעריכה היו ביד, והאפייה היתה בתנור או גריל שמופעלים על ידי חשמל, אין יוצאים במצות אלו, ורק אם זרם החשמל מופעל על ידי מצבר, או על ידי מפסק שרק לחיצה תמידית עליו מעבירה את הזרם, יוצאים ידי חובה במצות אלו, ומכל מקום אם אכל כזית אחד ממצה עבודת יד יצא בדיעבד ידי חובה אף שאר המצות הן מאפיית מכונה, ומי שאין לו אלא כזית אחד עבודת יד, ישאירנו לאפיקומן, ויברך ברכת על אכילת מצה על כזית ממצה מכונה בתוספת חתיכה קטנה ממצה עבודת יד (שו"ת האלף לך שלמה השמטות לאו"ח סימן ל"ב ושו"ת אור לציון שם תשובה ו'), ויש אומרים שכן יוצאים ידי חובה במצות שנאפו ע"י מכונה חשמלית, דאף מה שנעשה ע"י מכונה נחשב לשמה²¹ (שו"ת אחיעזר חלק ג' סימן ס"ט אות ה' ושו"ת דברי מלכיאל חלק ד' סימן כ'), ויש אומרים

²¹ ועיין חזו"א (או"ח סימן ו' ס"ק י') לגבי טויית ציצית, ובקובץ איגרות (חלק א' אגרת קפ"ה אות י"ט) וחוט שני (פסח פרק י"ב ס"ק א').

שלכתחילה יש להשתדל לקחת למצת מצוה של ליל הסדר מצה הנעשית עבודת יד, ובדיעבד יוצאים ידי חובה המצה שנעשית ע"י מכונה חשמלית (חז"ע עמוד קד).

ט. רבים נוהגים לצאת ידי חובת מצת מצוה במצה שנאפתה בערב פסח משש שעות ולמעלה, לפי שהוקשה מצה לקרבן פסח, שנאמר וזבחת פסח לה' אלהיך וכו' שבעת ימים תאכל עליו מצות, וכשם ששחיטת הפסח היתה לאחר שש שעות כך אפיית מצות מצוה לאחר שש שעות (ש"ע סימן תנ"ח סעיף א' ומשנה ברורה שם ס"ק ב'), ומאידך, רבים נוהגים שלא לאפות מצות מצוה בערב פסח אחר חצות, לפי שיש אומרים שאפילו בערב פסח חמץ אסור במשהו, וקשה להיזהר שלא ימצא אף משהו חמץ בחיטים, ועל כן אופים את המצות לפני כן, כדי שיתבטל החמץ (משנה ברורה שם ס"ק ג'), וכן כתב האדר"ת בזה"ל, לאפות מצות מצוה בערב פסח לא נהגתי, ופעם אחת נתלהבתי לקיים כן, וראיתי שהמצות לא נאפו כתיקונן מפני המהירות, וגם אז לא יצאתי ידי חובה בהם עכ"ל.

י. אסור ללוש בצק למצות במקום שהשמש זורחת עליו, כי הבצק מתחמם מהשמש, והחום מאיץ את חימוץ הבצק, ואף במקום סגור אין ללוש מול החלון, אם השמש זורחת דרכו, ואף כאשר החלון סגור והשמש זורחת דרך הזכוכית שבחלון. וכאשר השמים מעוננים, אין ללוש ביום במקום פתוח, או מול חלון פתוח, אף במקום שבו השמש לא היתה זורחת בשעה זו אילו השמים היו בהירים, [וכגון שעומד בצד מזרח, והלישה מתבצעת לאחר חצות היום, בשעה שהשמש כבר בדרום], וטעם הדבר, משום ביום מעונן, חום השמש מתפשט ומתגבר בכל רוחות השמים, ומחמם בכל מקום (ש"ע סימן תנ"ט סעיף א'), אולם, אם השמים מעוננים רק חלקית, מותר ללוש במקום שבו השמש אינה אמורה לזרוח (ביאור הלכה שם ד"ה וביום).

ועל כן נהגו לזהר מללוש בצק למצות ביום, במקום סגור, מול חלון פתוח, אפילו בשעה שהשמש אינה זורחת דרכו, מחשש שהשמים יתקדרו ויתכסו בעננים, וחום השמש יתפשט בכל מקום, ומאחר והעוסק בלישה נמצא בתוך המקום הסגור, לא יבחין בהתקדרות השמים (רמ"א שם), וכן אין להוביל קמח או מים לצורך אפיית המצות, ללא כיסוי, במקום פתוח שהשמש זורחת עליו, או בשעה שהשמים מעוננים, מפני שחימום הקמח או המים, גורם להאצת חימוץ הבצק לאחר הלישה (רמ"א שם).

ומסיבה זו, [שהחום מאיץ את החימוץ], אין ללוש בצק למצות בחדר שבו עומד תנור האפייה של המצות, כאשר החום בחדר רב, ובכל מקרה, אין ללוש את המצות, או להשהותן אפילו זמן מועט, מול פתח התנור (עיין משנה ברורה שם ס"ק ו' – י' ושער הציון שם ס"ק ז' וס"ק י"א).

ובדיעבד, עברה ולשה תחת השמש [או מול פתח התנור וכיוצא], י"א שהמצה מותרת (ש"ע סימן תנ"ט סעיף ה'), י"א שאם ידוע שהבצק אכן התחמם, המצה אסורה באכילה בפסח, ואם לא ידוע שהתחמם, המצה מותרת, ואף אם עשה כן במזיד (משנה ברורה ס"ק מ"א), וי"א שאם לא ידוע לנו בוודאות כי פני הבצק לא הלבינו לפני האפייה, המצה אסורה, ואף במקרה שידוע לנו שלא הלבינו, אם לא אפה את הבצק מיד לאחר שנילוש במקום החם, אם הלישה במקום החם נעשתה במזיד, המצה אסורה משום קנס, ורק אם נעשתה בשגגה, ניתן להקל בשעת הדחק (חז"א אר"ח סימן קכ"א ס"ק י"ב ד"ה ואם).

ולענין אפיית מצות בארגנטינה, שמצוי שמזג האויר בימי ניסן חם מאוד, ואף המים שלנו מתחממים, וכן המקום שבו אופים את המצות חם מאוד, כתב הגרצ"פ פרנק (מקראי קודש פסח חלק ב' סימן ז') שאם הדבר אפשרי, ראוי שלא לאפות שם מצות אלא בימי תמוז ואב, ואם אין אפשרות אלא לאפות בימי ניסן, יש להקפיד

- שהחדרים שבהם לשים יהיו מקוררים, וכן המים יהיו מונחים בחדר מקורר, וכן אפשר להניח גושי קרח בתוך המים, ולהשגיח שהמים יהיו קרים מאוד כל זמן הלישה.
- יא. הבצק למצות, כל זמן שעוסקים בו, אף במשך זמן רב, אינו מחמיץ, [ועיסוק זה פירושו, לישת הבצק, עיסויו, גלגולו, דחיקתו והכאה על גביו], והחימוץ אינו נמנע אלא בשטח הבצק שבו עוסקים, ולכן חובה לעסוק בבצק מכל עבריו. ולכתחילה, אסור להניח את הבצק ללא עיסוק אפילו רגע אחד, אך בדיעבד אינו אסור אלא אם שהה ללא עיסוק במשך שיעור מיל, [דהיינו 18 דקות, שהן משך הזמן הנדרש להליכה של מיל, בערך 1000 מטר, לשיטות השונות], (ש"ע סימן תנ"ט סעיף ב' ומשנה ברורה שם ס"ק י"ב), ואם הבצק שהה כן 18 דקות, אך פחות מ 22,5 דקות י"א שניתן להקל בכך [אם לא ראינו סימני שאור וסדוק], משום שיש הסוברים ששיעור מיל הוא 22,5 דקות (ביאור הלכה שם ד"ה הוי רביעית), ויש חולקים (חז"א א"ח סימן קכ"ג ס"ק א').
- יב. יש שנהגו להצניע את ההושענות עבור אפיית המצות (רמ"א סימן תרס"ד סעיף ט', ועיין משנה ברורה סימן תמ"ה ס"ק ז').
- יג. חימום הבצק בעת הכנת המצות, מאיץ את חימוצו, והנה בעבר, היו מכניסים את המצות לתנור, ומוציאים אותן, בעזרת מְרָדָה, [הוא כלי רחב המשמש להכנסת מאפים מהתנור ולהוצאתם], ובמהלך האפייה התחמם המרדה, וחימם את הבצק שהונח עליו, ובמטרה למנוע מצב זה של התחממות הבצק, עברו לפני כמאתיים וחמישים שנה [בימי הגר"א] להשתמש במקלות, במקום מרדה, כאשר התועלת בשינוי זה היא שניתן להכין מספר רב של מקלות, ולהחליפם מדי פעם, על פי הצורך (חז"א א"ח סימן ק"כ ס"ק י"ז ד"ה וכן נראה), ויש שהחמירו להחליף את המקל לאחר כל הכנסה והוצאה, ולא להשתמש בו שנית עד שיצטנן לחלוטין (חז"א בקובץ אגרות חלק א' סימן קפ"ה אות י"ג), ויש שהחמירו עוד, שלא להשתמש באותו מקל פעמיים, דהיינו גם לאחר שהצטנן, אך להלכה אין בכך כל חשש איסור (ש"ת אגרות משה אה"ע חלק ד' סימן י"ח אות ד').
- יד. כשחל ערב פסח בשבת, יש אומרים שאת מצות המצוה צריך לאפות ביום שישי אחר חצות, כדי שיתבטל החמץ שהתערב, מה שאין כן בליל פסח שחמץ אסור במשהו, וכן כדי שלא לטרוח ביום טוב (ש"ע סימן תנ"ח שם), ויש אומרים שאת מצות המצוה אופים בליל פסח, לפי שהוקשה מצה לקרבן פסח, וחביבה מצוה בשעתה (משנה ברורה שם ס"ק ד' וס"ק ו').
- טו. כשחל שבת בערב פסח ולא הפריש חלה מהמצה בערב שבת מבעוד יום, מותר להפריש אף בערב שבת בין השמשות, דאי אפשר לאכול ולשייר חתיכה מכל מצה (משנה ברורה סימן רס"א ס"ק ד'), ובערב שבת סמוך לחשיכה, ישאל לאנשי ביתו בלשון רכה, הפרשתם חלה (ש"ע סימן ר"ס סעיף ב'), ואף שכעת אין נוהגין לישאל על זה בכל ערב שבת, [עיין בתשובות כנסת יחזקאל (סימן כ"ג) שכתב טעם לזה, מפני שאף אם לא יפרישו בערב שבת, יש תקנה לחלת חוץ לארץ, ע"י שיאכל וישייר מעט, ויפריש במוצ"ש מן המשוייר, משא"כ במצות שא"א להפריש מכל מצה, ולכן] בערב פסח בודאי צריך לישאל, ואם חל בשבת, צריך לישאל בערב שבת על המצות (משנה ברורה שם ס"ק י"ג), וגם על הלחם העומד לאכילה בשבת, כיון ששוב לא יוכל להפריש חלה במוצ"ש (כנסת יחזקאל שם).
- טז. נהגו לשורר את ההלל בשעת עשיית המצות בערב פסח, זכר לשירת ההלל בשעת הקרבת קרבן פסח (כף החיים סימן תנ"ח ס"ק ט' בשם החיד"א).
- יז. לכתחילה ראוי לכל אדם לעסוק בעצמו במצת מצוה, דמצוה בו יותר מבשלוcho (ש"ע סימן ת"ס סעיף ב'), ואמר רבינו האר"י ז"ל המטריח עצמו במצת מצוה עד שמזיע, יועיל לתיקון קרי (בן איש חי פרשת צו א' סעיף כ"ב).

יח. אין לסמוך על לישת ואפיית מצות על ידי אשה, כי כמה דברים יעלו על לב נשים שהם מותרים, או שמא שוכחות ועושות דבר שלא כהוגן ואינן יודעות שכר מצוה והפסד עבירה, אלא אם כן האשה מדקדקת במצוות, ובתנאי שתלמיד חכם הבקי בהלכות מצה עומד על גבה (משנה ברורה סימן ת"ס ס"ק ו').

יט. טוב שלא תגע אשה נדה במים ששואבין למצת מצוה (בן איש חי שם סעיף י"ז).
 כ. אין לעשות את מצת המצוה גדולה בשיעור של שישית האיפה, לפי שנאמר לחם עוני, ומצה גדולה היא דרך עשירות, והרי היא כמצה עשירה (ש"ע הרב סימן תנ"ד סעיף ה').

כא. נוהגים לעשות מצות יד בצורה עגולה, לפי שנאמר עוגות מצות, ויש במנהג זה זכר למצת מצרים שהיתה עגולה, ועוד כי המצה נקראת לחם עוני, ועושים אותה עגולה ללמדך שגלגל חוזר בעולם, העשיר עלול להיות עני והעני עשוי להיות עשיר (ש"ת יהודה יעלה או"ח סימן קנ"ז).

ערב פסח שחל בשבת [תשפ"א, תשפ"ה, תת"ה]:

- א. נהוג שהבכורות מתענים ביום חמישי (כנ"ל), על כן אם הבודק הוא בכור [ולא השתתף בסיום מסכת והתענה], יטעום קודם הברכה פירות או מיני מזונות כדי שיבדוק בשוב הדעת ובנחת (בן איש חי שנה א' פרשת צו דיני ערב פסח שחל בשבת).
- ב. אב שרגיל להתענות כל שנה עבור בנו בכורו עד שיגדל, פטור לגמרי בשנה זו מהתענית, וכן נקבות בכורות, אפי' במקום שנהגו שהן מתענות בערבי פסחים בשאר שנים, בשנה זו פטורות לגמרי (חז"ע פסח עמוד רנד').
- ג. בודקים את החמץ ומברכים על ביעור חמץ בליל י"ג ניסן, ואחר הבדיקה יבטל החמץ [כמו בשאר שנים בליל י"ד], ושורפים ביום שישי (ש"ע סימן תמ"ד סעיף א'), קודם חצות, דהיינו עד שעה ששית כמו בשאר שנים, כדי שלא יבואו לטעות בשאר שנים לבער אחר חצות, ואין צריך לבטל את החמץ ביום שישי בשעת הביעור, אלא ביום השבת, בסוף שעה חמישית, יבטלנו (ש"ע שם סעיף ב' וסעיף ו', משנה ברורה שם ס"ק ט' וס"ק כ"ב).
- ד. מותר לעשות מלאכה ביום ששי אחר חצות היום, לפי שאינו זמן הקרבת קרבן פסח, ורק בהגיע זמן מנחה קטנה אסור לעשות מלאכה כמו כל ערב שבת (ברכי יוסף סימן תס"ח ס"ק ב').
- ה. הנוהגים לאפות מצות כל שנה בערב פסח, בשנה שערב פסח חל בשבת, לשים ואופים בערב שבת לאחר ששעות (ש"ע סימן תנ"ח), זכר לשאר שנים (משנה ברורה שם ס"ק ו').
- ו. עלי החסא שיוצאים בהם ידי חובה מצות אכילת מרור בליל פסח, יש לבודקם היטב בערב שבת מן התולעים שמצויים בהם, ויניחו אותם במקרר כדי שלא יכמושו, אבל לא ישרם במים מערב שבת, שאז יהיו כבושים, ואין יוצאים בהם ידי חובה (ספר נהר שלום סימן תע"ג ס"ק ו'), ובדיעבד, שנשרה החסא במים מעת לעת, ואין לו מרור אחר, י"א שיכול לצאת בו ידי חובה (חז"ע פסח עמוד רנו').
- ז. אין מבשלין לשבת זה דייסא וכיוצא בזה, ואין עושין בו פת הצנומה בקערה (ש"ע סימן תמ"ד סעיף ג'), והמנהג הוא לאכול פיתות שאינן מתפוררות, [ויש לחשבן כמות הפיתות שצריכים לסעודה ראשונה ושניה, ולא להשאיר כמות גדולה, ואף אין להשאיר חמץ לצורך לחם משנה, אלא יצרפו מצה עטופה כלחם משנה (אגרות חז"א חלק א' סימן קפ"ח וחז"ע פסח עמוד רסו)].
- ח. במהלך השבת אין להשתמש בחמץ המכור לגוי, משום שהוא כבר מכור לגוי מיום שישי בשעה חמישית, וכל חמץ שרוצה לאכול בשבת, יניחנו בצד.

ט. ביום שבת, יש להתפלל מוקדם, כדי להספיק לאכול עד תחילת שעה חמישית, אמנם אינו חייב לסיים את הסעודה שניה בשעה זו, אלא רק את אכילת הלחם, ואם ירצה לאכול את החמין אחרי שעה זו, ואחרי זה לברך ברכת המזון, הרשות בידו.

י. מי שאין לו חמץ ולא מצה עשירה לצורך סעודות שבת, אלא מצה, יקיים סעודה ראשונה ושניה במצה, משום שמצות סעודת שבת היא מהתורה ודוחה איסור אכילת מצה בערב פסח שאינו אלא מדרבנן (חתם סופר בחידושים להלכות פסח, מובא בסוף חידושים למסכת פסחים), [אך אין להתיר מטעם זה לאכול מצה בסעודה שלישית, שהרי מחלוקת היא אם צריך לאכול לחם בסעודה שלישית, עיין שו"ע (סימן רצ"א סעיף ה)].

יא. סעודה שלישית, לדעת השו"ע (בסימן תמ"ד סעיף א') זמנה אחר המנחה, ואז אינו יכול לעשותה לא במצה ולא בחמץ²², אלא במצה עשירה, וצריך לעשותה קודם שעה עשירית, [ולכן יש להתפלל מנחת גדולה ולמהר לאכול סעודה שלישית קודם סוף השעה התשיעית], ולדעת הרמ"א (שם) שאין נוהגין לאכול מצה עשירה, יקיים סעודה שלישית במיני פירות או בשר ודגים, [ו"א שעדיף בשר ודגים מפירות, (משנה ברורה סימן תמ"ד ס"ק ח'), ו"א שעדיף פירות שאינו משביע כולי האי (חק יעקב סימן תמ"ד אות ב)], וכן לדעת הרמ"א (עיין שו"ע ורמ"א סימן רצ"א סעיף ב') יכול לחלק את הסעודה שניה לשתיים, אך כל זה אם יש לו שהות לברך בינתים ולהפסיק איזה שהות [בערך עשרים דקות] כדי שלא יהיה בכלל ברכה שאינה צריכה (משנה ברורה סימן תמ"ד ס"ק ח', ועיין כף החיים שם ס"ק ח').

יב. כאמור, ביום שבת, סוף שעה חמישית יש לבטל את החמץ, וקודם שמבטל, יש לבער את כל החמץ הנשאר, ולכן יפורר מה שנשאר לחתיכות קטנות, ואין בזה משום טוחן, משום דאין טוחן אחר טוחן (ספר תוספת שבת סימן שכ"א ס"ק כ"ג, ועיין משנה למלך הלכות חמץ ומצה פרק א' הלכה ג' ובפרי מגדים בסימן תמ"ד ובספרו ראש יוסף על מסכת פסחים דף ה' ע"ב), ואח"כ יזרקם בבית הכיסא, וזהו ביעורם (עיין משנה ברורה סימן תמ"ד ס"ק כ"א וסימן תמ"ה ס"ק ה'), ובמקום שיש עירוב, יכול להשליכו לרשות הרבים (בן איש חי שנה א' פרשת צו סעיף ג'), וכן יכול להשליכו לפח שברחוב (גרשז"א בהליכות שלמה פסח פרק ח' ס"ק כ"ד), ויש מצריכים לשים בפח חומר שיפסול את החמץ מאכילת כלב (שו"ת מנחת יצחק חלק ד' סימן נ"ו).
יג. לענין פירורים הנשארים בין השניים, אם אינו פסיק רישא שיצא דם, מותר להשתמש במברשת שיניים [באופן שאין במברשת משום סוחט], (ספק חוט שני פסח פרק ט"ו ס"ק ד').

ולענין שיניים תותבות, י"א שיכול להכשירם בשבת בבוקר לפני שעה חמישית ע"י עירוי, ואין בזה משום מתקן מנא, כיון שעדיין מותר לאכול חמץ (שו"ת מנחת שלמה מהדורא תנינא סימן ס' אות ל'), ו"א שראוי להכשירם בערב שבת לפני חצות, ובשבת יזהר לא לאכול חמץ שהיד סולדת בו (שו"ת מנחת יצחק חלק ח' סימן ל"ז).

יד. לאחר שעה חמישית, אף שהחמץ אסור באכילה, מ"מ עדיין מותר בהנאה, ולכן אין החמץ מוקצה כל שעה שישיית, ויכול ליתנו לגוי (עיין מגן אברהם סימן תמ"ו ס"ק ג', פרי מגדים סימן תמ"ד משבצות זהב ס"ק ו' ומשנה ברורה סימן תמ"ד ס"ק כ"א).
טו. מקדימין דרשת שבת הגדול לשבת שלפני כן (משנה ברורה סימן תכ"ט ס"ק ב').

טז. אין לומר בשבת אלך לישן בצהרים כדי שיהיה לי כוח בליל מוצאי שבת, שיש בזה משום מכין משבת לחול (מגן אברהם בסימן ר"צ בשם ספר החסידים סימן רס"ו), ולפי זה, אע"פ שמותר לישן בשבת אחרי צהרים בשביל שיהיה כח בליל הסדר, מ"מ לא יפרש בפיו שישן בשביל ליל הסדר (עיטורי מרדכי שבועות תשע"ח בשם הגרמ"ש קליין שליט"א), אך י"א דשפיר

²² עיין בזוהר הקדוש שרשב"י היה עוסק במעשה מרכבה במקום סעודה שלישית בערב פסח שחל בשבת, ונראה דהיינו דוקא רשב"י דהוה נהירא ליה שבילי דשמיא כשבילי דארעא ויודע הלימוד שעושה תיקון במקום סעודה, אבל אנחנו צריכים לכשות דוקא סעודה, ומ"מ אם יהיו שניהם כאחד טובים (כף החיים סימן תמ"ד ס"ק ח').

יכול לומר שישן בשביל להיות ער בליל הסדר לומר את ההגדה ולקיים את כל המצוות הלילה, כיון שהוא לצורך מצוה, ואין זה דבר חול האסור בשבת (עיין שו"ת אור לציון חלק ג' פרק י"ח בביאורים לתשובה י"א).

יז. אף שאסור לאכול מצות ביום שבת שהוא ערב פסח, כדי שיהיה היכר לאכילתה בליל הסדר, מ"מ המצות אינם מוקצה, משום שראויה לאכילה לקטנים שאינן מבינים סיפור יציאת מצרים (רמ"א סימן תע"א סעיף ב'), מיהו מצת מצוה שיוצא בה ידי חובתו בלילה ראשונה [מצות יד], לא יטלטלנה ביום שבת זה שחל בערב פסח, כי מוקצים הם דלא חזו למיכל מנייהו דודאי קפיד להאכיל לתינוקות (פרי מגדים סימן תמ"ד אשל אברהם ס"ק א' ובן איש חי שם סעיף ו').

יח. צריך לכבדו ולענגו [את היום טוב] כמו בשבת, ובגדי יו"ט יהיו נאים יותר מבגדי שבת, משום דביו"ט חייב בשמחה, וזהו ג"כ שמחת יו"ט (שו"ע סימן תקכ"ט סעיף א' ומגן אברהם שם ס"ק ד', ועיין רמ"א סימן תע"א סעיף ג' ומחזיק ברכה שם אות ד'), וכשחל ערב יו"ט בשבת שצריך להחליף מבגדי שבת לבגדי יו"ט, י"א שלא ילבש בגדי יו"ט בשבת סמוך לחשיכה, כיון שנראה כמכין משבת ליו"ט, אלא ילבשם מבעוד יום, ויכוון בלבישתם גם לכבוד שבת, או שילבשם רק לאחר שחשיכה (כף החיים סימן תקכ"ט ס"ק כ"ג), וי"א שיש ללבוש בגדי יו"ט כבר בערב שבת, שכן אם ילבשם רק ביו"ט, יש בכך זלזול בכבוד השבת, וכן ה"ה כשחל יו"ט בערב שבת, יש להמשיך ללבוש בשבת בגדי יו"ט (מבקשי תורה, יום טוב עמוד ריב' בשם הגר"י קניבסקי).

יט. אין לערוך את השלחן ליל הסדר בשבת, משום מכין בשבת ליום טוב (עיין שו"ע סימן תק"ג סעיף א' ובמשנה ברורה סימן תרס"ז ס"ק ח').



קיצור דיני ליל הסדר



חג הפסח:

א. התוס' החדשים על המשניות (ריש מסכת פסחים) הביאו משמו של רבי לוי יצחק מברדיטשוב, טעם למה קראו חכמים מסכת פסחים, וכן אנו קוראים את החג בשם פסח, ובכל התורה כולה מוזכר חג המצות ולא חג הפסח, והביאור לזה הוא, שחג הפסח הוא על שם הקרבן פסח, שחנן הקב"ה ופסח על בתי בני ישראל במצרים, וכדי לשבח את הקב"ה, אנו קוראים לחג זה חג הפסח, ואילו הקב"ה מתפאר בעם ישראל שיצאו ממצרים ולא התעכבו במצרים, ויצאו למדבר כשבידיהם לחם עוני בלבד, וכמו שאומר הנביא זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר וכו', לפיכך קרא לחג זה חג המצות, כלומר אנו מזכירים שבחו של הקב"ה, והקב"ה מזכיר שבחו של עם ישראל.

ב. ז"ל הגר"ח פלאג' בספר מועד לכל חי (סימן ב' סעיף ט"ז), לא תתגודדו ליכא בחומרות הפסח, וגם אין לחוש ליהורא כי משפחה ומשפחה מנהג אבותיהם בידיהם וכו', וכן שלא לסעוד אצל אחרים, ואפי' מי שאינו נוהג חומרות כשרידים אשר ה' קורא, אפ"ה מה טוב דבימי הפסח יקיים אשרי יושבי ביתך טפי משאר ימות השנה עכ"ל. וכן כתב הרדב"ז (חלק ג' סימן תקמ"ו) שפסח אין דינו ככל השנה, וישראל קדושים נהגו שלא להסתמך על קולות בכל הנוגע לאיסור חמץ בפסח.

ג. בליל פסח יתנהג בקדושה וביראה, ולשמוח במצוות שזיכה ה' אותנו בלילה הזה, מ"ע של קידוש, ומ"ע של אכילת מצה, ומצוות מרור וארבע כוסות ואמירת הלל, אך בתנאי שצריך לזהר שיאכל כזית מצה ברווחה ולא בצמצום, וכמו כן במרור, אם יחסר מעט מזעיר, הפסיד המצוות, ולדעתי מי שיש מוח בקדקדו ומאמין בתורת ה', איך לא יחוס על נפשו ולא יהא מתיירא שמצווה גדולה כזו שאין לזכות בה עד יעבור שנה, ומי יודע אם יחיה, יהיה נפסד בידו. ודי לנו בעוונותנו הרבים במצוות הרגילים כמו תפילין, ברכת המזון שאין אנו מדקדקים בהם, ולמה נעשה כזה במצוות אלו ר"ל. ואף במרור, מה גם שקשה לו קצת, הלא בכל יום אנו מקבלים לעבוד ה' בכל נפשינו, ולמה נקפיד בצער מועט כזה. אני מבטיח באמונה במי שיעשה מצוה בחשק, ויחשוב בשמחה בזו הרגע, אני מקיים מצוות בורא, כמעט לא ירגיש מרורות כלל. ובפרטות בד' כוסות שדרכן לדקדק לשתות מעט כמו רביע כוס, אוי לאותה בושה, איך היבעטו מצוות בשאט נפשם בלי טענה ובלי כבידות, לדעתי הוא קלות ומניעת היראה למאוד ר"ל, וגדול עוונם מנשוא (מכתבי רבי עקיבא איגר, מכתב י"ב).

ד. שנינו במסכת פסחים (דף קט"ז ע"א) מזגו לו כוס שני, כאן הבן שואל [מה נשתנה וכו'], ופירשו שנרמז בדבריהם הקדושים, כי בגשת האדם לשאלת מה נשתנה, נעשה עת רצון בשמי מרום, ואפשר להתפלל ולבקש כל משאלות לבו, והיינו הבן שואל, דהיינו, שיכול כל איש מבני ישראל הנקראים בנים למקום, לבקש בקשותיו מאביו שבשמים (הרה"צ אברהם אלימלך בידרמן שליט"א בבאר הפרשה פסח תשע"ח). וביותר אפשר לפעול על חשוכי בנים שיפקדו בזרע של קיימא, וגם זה בכלל הבן שואל, לבקש על הבן, וכמו שכתוב והגדת לבך ביום ההוא לאמור (שמות פרק י"ג פסוק ח'), תינח אם יש לו בן, אם אין לו בן יהיה פטור, ת"ל לאמור, וא"ת כיון שעכ"פ צ"ל בינו לבין עצמו א"כ למה אמר לבנך, ואולי שאם יגיד הגדה האמורה בענין, יזכה ה' שיגיד לבנו (אור החיים הקדוש על התורה שם), ואף מי שכבר זכה לבנים, יקיים הבן שואל, לשאול ולבקש על הבנים שילכו בדרך הישר והטוב, ויפות הן התפילות בליל הסדר שבוקעות רקיעים, ובכוחן להפיל כל המחיצות המפרידות בין ישראל לאביהם שבשמים (באר הפרשה שם).

הכנות שונות לליל הסדר:

- א. **בדיקת החסה בזכוכית מגדלת:** למרות שלא אסרה תורה אלא תולעים הנראים לעין [עיי' בגמרא במסכת חולין דף מ"ב ע"א], שהרי לא ניתנה תורה למלאכי השרת, מכל מקום י"א שיש להקפיד לבדוק את החסה בזכוכית מגדלת, לפי שאת התולעים עצמם ניתן לראות בעין, אלא שעלי החסה מסתירים אותם ומונעים את ראייתם (מנהגי החתם סופר סימן י' אות י"ח), ולכן יזהרו הנשים בבדיקת החזרת והכרפס, דכל תולע יש בו חיוב חמשה מלקיות, והדבר הזה תלוי בצואר האשה בעלת הבית, דכל בני בית סומכין עליה בזה, ואם מקילה בבדיקה אפשר שיהיה תלוי בצוארה חיוב מלקות יותר משערות ראשה, בפרט בהיות בני הבית מרובין, ובמקומות אלו שהתולעים קטנים מצויים הרבה בירקות (בן איש חי שנה א' פרשת צו הלכה כ"ז).
- ב. **להשקות החסה בשבת:** ערב פסח שחל בשבת, יש מתירים להשקות את החסה במים בשבת כדי שלא יכמשו העלים, לפי שמותר להשקות את התלוש בשבת כדי שלא יכמוש²³ כמבואר בשו"ע (סימן שכ"א סעיף י"א), ואף שיש נוהגים שלא לאכול מרור בערב פסח, ואם כן יש לאסור את טלטול החסה משום מוקצה, מכל מקום מכיון

²³ עיי' בספר מנחת שאול על ט"ל מלאכות שבת (דיני בורר בשבת) באיזה אופן מותר לשטוף את החסה בשבת להוציא את התולעים, מיהו ביר"ט אין דין בורר כמבואר בשו"ע (סימן תק"י סעיף א'), אלא שמ"מ עיי' בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק ג' סעיף מ' ופרק ד' סעיף ט') שיש לזהר לשטוף את החסה באופן שלא ימותו החרקים.

שאיסור אכילתה אינו מן הדין אלא משום מנהג, לכן מותר לטלטלה (אליה רבה סימן תמ"ד ס"ק ג'), ויש אוסרים לפי שאינו לצורך השבת, (פרי מגדים סימן תמ"ד משבצות זהב ס"ק ב' וסימן תע"ג אשל אברהם ס"ק ט"ו).

ג. **הכנת מי מלח:** לכתחילה יש להכין את מי המלח לפני יום טוב (קיצור שו"ע סימן קי"ח סעיף ד' ע"פ פרש"י במסכת שבת דף ק"ח ע"ב ד"ה והלא והשו"ע בסימן שכ"א סעיף ב'), ואם לא הכין לפני יו"ט, יכול להכין אף ביו"ט (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק כ"א ע"פ הרמב"ם בהלכות שבת פרק כ"ב הלכה י' והשו"ע בסימן שכ"א סעיף ג'), מיהו אם חל ליל יו"ט בשבת לכו"ע יש להקפיד להכין את מי המלח לפני שבת, ואם לא הכין מי מלח לפני שבת, יטביל בחומץ, ואם אין לו חומץ יכין בשבת מעט [מזעיר] מי מלח בלבד, ובתנאי שלא יהיו עזין [דהיינו שיהיה המלח פחות משני שליש במים], (שו"ע הרב סימן תע"ג סעיף י"ט ומשנה ברורה שם, ועיין מנחת שאול על ט"ל מלאכות שבת, מלאכת מעבד).

ד. **שקילת המצה והמרור בליל פסח:** אף דקי"ל (שו"ע סימן ת"ק סעיף ב') שאסור לשקול ביום טוב, מכל מקום מותר לשקול מצה או מרור בליל פסח כדי לקבוע את שיעורם, משום שבמקום מצוה לא גזרו חכמים, עיין שו"ע (שו"ע סימן ש"ו סעיף ז').

ה. **פתיחת בקבוקי יין בליל הסדר:** בקבוקי יין שיש להם פקקים [העשויים ממתכת] מתברגים, שעל ידי פתיחתם נוצר כלי, יש אומרים שמותר לפותחם בליל הסדר אף אם לא ניקב את הפקקים, ואין בזה חשש משום שעושה כלי, וכן אין חשש שמקלקל, כיון שעושה זאת לצורך היו"ט (שו"ת אור לציון חלק ב' פרק כ"ז תשובה ח' ושו"ת באר משה חלק ג' סימן ז'), ויש מחמירים לנקב את הפקק לפני הפתיחה (מנחת שלמה חלק א' סמן צ"א אות י"ב ושמירת שבת כהלכתה פרק ט' הערה סא').

ו. **הכנת שולחן הסדר מבעוד יום:** יש להכין את שולחן הסדר מבעוד יום, ואף שהכנת השולחן שייכת בכל ערבי שבתות וימים טובים, מכל מקום בערב פסח יש חיוב מיוחד, כדי לערוך את הסדר מיד בבואו מבית הכנסת, בעוד התינוקות ערים, וכן כדי שיספיק לאכול את האפיקומן לפני חצות לילה (שו"ע סימן תע"ב סעיף א' ומהר"ל הלכות הגדה).
ז. **כלים נאים:** למרות שבכל השנה רצוי להמנע מכלים נאים, זכר לחורבן, מכל מקום בליל פסח, מצוה לערוך את שולחן הסדר בכלים נאים כפי יכולתו, ואפילו כלים שאינם נצרכים לסעודה, יניחם על שולחנו, כי בליל פסח יש לנהוג כבני חורין, וגם זכר לרכוש הגדול שיצאו בו בני ישראל מארץ מצרים (שו"ע סימן תע"ב סעיף ב' וקיצור שו"ע סימן קי"ח סעיף ז').

ליל הסדר:

א. ליל ט"ו בניסן נקרא ליל הסדר, והוא ע"פ התוס' במסכת פסחים (דף ק"ד ע"א ד"ה הביאו), משום שכל מצוות הלילה יש להם סדר מיוחד, ואין להקדים המאוחר ולא לאחר המוקדם, כפי שנקבע הסדר בסימנים קדש ורחץ וכו' (ספר הכלבו).

והמהר"ל כתב שבא ללמדנו כי כל הנסים והנפלאות שאירעו לאבותינו בצאתם ממצרים לא היו חלילה תופעות מקריות, אלא הכל בא בסדר ולפי תכנית ערוכה וסדורה מראש ע"י המגיד מראשית אחרית, וכתב עוד, שחג הפסח רומז על סדר קביעותם של כל המועדים בסדר א"ת ב"ש כדאיתא בשו"ע (סימן תכ"ח סעיף ג'), כדלהלן:

א"ת - ביום שחל בו א' של פסח יחול ת'שעה באב.

ב"ש - ביום שחל בו ב' של פסח יחול ש'בועות.

ג"ר - ביום שחל בו ג' של פסח יחול ר'אש השנה.

ד"ק - ביום שחל בו ד' של פסח יחול ק'ריאת התורה [שמחת תורה בחו"ל].

ה"צ - ביום שחל בו ה' של פסח יחול צ'ום כיפור.

ו"פ - ביום שחל בו ו' של פסח יחול פ'ורים [שעבר לפני חודש].

והבית אהרון מקרלין היה אומר שהלילה הזה הוא סדר לכל השנה, וכפי שעושה את ליל הסדר, כך מסדר הוא לעצמו את השנה, לכן יש להימנע מכעס והקפדה, ויכין את כל הנצרך מבעוד יום, [וסיפר הגרב"צ אבא שאול (בספר רבינו האור לציון חלק ב' עמוד 230) בזה"ל, סח לי המקובל האלקי חכם יהודה פתיה זצ"ל, הבאתי עימי מבגד מערכת כלי חרסינה עדינה ויקרה, עבור ליל הסדר, ובליל הסדר היה השולחן ערוך לתפארה, מרחיב את הדעת, והנה משך אחד הילדים במפה וגררה, וכל הכלים נפלו והתנפצו לרסיסים בקול רעש אדיר, עם כל המצרכים, אמרתי לשטן, רצית שאכעס, ובכן, לא אכעס וכו' ע"כ].

ב. וכן לילה זו נקרא ליל שימורים (שמות פרק י"ב פסוק מ"ב), לפי ששימורים הוא מלשון שומר ומצפה, שהיה הקדוש ברוך הוא שומר ומצפה ללילה הזה לקיים הבטחתו להוציאם מארץ מצרים, (רש"י שם) ויש עוד טעמים ואכמ"ל. ולכן נוהגים לפתוח את דלת הבית לפני שאומרים שפוך חמתך, כדי לזכור שלילה זה הוא ליל שימורים ואין אנו מתיראים בו משום דבר, ובזכות אמונה זו יבוא המשיח וישפוך הקדוש ברוך הוא את חמתו על הגויים (רמ"א סוף סימן ת"פ).

ומשום כך בקריאת שמע על המיטה נוהגים לקרוא רק את פרשת שמע ישראל, ומברכים את ברכת המפיל, ולא אומרים את שאר הפסוקים והתפילות שאומרים בכל לילה בנוסח קריאת שמע על המיטה לצורך שמירה, כי לילה זה הוא הלילה המשומר מן המזיקים (רמ"א סימן תפ"ב סעיף ב'), ועיין עוד להלן בדיני נרצה.

ומהאי טעמא, הורו גדולי ירושלים, דאוכלין ומשקין ששהו תחת המיטה שישן עליה ביו"ט של פסח, מותרים באכילה, כיון דלילה זה שמור מן המזיקים, וכן יש שכתבו להתיר ביצה קלופה שעבר עליה ליל ראשון של פסח, אלא דמ"מ נטילת ידים שחרית חייבים גם לאחר ליל יו"ט ראשון של פסח, משום דאף דלילה זה משומר מן המזיקים, מ"מ רוח רעה איכא, ואפשר שתזיקהו לאחר זמן, ולכן צריך ליטול ידיים (אוצרות ירושלים אות רנ"ח).

ג. למרות שזמן תפילת ערבית בכל השנה הוא אף מבעוד יום, מכל מקום זמן תפילת ערבית בליל פסח הוא בלילה דווקא, משום שאם יתפלל מבעוד יום, יש לחוש שגם יתחיל את הסדר מבעוד יום, (ב"י סוף סימן רס"ז).

ד. אם חל ליל פסח בשבת, י"א שאין ברכת מעין שבע בתפילת ערבית (שו"ע סימן תפ"ז סעיף א') דלא נתקנה אלא מפני המזיקין, ופסח ליל שימורים הוא, אלא אומרים רק ויכולו (משנה ברורה שם ס"ק ט'), ואח"כ יאמרו ההלל בברכה, כי תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ט"ו בביאורים לתשובה כ"ד בשם החיד"א, וכן הוא בחזו"ע פסח עמוד רל"ז), ואם טעה השליח ציבור והתחיל מיד בברכת ההלל, יסיים ההלל והברכה שלאחריו, ואח"כ יאמרו ויכולו (חזו"ע שם), ומאיך י"א שאע"פ שנראה שע"פ הפשט אין לה מקום, מ"מ צריך לאומרה, כיון שהוזכרה בתלמוד, ולא חילקו בין פסח לשאר ימים טובים (כף החיים סימן תפ"ז ס"ק כ"ב), ועוד, כי אין עיקר הטעם כמו שאמרו גמרא מפני המזיקים, אלא באמת יש בה צורך גדול ע"פ הסוד (עיין בן איש חי שנה ב' פרשת וירא אות י').

לדעת הסוברים שלא אומרים ברכת מעין שבע בליל פסח בשבת, אם טעה השליח ציבור והתחיל לאומרה ונזכר בטעותו לאחר שאמר ברוך אתה ה', י"א שכדי שלא תהיה ברכתו לבטלה יסיים את הברכה, ויסמוך על הפוסקים דס"ל שכן אומרים (שו"ת תשורת ש"י חלק א' סימן תט"ז), י"א שייסיים אשר קידשנו וכו' לקרוא את ההלל, ואם נזכר לאחר מכן, יסיים את ברכת מעין שבע בלי שם ומלכות (הגר"ש דבילצקי בחוברת מוריה סימן תמוז תשל"ב), וי"א שעדיף שלא יסיים בכלל, כדי שלא להיכנס לעוד חשש של ברכה לבטלה בחתימה (הגר"ח"פ שיינברג בקובץ אור השבת חלק ד' עמוד

כב').

ה. מנהג הספרדים לומר הלל בליל פסח בתפילת ערבית אחר תפילת העמידה, כדי שלא יצטרך לברך על ההלל שאומר בביתו בסדר ההגדה²⁴ (שו"ע סימן תפ"ז סעיף ד'), ויש נוהגים שלא לאומרו בתפילה כלל, כי מצוה מן המובחר לומר הלל על היין, שאז האמירה היא בגדר שירה, ואם אומר הלל בתפילה, יוצא בדיעבד ידי חובת האמירה אף שאינה על היין, ואז לא יוכל לקיים מצוה מן המובחר של אמירת הלל על היין, לפי שלאחר שיצא ידי חובה אין אמירתו בשעת ההגדה אלא כקורא תהילים (הנצי"ב בתשובותיו חלק א' סימן י"ג והרמ"א שם).

ו. הנוהג לומר הלל ומתפלל בבית הכנסת שלא נוהגים לאומרו, י"א שיכול לאומרו ביחידות (ברכי יוסף שם ס"ק ח'), וכן מי שנמצא בעיר שלא נוהגים לומר הלל בבית הכנסת, והוא נוהג לומר, יכול לאומרו ביחידות (כף החיים שם ס"ק ל"ה), [וכך עשינו בשנת תש"פ שהיתה מגיפת קורונה ב"מ, והיה סגר, והיה אסור לצאת לרחוב, והתפללנו בבית ביחידות], ומאידך, י"א שהיחיד לא יאמר ההלל זה, כיון שזה חובת ציבור (גר"ש אלישיב בהגדה של פסקיו ע"פ פסקיו עמוד 21).

ז. למנהג הספרדים שגומרים את ההלל בברכה בבית הכנסת לאחר העמידה כנ"ל, ה"ה שגם הנשים צריכות לגמור את ההלל בברכותיו בליל פסח קודם הקידוש, וישאו ברכה מאת ה' (חזו"ע חלק א' עמוד רל').

ח. יש נוהגים שהבן גם לאחר נישואיו עורך את הסדר אצל אביו, לפי שמצות ההגדה היא שיהא הבן שואל והאב משיב, ועוד, משום שמצות סיפור יציאת מצרים כוללת מצות תלמוד תורה, והאב מצווה ללמד את בנו גם לאחר נישואיו ולאחר שנולדו לו בנים (תשובות והנהגות חלק ב' אר"ח סימן רל"ז), וכן כדי להרבות את השמחה בליל פסח שנתייחד במצות השמחה, וכמו שכתב רבינו בחיי על הכתוב (שמות פרק י"ב פסוק כ"א) משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח, מכאן שחייב אדם לקרב קרוביו כדי שישמח בהם בימים טובים, ויש אומרים שרבים המסובים יחד, אין חיוב על כל אחד מהם לספר סיפור יציאת מצרים לבניו בעצמו, אלא די בכך שאחד מן המסובין מספר לכולם, לפי שעיקר החיוב הוא על האב שישמעו בניו בלילה הזה סיפור יציאת מצרים, וכיון ששומעים את הסיפור כראוי, סגי, ואף אין צריך למנות שליח את המספר כשלוחו על כך (גרשז"א בהליכות שלמה פרק ט' ס"ק ל"א).

ט. מצוה למהר בליל פסח ולקדש מיד כדי שהתינוקות לא ישנו (שו"ע סימן תע"ב סעיף א'), ולכן ליל פסח שחל בשבת²⁵, יש נוהגים שלא לומר שלום עליכם אשת חיל ואזמר בשבחין (עיין בשו"ת רב פעלים סוף חלק א' בסוד ישרים סימן י"ג, ובבן איש חי שנה שניה פרשת בראשית אות ל"א).

י. וכן מצוה לחלק לתינוקות קליות ואגוזים ומיני מתיקה [שוקולדים] וכיוצא בזה (חזו"ע חלק ב' עמוד ה') בליל הסדר, כדי שהתינוקות לא ישנו (גמרא מסכת פסחים דף ק"ט ע"א ושו"ע סימן תע"ב סעיף ט"ז), ומבואר מדברי השו"ע שיש לחלק את האגוזים והקליות בתחילת הסדר, כדי שיראו שינוי וישאלו (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ט"ו תשובה ז' וחזו"ע שם).

יא. סימני הסדר חמשה עשר במספר, יש בהם סודות גדולים, ויש אומרים שיש ענין לאומרם בפיו שלוש פעמים קודם תחילת הסדר, וכן לחזור ולומר לפני כל פעולה את הסימן שלה, כגון יאמר קדש לפני הקידוש, מגיד לפני ההגדה, וכן על זה הדרך (יסוד ושורש העבודה שער ט' פרק ו'), ומה שלא מזכירים גם ארבע כוסות והסבה, משום שהזכירו

²⁴ ומה שלא מברכים על ההלל שבסדר ההגדה, י"א לפי שהסעודה מפסיקה באמצע, שהרי מחלקים את ההלל לפני הסעודה ולאחריה, וי"א לפי שהלל זה לא נאמר בתורת קריאה אלא בתורת שירה, ועוד, לפי שברכת לפיכך אנחנו חייבים להודות שאומרים לפני הלל עולה גם לברכת הלל.
²⁵ ולענין אמירת שלום עליכם ביל שבת חול המועד פסח או שאר ימים טובים, מבואר מדברי הבן איש חי (שם) שאומרים שלום עליכם בשבת גם אם חל ביר"ט כרגיל, [ויש נוהגים לומר שלום עליכם ואשת חיל אך לא אזמר בשבחין], וכן כתב לי הגר"ב ד"ר שליט"א, דשפיר יש לומר שלום עליכם בשבת גם אם חל ביר"ט וכ"ש בחול המועד וגם באסרו חג, ורק בליל פסח וראש השנה לא נהגו לאומרו, אך יש קהילות בארגנטינה [מיוצאי אר"ץ] שלא אומרים שלום עליכם כלל בימים אלו, וכן עיין בשו"ת דברי יציב (אר"ח סימן קכ"ג) שכתב שהמנהג בצאנז הוא שלא לומר שלום עליכם ביר"ט שחל בשבת וכן אפילו באסרו חג שחל בשבת, לא אומרים, ע"ש.

רק מה שיש לנהוג עכשיו, כמו מגיד רוחצה וכו', משא"כ ארבע כוסות והסיבה נהוג בכל הסדר (דברי שי"ח חג הפסח תשע"ו), ומה שלא מזכירים את החרוסת בסימני הסדר, הוא משום שיש דס"ל שאין מצוה באכילת החרוסת אלא בטיבול המרור בחרוסת, ובהזכרת המרור כלל גם את טיבול החרוסת הטפילה לו (כנסת יחזקאל).

ב. **שבע ברכות בליל הסדר:** אם יש חתן וכלה בתוך שבעת ימי המשתה, יש לערוך את שבע ברכות לאחר הסעודה, אלא שנחלקו הפוסקים כיצד לנהוג, דהא לפי הרמ"א (בסימן תע"ב סעיף ז') אין להוסיף על הכוסות, ומאיך אין עושים מצוות חבילות חבילות, ולכן כתב הפתחי תשובה (אה"ע סימן ס"ב ס"ק י"ח) שכל הברכות תאמרנה על כוס של ברכת המזון בלבד, אלא שברכת המזון תאמר ע"י המזמן על כוס שלו שהיא כוס שלישי, ומיד לאחר מכן יקח המזמן את כוסו של החתן, שגם הוא כוס שלישי, ועליו יאמר את ברכות הנישואין, ויחזור ויברך בורא פרי הגפן על כוס שלו ושותהו, והחתן ישתה את הכוס שלו [שעליו אמר המזמן את השבע ברכות], מיהו מנהג הספרדים לברך ברכת המזון וברכת חתנים על כוס אחד, ויש לברך בורא פרי הגפן מיד בסיום ברכת המזון, ולאחר מכן יברך ברכת חתנים, ושותה בהיסבה (חזו"ע חלק ב' עמוד קטז', שו"ת חזו"ע סימן מ"ח ומנחת שאול הלכות ומנהגי חופה ושבע ברכות).

ארבע כוסות:

- א. אחת מן המצוות המיוחדות בליל הסדר, היא שתית ארבע כוסות של יין נגד ארבע לשונות של גאולה המוזכרים בתורה (שמות פרק ו' פסוק ו' ופסוק ז') **וְהוֹצֵאתִי, וְהִצַּלְתִּי, וְגִאֲלְתִּי, וְלִקַּחְתִּי.**
- ב. לדעת רוב הפוסקים מצוה זו היא מצוה דרבנן כמבואר בב"י (בסימן תקמ"ד), ודלא כהגר"ש קלוגר בשו"ת קנאת סופרים (סוף סימן צ"ה) שכתב שמצות ארבע כוסות היא מהתורה.
- ג. למרות חשיבות מצוה זו, אין מברכים ברכת המצוות על מצות ארבע כוסות, כי אין מברכים אלא על מצוה שעשייתה בבת אחת, ואילו בארבע כוסות הרי חייבים להפסיק בין כוס לכוס, (רוקח סימן רפ"ג).
- ד. אין מקיימים את מצות ארבע כוסות אלא בלילה ולא מבעוד יום, דכשם שמצות אכילת מצה שהיא מן התורה יש לקיימה בלילה דוקא, כך גם ארבע כוסות שתיקנו חכמים יש לשתותן בלילה בזמן הראוי לאכילת מצה, לפי שכל מה שתיקנו חכמים כעין דאורייתא תיקנו (ב"י סימן תע"ב).
- ה. מנהג הספרדים שלא לברך ברכה ראשונה אלא על כוס של קידוש ועל כוס של ברכת המזון, אבל על כוס שניה ורביעית אין מברכים (שו"ע סימן תע"ד סעיף א'), ואילו מנהג בני אשכנז לברך ברכה ראשונה על כל כוס וכוס מארבע כוסות, לפי שכל כוס היא מצוה בפני עצמה, והרי זה כמתנה בפירוש שאינו יוצא בברכתו אלא לכוס ששותה (רמ"א שם).
- ו. גם נשים חייבות בשתיית ארבע כוסות, אף על פי שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, לפי שאף הן היו באותו הנס, (גמרא מסכת פסחים דף ק"ח ע"א ושו"ע סימן תע"ב סעיף י"ד), ויש אומרים לפי שבשכר נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים (רש"י ורשב"ם שם ד"ה שאף).
- ז. וכן הקטנים [שהגיעו לחינוך] חייבים לפי שגם הם נגאלו (רשב"ם שם ד"ה ואחד ושו"ע סימן תע"ב סעיף ט"ו), אך כתב המשנה ברורה (שם ס"ק מ"ו) בשם החיי אדם שאין זה מעכב, מפני שהרבה פוסקים ס"ל כרבי יהודה דס"ל שלא נתקנו ד' כוסות לקטנים, וכן ע"ש במשנה ברורה (ס"ק מ"ז) שקטן אינו צריך לשתות רביעית, אלא סגי במלא לוגמיו דידיה, ומאיך, בשו"ע הרב (סעיף כ"ה) כתב שחייב האב לדאוג שתנוקות שהגיעו לחינוך ישתו ד' כוסות על הסדר, ואף

קטנות שהגיעו לחינוך דינם כקטנים, וכדי להקל על הקטן לשתות כשיעור, אפשר ליתן להם לכתחילה מיץ ענבים (הגדה של פסח ע"פ פסקי הגר"ש אלישיב עמוד 23).

ח. לכתחילה יש לשטוף [מבחון] ולהדיח [מבפנים] את הכוסות, וכוס הראשון אם הוא נקי, מעיקר הדין אין צריך שטיפה, אך טוב בכל זאת לשוטפו ולהדיחו ע"פ הסוד, אבל שאר הכוסות י"א שצריכים שטיפה והדחה רק אם אינם נקיים (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק ס"ח וסימן תע"ט ס"ק א'), וי"א שרק כוס שלישי צריך לשוטפו ולהדיחו אף אם הוא נקי, אבל כוס שני ורביעי, אם כל אחד שותה בכוס שלו והוא נקי, אין צריך לשטוף את הכוס אחרי כל שתית כוס, וכן אם נשאר יין בכוס ניתן להוסיף עליו (כף החיים סימן תע"ג ס"ק קמ"ב וסימן תע"ט ס"ק א' וחזון עובדיה חלק ב' עמוד טו' עמוד נד' ועמוד קיד').

ט. יש נוהגים שאין עורך הסדר מוזג לעצמו את הכוסות אלא משהו אחד מוזג לו, משום שדרך חירות הוא, כאדון שאחרים משרתים אותו, (רמ"א סימן תע"ג סעיף א'). וע"פ הסוד יש ליתן ג' טיפות מים בכל ארבעת כוסות היין שבסדר (כף החיים סימן תע"ב ס"ק נ"ט וחזו"ע פסח חלק ב' עמוד טו').

י. מצוה לחזור אחר יין אדום לארבע כוסות, (שו"ע סימן תע"ב סעיף י"א), ולכתחילה רצוי להשיג יין שיש בו אלכוהול²⁶ לארבע כוסות (פרי מגדים סימן תע"ב משבצות זהב שם), כי יין שיש בו אלכוהול משמח לבב אנוש, ולארבע כוסות צריך לשתות יין המשמח.

ועל פי זה כתוב בספר יד הלוי (סימן קנ"ה) ובהגדה של פסח קול דודי (סימן ג' אות ד') בשם הגר"מ פיינשטיין שאין יוצאים במיץ ענבים ידי חובת ד' כוסות לפי שצריך יין המשכר, מיהו מי שקשה לו לשתות יין שיש בו אלכוהול, ישתה מיץ ענבים, דהא ברמב"ם (חמץ ומצה פרק ז' הלכה ט') מובא שצריך ששתיית ד' הכוסות תהא עריבה, שכך היא דרך חירות, אלא שכתוב בשו"ת אור לציון (חלק ג' פרק ט"ו תשובה ד') שלכל הפחות כוס אחת ישתה של יין, ויכול לערב בכוס מחצה יין ומחצה מיץ ענבים [ואפשר שאם יש חשש שעל ידי שתית היין יגרם שלא יחוש בטוב, והדבר יפגע בעריכת הסדר, עדיף יותר שישתה בכוסות הראשונות מיץ ענבים, ואילו בכוסות האחרונות ישתה יין], מיהו בסידור פסח כהלכתו (חלק ב' פרק ג' הערה 25) כתוב בשם הגר"ח קנייבסקי, שהחזו"א שתה מיץ ענבים לד' כוסות, וכן כתוב בתשובות והנהגות (חלק ב' א"ח סימן רמ"ג) שהגאון מטשיבין שתה מיץ ענבים לד' כוסות, וכן פסק בחזו"ע (חלק ב' עמוד יג').

ונשים וילדים, לכתחילה יכולים לשתות מיץ ענבים, ואין להם להחמיר לשתות דוקא יין, (שו"ת אור לציון וחזו"ע שם), ומי שמפריע לו הסוכר, כמו חולי סכרת, ישתו יין יבש לבן, ואם גם מזיקו, יערב בו מים עד שיהיה רוב יין [במידה והיין הוא מאה אחוז ענבים], ואם גם מזיקו, פטור (שו"ת אור לציון שם). ובאופן שאינו שותה כלל יין לארבע כוסות, ישתה מיץ אשכוליות, כדי לא לבטל את מצוות ד' כוסות לגמרי (חוט שני פסח פרק י"ז ס"ק י"א).

ומי שמחמיר על עצמו, ומכניס את עצמו במצב של סכנה כדי לקיים מצוות ד' כוסות, י"א שאין זה אלא מצוה הבאה בעבירה, ויש אומרים שאף אין זו מצווה כלל, אלא עבירה בלבד (עיין מנחת יצחק חלק ד' סימן ק"ב אות א').

²⁶ ולכתחילה יש להדר לפחות בכוס א' לשתות יין יבש, לא מבושל ולא מתוק ולא חצי יבש, שהוא משכר.

- יא. שיעור הכוס צריך להיות לפחות רביעית יין [לאחר המזיגה], וחישוב השיעורים בזמנינו, י"א שהוא בערך 81 גרם לכל אחד מהמסובים (בן איש חי שנה א' פרשת צו הלכה כ"ט מהדורא חדשה וחז"ע חלק ב' ט"ז), י"א שהוא 86,4 סמ"ק (גר"ח נאה בשיעורי תורה שער ג' ושר"ת אור לציון חלק ג' פרק ט"ו תשובה ג'), וי"א 150 סמ"ק כמנין כוס הגון (חזו"א קונטרס השיעורים אות ט"ו). ואפשר שספרדי שיכול לשתות 86,4 סמ"ק של יין, עדיף שישתה שיעור זה וישתה יין, מאשר שישתה 150 סמ"ק מיץ ענבים, [כדי לצאת י"ח לדעת השיטות הנ"ל דס"ל דלא מהני מיץ ענבים לד' כוסות].
- יב. כוס שיש בו רביעית, לכתחילה טוב לשתות את כל הכוס, ואם שתה רובו [של הכוס] יצא, ואם הכוס גדול יותר מרביעית, י"א שג"כ דינא הכי, שישתה רביעית או רוב רביעית יין (שר"ע סימן תע"ב סעיף ט' בסתם ומשנה ברורה ס"ק ל"ג), וי"א שלכתחילה ישתה רוב הכוס, ואם שתה רביעית יצא (שר"ע שם בשם י"א וחז"ע שם עמוד ט"ז), ולכתחילה יקח כוס שמחזיק רביעית כדי לחוש לדיעה זו (משנה ברורה שם), ומ"מ כוס ראשונה נכון להזהר לשתות רביעית ממש, כדי שיהיה חשוב קידוש במקום סעודה (חזון עובדיה שם עמוד י"ז), וכן כוס רביעית ישתה כולו, כדי שיהא יכול לברך ברכה אחרונה לכו"ע (משנה ברורה סימן תע"ב ס"ק ל').
- יג. לכתחילה יש לשתות את כל הרביעית בבת אחת, ולפחות ישתה רוב הכוס בכדי שתיית רביעית [בערך 7 שניות], ובדיעבד אין לשהות בשתיית רוב הכוס יותר מכדי אכילת פרס, ויותר משיעור זה לא יצא, וצריך לחזור ולשתות אפי' בכוסות האחרונים, (רמ"א סימן תע"ב סעיף ט' ומשנה ברורה ס"ק ד').
- יד. י"א שמעיקר הדין מותר לשתות יין בין כוס ראשונה לכוס שניה, לפי שיין שלפני המזון אינו משכר, אך ראוי ליזהר שלא לשתות (שר"ע סימן תע"ג סעיף ג'), אבל אין לשתות יין בין כוס שלישית לכוס רביעית שמא ישתכר ולא יוכל לגמור את הסדר, וגם שנראה כמוסיף על הכוסות, (שר"ע סימן תע"ט סעיף א' ומשנה ברורה ס"ק ה'), וי"א שלפי דעת הרמ"א (בסימן תע"ד סעיף א') שצריך לברך על כל כוס וכוס, אין להוסיף על הכוסות כלל, [מיהו בתוך הסעודה מותר דלא נראה כמוסיף על הכוסות] (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק י"ג).
- ומ"מ באמצע ההגדה לכו"ע אין להפסיק בשתייה [של יין או בכל דבר שמשכר, עיין משנה ברורה (סימן תע"ג ס"ק ט"ז), ולדעת הגר"ש אלישיב (הגדה של פסח ע"פ פסקיו עמוד 24) אין להפסיק בשתייה כלל, כמבואר להלן בדיני מגיד], ולכן אם חל פסח במוצ"ש, ושכח ולא הבדיל, ישלים את ההגדה עד גאל ישראל ואז יבדיל (שר"ע סימן תע"ג סעיף א' ומשנה ברורה ס"ק ד').

כוס חמישי:

- א. יש שמוסיפים על ארבע הכוסות, כוס חמישית, כנגד לשון חמישית של גאולה "וְהִבֵּאתִי" (שמות פרק ו' פסוק ח', עיין מאירי מסכת פסחים דף ק"ח ע"א ד"ה רצה), ויש נוהגים למזוג כוס חמישית וקוראים לה כוסו של אליהו, לרמוז שאנו מאמינים בה' שיגאלנו במהרה וישלח לנו את אליהו שיבשרנו על גאולתנו, כשם שגאלנו ה' ממצרים (חתם סופר סימן י' אות י"ב ומשנה ברורה סימן ת"פ ס"ק י'), וזמן מזיגתו, י"א שהוא בקדש (כך מבואר מהקיצור שר"ע סימן ק"ט סעיף א') ויש אומרים שהוא בשעת מזיגת הכוס הרביעי (הגר"ש ואזנר בקובץ מבית לוי חלק ג' עמוד לד').
- ב. ומ"מ אסור לשתות כוס חמישית (שר"ע סימן תפ"א סעיף א'), משום שנראה כמוסיף על הכוסות (משנה ברורה שם ס"ק א').
- ג. יש נוהגים להשאיר את כוסו של אליהו מלאה ומכוסה כל הלילה, ולמחרת מקדשים עליה, דהואיל ואתעביד ביה מצוה חדא, נעביד ביה מצוה אחריתי, (מנהגי חתם סופר פרק י' בהג"ה ס"ק ז').

דיני הסיבה:

- א. בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים (משנה מסכת פסחים דף קט"ז ע"ב), לפיכך כשסועד בלילה הזה צריך לאכול ולשתות בהסיבה [על צד שמאל] דרך חירות, שכן דרכם של בני חורין להסב בשעת סעודתם (רמב"ם חמץ ומצה פרק ז' הלכה ז'), וכן פסק השו"ע (בסימן תע"ב סעיף ב'), אך יש אומרים שכיום אין צריך להסב בליל פסח, דדווקא מלפנים שהיו רגילים בהסיבה כל השנה, היה בזה משום דרך חירות וחייבים היו להסב בליל פסח, אבל בזמננו הואיל ואין הרגילות להסב בסעודה כל השנה, אין צריך להסב בליל פסח (ראב"ה סימן תקכ"ה), ואין הלכה כוותיה, [עיין רמ"א (שם סעיף ד') המובא להלן בדין הסיבה לאשה, וכן עיין בספר הליכות שלמה (פסח, פרק ט' דבר הלכה אות מ') שביאר מדוע בזמנינו אין לאנשים להקל כהראב"ה].
- ב. הסיבה בצד ימין אינה נחשבת הסיבה (שו"ע סימן תע"ב סעיף ג'), לפי שביד ימינו הוא צריך לאכול, ומשום חשש יקדים קנה לו שט ויבוא לידי סכנה (משנה ברורה שם ס"ק י').
- ג. צורת ההסיבה, צריך שתהיה ראשו מוטה לצד שמאל על המיטה או על הספסל, וכרים תחת ראשו אצל השלחן (משנה ברורה שם ס"ק ז'), ומ"מ פשוט שגם את הגוף צריך להטות שיהיה צידוד בזוית של ארבעים וחמש מעלות לפחות (חוט שני פסח פרק י"ז ס"ק ו' וש"ת אור לציון חלק ג' פרק ט"ו תשובה א'), ואם מטה עצמו ע"ג ידיות הכסא שלו, צריך לשים כר על המשענת, אבל אם מטה עצמו באויר, אין זו דרך הסיבה, ואינה דרך חירות (שו"ת אור לציון שם).
- ד. אשה שאינה חשובה אינה חייבת בהסיבה, מפני שאימת בעלה עליה²⁷, מיהו אשה חשובה חייבת בהסיבה, לפי שאין בעלה מקפיד עליה (גמרא מסכת פסחים דף ק"ח ע"א), ונשים שלנו חשובות הן (רמ"א סימן תע"ב סעיף ד') ועל כן חייבות להסב, וכך הוא המנהג (בן איש חי פרשת צו אות כ"ח), ואם לא היסבו, יש אומרים שצריכות לחזור ולשתות כדין האיש (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ט"ו תשובה ב'), וי"א דשפיר יצאו ידי חובתן, ואינן צריכות לחזור ולשתות (חזו"ע חלק ב' עמוד ו'), ויש נשים שנהגו שלא להסב כלל, משום שסמכו על דברי הראב"ה הנ"ל (רמ"א שם).
- ומ"מ גם נשים שנוהגות שלא להיסב, אין להן לעמוד או להלך בעת אכילת ושתיית דברים שצריכים הסיבה, לפי שעמידה והליכה אינן דרך חירות (גרשז"א בהליכות שלמה פרק ט' הלכה י"ט).
- ה. בן בפני אביו צריך הסיבה, אפילו אם הוא רבו המובהק, לפי שאין הבן כפוף כ"כ לאביו, ודרכו של האב למחול (רשב"ם מסכת פסחים שם, שו"ע סימן תע"ב סעיף ה' ומגן אברהם ס"ק ו').
- ו. תלמיד בפני רבו, אינו מיסב אפילו אינו רבו המובהק, אלא אם רבו נתן לו רשות (שו"ע שם).
- ז. אבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו או תוך שלשים על שאר קרובים, [כגון שלא נהג שבעה לפני הרגל] אף שהוא חייב בהסיבה, מ"מ הנכון שלא יסב על מיטה כבודה וכלולה, אלא יסב בשינוי קצת, דהיינו על מטה וכר אחד תחת מראשותיו או על ברכי חבירו (משנה ברורה סימן תע"ב ס"ק י"ג).
- ח. הסיבה בד' כוסות: יש אומרים שצריך להסב בשתי הכוסות הראשונות, לפי שאז מתחיל לספר על חירות, מה שאין כן שתי הכוסות האחרונות הם לאחר אמירת ההגדה וברכת הגאולה, ויש אומרים שצריך להסב בשתי הכוסות האחרונות, לפי שאז הוא בן חורין, מה שאין כן בשתי הכוסות הראשונות הרי הוא אומר עבדים היינו, והשתא דאיתמר הכי, אידי ואידי בעי הסיבה (מסכת פסחים דף ק"ח ע"א שו"ע סימן תע"ג סעיף ב').

²⁷ מיהו יש עוד טעמים, ולכן אף אשה שאין לה בעל, אין לה להסב [אם אינה חשובה].

ואם שכח ושתה ללא הסבה, לדעת השו"ע (בסימן תע"ב סעיף ז') אפי' כוס שלישי או רביעי יחזור וישתה בהיסבה, לדעת הרמ"א (שם) והמשנה ברורה (שם ס"ק כ"א) כוס ראשון ושני יחזור וישתה, ואילו כוס שלישי ורביעי לא יחזור וישתה, כיון דמחזי כמוסיף על הכוסות, ולשיטת המגן אברהם (שם) רק כוס שני יחזור וישתה [בלי ברכה], אבל בשאר כוסות לא יחזור וישתה כלל, ואם אינו בקו הבריאות, וקשה עליו מאוד לחזור ולשתות בהיסבה, יכול להקל שלא לחזור ולשתות אפי' כוס ראשון או שני (חזו"ע חלק ב' עמוד ט').

ט. **הסיבה באכילת הכרפס:** לדעת רוב הפוסקים, אין אכילת הכרפס צריכה הסיבה, לפי שאין הכרפס נחשב ממצוות האכילה של הלילה, אלא מדיני השינויים שעושים בלילה זה כדי שישאלו התינוקות, מיהו אם רוצה להסב, רשאי (ברכי יוסף סימן תע"ג וחזו"ע חלק ב' עמוד מ'), וי"א שמ"מ טוב שיאכל מעט בלא הסיבה ומעט בהסיבה (שו"ת אור לציון חלק ג' פרק ט"ו תשובה ט').

י. **הסיבה באמירת ההגדה ובברכות:** י"א שארבע כוסות כולם צריכים הסיבה, הן שתייתם, הן הדברים שהם מסודרים עליהם, ר"ל, קידוש וקריאת ההגדה וקריאת ההלל וברכת המזון, ואם היה מיסב בכל הסעודה, הרי זה משובח (מאירי מסכת פסחים דף ק"ח ע"א), אך י"א שלא יאמר ההגדה והברכות [של אכילת כרפס, ואכילת מצה ושאר ברכות] בהסיבה אלא באימה וביראה (ברכי יוסף סימן תע"ג ס"ק י"ד, משנה ברורה שם ס"ק ע"א והליכות שלמה פסח, פרק ט' ס"ק כ').

יא. **הסיבה באכילת מצה:** אע"פ שהמצה רומזת גם לשעבוד כנאמר בהגדה, הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים, אפ"ה צריך הסיבה, כיון שעיקר אכילתה בליל פסח הוא משום שהיא רומזת לגאולה שיצאו ישראל ממצרים בחפזון ולא הספיקו בציקם להחמיץ (כלבו), ואם שכח ואכל את המצה [מוציא מצה] בלי להסב, צריך לחזור ולאכול בהיסבה [בלי לברך], ואינו יכול לסמוך על הכריכה שיאכל בכורך (שו"ע סימן תע"ב סעיף ז' וחזו"ע חלק ב' עמוד סח').

יב. **הסיבה באכילת המרור:** מרור אין צריך הסיבה, לפי שאכילת המרור היא זכר לשעבוד מצרים (מסכת פסחים שם).

יג. **הסיבה באכילת האפיקומן:** יאכל את האפיקומן בהיסבה (שו"ע שם סעיף א'), ואם אכלו בלא היסבה, אין צריך לחזור ולאכול אם קשה עליו האכילה (משנה ברורה שם ס"ק ד').

יד. אין משיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט (גמרא מסכת תענית דף ה' ע"ב), ודין זה נפסק להלכה בכל ספרי הראשונים ז"ל וגם בשולחן ערוך (או"ח סימן ק"ע סעיף א') בלי שום מחלוקת, וכתב הגאון חיד"א בברכי יוסף (שם) דלא נמצא שום חכם וחסיד שנזהר בדבר זה, ולכן דבר זה בלבו כאש בוערת לדעת מה זה ועל מה זה, ונחה דעתו דעת עליון, משום שבזמנם היו מסובין באכילתם ושכיח הזיקא, והאידנא יתובי יתבינן כולם שוים וימין ושמאל שקולאי נינהו וכגון דא ליכא למיחש עכת"ד, ולכן בליל פסח שכולם מסובין, חייבין מן הדין להזהר בדבר זה, [וגם בשאר ימות השנה אם יזדמן איזה סיבה לאדם להיות מסב על שמאלו ואוכל, חייב לקיים דברי חז"ל שלא ישח], (בן איש חי שנה א' פרשת בהר בחוקתי אות ה').

ג' מצות:

א. נוהגים להניח בקערת ליל הסדר ג' מצות, דהיינו שתי מצות ללחם משנה כבכל שבת ויום טוב, ואחת כדי לבצוע אותה לשתיים, חציה לאכילת מצה שצריכה להיות פרוסה כדרכו של עני, וחציה השני לאפיקומן, (רש"י ורשב"ם מסכת פסחים דף קט"ז ע"א).

ב. יש אומרים שאין יוצאים ידי חובת אכילת מצה במצות שנאפו על ידי מכונה חשמלית, ואף אם הלישה והעריכה היו ביד, והאפייה היתה בתנור או גריל שמופעלים על ידי חשמל, אין יוצאים במצות אלו, ומכל מקום אם אכל כזית אחד ממצה עבודת יד יצא בדיעבד ידי חובה אף ששאר המצות הן מאפיית מכונה, ומי שאין לו אלא כזית אחד עבודת יד, ישאירנו לאפיקומן, ויברך ברכת על אכילת מצה על כזית ממצה מכונה בתוספת חתיכה קטנה ממצה עבודת יד (ש"ת אור לציון חלק ג' פרק י"א תשובה ו'), אך יש אומרים שאע"פ שיש להשתדל להשיג מצה שמורה של עבודת יד שנעשית בידי אנשים יראי שמים הבקיאים בהלכה, לצאת ידי חובת מצה בליל פסח, מ"מ בשעת הדחק שאינו מוצא מצה של עבודת יד, אפשר לצאת ידי חובה במצה שנעשית ע"י מכונה חשמלית, באופן שלחיצת הכפתור להפעלת המכונה נעשית ע"י ישראל שאומר לשם מצה מצוה [אולם ביתר ימי החג, גם מי שאוכל מצה שמורה, רשאי להקל לאכול מצת מכונה הכשרה לפסח] (חזון עובדיה חלק ה' עמוד ע"ח), ומאידך יש אומרים שלכתחילה אפשר לצאת ידי חובה במצות שנאפו ע"י מכונה חשמלית, דאף מה שנעשה ע"י מכונה נחשב לשמה (ש"ת אחיעזר חלק ג' סימן ס"ט אות ה' וש"ת דברי מלכאל חלק ד' סימן כ').

ג. לדעת השו"ע (סימן תס"ב סעיף א' וסימן תע"א סעיף א') לא יוצאים ידי חובה במצה עשירה [שנילושה במי פירות], ואילו לדעת הרמב"ם יוצאים ידי חובה, ולדעתו אין לאכול מצה עשירה בערב פסח לאחר שעה עשירית (משנה ברורה סימן תע"א ס"ק י').

ד. יש לכסות את המצות שבקערה לפני אמירת הקידוש, ויש מקפידים לכסותם במפה לבנה זכר למן שעליו נאמר (שמות פרק ט"ז פסוק ל"א) והוא כזרע גד לבן (אליה רבה סימן רע"א ס"ק ט"ז), ובסידור האר"י כתוב שיש להניח מפה בין כל מצה ומצה מג' המצות, לפי שכל אחת מג' המצות היא מצוה בפני עצמה, וכל אחת רומזת לכוונה מיוחדת, לכן צריך הפסק ביניהן.



סימני הסדר



קדוש:

א. כוס הקידוש הוא הכוס הראשון מארבעה כוסות שתקנו חז"ל לשתות בלילה זה, כנגד ד' לשונות של גאולה [והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי], לכן מוזגים הכוס לכל המסובים, כולל הנשים, וקודם שיקדש, יכוון שרוצה לקיים מצות קידוש וגם מצוות ארבע כוסות, ויש נוהגים לומר בפה (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק א').

ב. רבים נוהגים שבעל הבית מקדש בקול רם ומוציא את המסובים ידי חובה, משום שברוב עם הדרת מלך (שו"ע הרב סימן תע"ב סעיף כ"ב), אך יש נוהגים שכל המסובים אומרים את הקידוש בליל פסח, לפי שבליל פסח שבו מספרים ביציאת מצרים, ראוי שכל המסובים יאמרו את הקידוש בעצמם, לפי שבנוסח הקידוש מזכירים את יציאת מצרים (ויגד משה סימן ט"ו אות ז' ע"פ הפרי מגדים בסימן תפ"ח אשל אברהם ס"ק ב'), ויש אומרים טעם נוסף, לפי שאין הכל יודעים לכוון לצאת ולהוציא, מה שאין כן כל השנה שאין כל המסובים יכולים לומר קידוש בעצמם, שהרי אין להם כוס, ואין קידוש אלא על היין (ש"ת רב פעלים ח"ד או"ח סימן ל"ג).

ג. ולכן הנוהגים שבעל הבית מקדש ומוציא את אחרים ידי חובה, צריך שהמקדש יתכוון להוציא את המסובים ידי חובה, וגם השומעים יתכוונו לצאת ידי חובה (חז"ע שם עמוד י"ט), כמו כן, לדעת השו"ע (בסימן תע"ד סעיף א' ומשנה ברורה סימן תע"ג ס"ק א') על המקדש לכוון לפטור בברכת הקידוש גם את הכוס השני שבמהלך הסדר, וטוב שכל אחד יחזיק את הכוס ביד בזמן שהמקדש אומר הקידוש על כוס ראשון, אמנם אין צריך להרים טפח מהשולחן כמו המקדש.

ד. בברכת הקידוש²⁸, חותם מקדש ישראל והזמנים (שו"ע סימן תפ"ז סעיף א'), ואם חתם מקדש ישראל לבד, לא יצא (משנה ברורה שם ס"ק ב'), ואם חתם מקדש השבת, וחזר תוך כדי דיבור, יצא אחרי שהוא יודע שהוא יו"ט (שו"ע שם), והיינו שלא התחיל ברכה הבאה, אבל אם התחיל ברכה הבאה, לא מהני חזרתו אפי' תוך כדי דיבור (ביאור הלכה שם ד"ה תוך), ואם חל פסח בשבת, וחתם מקדש ישראל והזמנים, או חתם מקדש השבת, יש מחלוקת באחרונים (משנה ברורה שם ס"ק ז') ולהלכה אם הזכיר רק של שבת יצא (ביאור הלכה שם ד"ה מקדש).

ה. בברכת שהחיינו שבקידוש, טוב לכוון גם על המצה והמרור [וטוב לכוון גם על מצוות ספירת העומר], ואשה שברכה שהחיינו בהדלקת הנרות, רשאית לענות אמן, הואיל וברכת שהחיינו בליל פסח באה גם על מצות מצה ומרור וסיפור יציאת מצרים (אגרות משה או"ח חלק ד' סימן ק"א, מנחת שלמה חלק ב' סימן ס' אות כ"ד, חז"ע חלק ההגדה עמוד כה' וש"ת שבט הלוי חלק ג' סימן ס"ט).

אם לא בירך שהחיינו קודם השתייה, מברך אח"כ אימתי שיזכור ביום הראשון, ואפילו באמצע השוק, דהזמן ארגל קאי, ואם נזכר בליל שני לאחר שקידש היום, יפטור עצמו בשהחיינו שיברך על הכוס לאחר הקידוש, ואם שכח לברך שהחיינו בקידוש ליל שני, אפילו אם בירך כבר בליל ראשון, חייב לברך אימתי שנזכר בכל החג, דהיינו עד סוף יום טוב האחרון של גליות (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק א', ועיין שער הציון ס"ק ג').

ו. המנהג לברך את הילדים אחר הקידוש, משום שבבילת זה יש כח גדול לברכה (חיזקוני), יש נוהגים להניח בשעת הברכה רק יד אחת על ראש המתברך, לפי שאמרו חז"ל (מסכת כתובות דף כ"ד ע"ב) הנושא כפיו עובר בעשה (תורה תמימה במדבר פרק ו' פסוק כ"ג אות קל"א), ויש נוהגים להניח את שתי הידיים על ראש המתברך כמו בברכת כהנים, שמכיון שחכמים תיקנו שלא לישא כפיים אלא בתפילה, אין בזה כל חשש (עיין ביאור הלכה סימן קכ"ח סעיף א' ד"ה דזר, כף החיים סימן קכ"ח ס"ק ח' וש"ת מנחת שאול על ט"ל מלאכות שבת).

ורחץ:

א. כל בני הבית יטלו ידיהם בכלי כמו נטילה לסעודה, אך לא יברכו על נטילה זו, והוא מטעם שאנו מטבילים הכרפס במי מלח, וכל דבר שטיבולו במשקה מחייב נטילת ידיים כמו בכל השנה (כמבואר בגמרא במסכת פסחים דף קט"ו ע"א ובשו"ע סימן קנ"ח סעיף ד' ובסימן תע"ג סעיף ו'), ואף מי שלא מקפיד בכל השנה, בליל פסח יש להקפיד²⁹, כי נטילת ידיים זו משמשת כאחד משאר השינויים שעושים בלילה זה כדי שישאלו התינוקות (ט"ז סימן תע"ד ס"ק ו' וחי אדם כלל ק"ל דיני הסדר ס"ק ה').

²⁸ וה"ה בתפילת מוסף צריך להזכיר מעין המאורע, ובשבת צריך להזכיר גם את יום השבת בין באמצע הברכה ובין בחתימה, ואם שכח ולא הזכיר כלל שבת או פסח, הרי זה חוזר, אך אם הזכיר בברכה או בחתימה הרי זה אינו חוזר, (שו"ע סימן ת"צ סעיף ט').
²⁹ ולדעת המקובלים, לא רק איסור חמץ חמור מאוד בימי הפסח, אלא כל עבירה חמורה מאוד ופוגמת בפסח יותר משאר ימות השנה, ולכן צריך להיזהר בפסח מלהיכשל באיסור, יותר מכל ימות השנה.

- ב. יש אומרים שבנטילת ידיים לכרפס די בנטילה פעם אחת ברביעית לכל יד, משום דנטילה לדבר שטיבולו במשקה אינה אלא משום טהרה, ולכן די ברביעית פעם אחת (הגדת מועדים וזמנים עמוד נז' ע"פ הגר"ז הלוי מבריסק).
- ג. למרות שהאוכל דבר שטיבולו במשקה במזלג אין צריך נטילה, מכל מקום בליל פסח נוטלים ידיים לטיבול הכרפס אף כשנאכל במזלג כדי להתמיה את התינוקות (מקראי קודש סימן ל"ט).
- ד. טוב שלא ישיח עד אחר אכילת הכרפס, משום דתיכף לנטילה ברכה (חז"ע חלק ב' עמוד לב').

כרפס:

- א. בליל הסדר עושים שני טיבולים, כרפס במי מלח ומרור בחרוסת, טיבול אחד כנגד "ביד חזקה", וטיבול שני כנגד "בזרוע נטויה" (הגר"א סימן תע"ג).
- ב. לאחר הקידוש בליל פסח אוכלים ירק טבול במשקה, כדי לעשות היכר לתינוקות שישאלו, שהרי אין דרך בני אדם לאכול ירק קודם הסעודה (גמרא מסכת פסחים דף ק"ד ע"ב ורש"י שם ושו"ע סימן תע"ג סעיף ו').
- ג. נוהגים לקחת לכרפס פחות מכזית [27 גרס], כדי שלא יתחייב בברכה אחרונה, שאם יברך ברכה אחרונה לא יוכל לפטור את המרור מברכת בורא פרי האדמה (שו"ע סימן תע"ג סעיף ו'), אך יש סוברים שצריך לאכול כזית כרפס, משום שאין אכילה פחותה מכזית (רמב"ם חמץ ומצה פרק ח' הלכה ב' ומגיד משנה שם), וכן נהג הגר"ז הלוי מבריסק, ולא בירך אחריו בורא נפשות (הגדה מבית לוי עמוד פו'), וכן נהג החזון איש (הנהגות החזון איש פרק י"ז סעיף ל"א).
- ד. טובלים את הכרפס במי מלח (ב"י סימן תע"ג), משום שכהני מצרים היו אסורים באכילת מלח, ולכן אנו טובלים את הכרפס במי מלח לרמוז שאין אנו משועבדים יותר לחוקי מצרים (ספר המנהגים).
- ה. אין לטבול את הכרפס בחרוסת, לפי שהחרוסת מצוותה עם המרור, ואין לאכול ממנה קודם מצוותה, והאוכל קודם זמנה דומה לאוכל מצה בערב פסח (אור זרוע סוף הלכות פסח).
- ו. אין לקחת לצורך הכרפס אחד מחמשת מיני המרור, לפי שאם יאכל מרור לכרפס, לא יוכל לברך אחר כך, כשיאכל מרור, על אכילת מרור (משנה ברורה סימן תע"ה ס"ק כ"ה), ומ"מ אם אין לו כרפס לטיבול הראשון, יקח מרור ויברך בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור, ויאכל ממנו כזית, ובטיבול השני, יטבלנו בחרוסת ויאכלנו בלי ברכה, כי הברכה הראשונה עולה לו לאכילת המרור שלאחר המצה, (שו"ע שם סעיף ב').

יחץ:

- א. בוצעים את המצה לפני אמירת ההגדה, כדי לומר על המצה הפרוסה הא לחמא עניא, שכן דרך העני לאכול מצה פרוסה (ב"י ושו"ע סימן תע"ג סעיף ו'), ומנהג המקובלים לצייר דמות אותיות [אות ד' ואות ו'] במצות של ליל הסדר, ואין בזה משום כותב (ברכי יוסף אר"ח סימן ש"מ ס"ק ב').
- ב. לכתחילה אין להניח מצה שהיא כבר בצועה, אלא יניח מצה שלימה ויבצענה קודם ההגדה, משום שמעשה הבציעה יזכיר לו לאכול את האפיקומן (מאירי מסכת פסחים דף ק"ד ע"ב).
- ג. יש אומרים שבוצעים את המצה העליונה, משום שהיא המצה העליונה ואין להעביר על המצוות (רוקח סימן הפ"ג), ויש אומרים שבוצעים את המצה האמצעית, משום שאין מצוה כל כך בבציעת המצה, ועיקר המצוה הוא לברך המוציא, ולפי שאין מעבירין על המצוות יש לבצוע את המצה האמצעית כדי שיברך המוציא על העליונה, (שו"ע סימן תע"ג סעיף ו').

- ד. יש לבחור למצה האמצעית מצה גדולה יותר משאר המצות, לפי שמן המצה האמצעית אוכלים לפחות שני כזיתים, האחד לאכילת מצה והשני לאכילת אפיקומן (חק יעקב סימן תע"ה ס"ק כ"ו).
- ה. את החלק הגדול יותר של המצה הבצועה יש לשמור לאפיקומן (ב"ח סימן תע"ג), לפי שחלק המצה של האפיקומן הוא עיקר המצוה (ט"ז שם ס"ק ט').
- ו. יש לבצוע את המצה ביד ולא בסכין, שכך הוא דרכו של עני לבצוע ביד (כף החיים סימן תע"ג ס"ק ק"כ).
- ז. יש נוהגים שנותנים את המצה הבצועה על כתפיהם זכר ליציאת מצרים, שנאמר משארותם צורות בשמלותם (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק נ"ט), ויש נוהגים לקחת את המצה כשהיא עטופה ביד ימין ומניח אותה על הכתף השמאלי ואומרים את הפסוק משארותם צורות בשמלותם על שכמם וכן את הפסוק ובני ישראל עשו כדבר משה, ואח"כ מסובב ידו עם המצה העטופה דוקא מאחורי ראשו, ונותן אותה ליושב בימינו, וכן על זה הדרך לכל המסובים, אנשים, נשים וקטנים (הגדה שער בנימין עמוד 60 בשם ויעתק משם).
- ח. נוהגים להטמין את האפיקומן כדי שיראו התינוקות וישאלו מפני מה מטמינים את המצה ועדיין לא אכלנו אותה, ומתוך התשובה נבוא לספר ביציאת מצרים (טור סימן תע"ג), וכן נהגו התינוקות לחטוף את מצת האפיקומן ואינם משיבים אלא בפדיון, כדי שעל ידי זה לא ישנו התינוקות ויתעוררו לשאול (חק יעקב סימן תע"ב ס"ק ב'), אך יש ששוללים את המנהג של חטיפת האפיקומן, לפי שמצה זו היא זכר לפסח, וכשם שהפסח טעון שמירה ונפסל בהיסח הדעת כך גם האפיקומן, ואין זה [המנהג לחטוף] אלא מנהג בדוי והבל (ארחות חיים סימן תע"ג אות י"ב ואות י"ט), ובהליכות עולם (עמוד 68) כתב טעם אחר, משום שהגניבה אסורה אפילו בדרך שחוק, ואף לדבר מצוה, כגון שחברו עני ואינו רוצה לקבל צדקה, אסור לגנוב ממנו כדי לשלם לו כפלים או תשלומי ארבעה וחמישה.

מגיד:

- א. אין מברכים בתחילת ההגדה על מצות סיפור יציאת מצרים, לפי שיוצאים ידי חובת הברכה בברכות קריאת שמע של ערבית, שבהן אומרים אמת ואמונה וחותמים בברכת גאל ישראל, וכן יוצאים ידי חובת הברכה במה שאומרים בקידוש זכר ליציאת מצרים (מאירי מסכת ברכות דף י"ב ע"ב ורבינו ירוחם נתיב ה' חלק ד'), ו"א שברכת אשר גאלנו שמברכים בסוף אמירת ההגדה היא ברכה על מצות סיפור יציאת מצרים, אלא שקבעוה בסוף, לפי שאם היה מברכה בתחילה לא היה יכול להתחיל מן השעבוד אחר שהזכיר ענין הגאולה (שבלי הלקט סימן ר"ח).
- ב. יש אומרים שנשים חייבות במצוות סיפור יציאת מצרים רק מדרבנן, לפי שמצוות הסיפור היא מצוות עשה שהזמן גרמא, ומטעם שאף הן היו באותו הנס, אין לחייבן מדאורייתא (תוס' מסכת מגילה דף ד' ע"א ד"ה שאף, בתירוצם הראשון), אך לדינא קיי"ל שגם נשים חייבות במצות סיפור יציאת מצרים מהתורה כשם שהן חייבות בכל מצוות הלילה, לפי שאף הן היו באותו הנס (שר"ע סימן תע"ב סעיף י"ד ומשנה ברורה שם ס"ק מ"ה וסימן תע"ג ס"ק ס"ד).
- ואשה שאינה יכולה לשמוע את כל ההגדה, כגון שצריכות לטפל בילדיהן, מחויבות עכ"פ לשמוע הקידוש, וכשיגיע בעל הבית לרבן גמליאל אומר כל שלא אמר ג' דברים וכו', תכנס ותשמע עד לאחר שתיית כוס שני, שהרי מי שלא אמר ג' דברים הללו לא יצא, ונוהגין שגם קוראין אותן שתשמע סדר עשרה מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על מצרים כדי להגיד להם כמה נסים עשה הקדוש ברוך הוא בשביל ישראל (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק ס"ד, ועיין כף החיים סימן תע"ב ס"ק פ"ט).

- ג. סדר סיפור יציאת מצרים נקרא הגדה, מפני שמגיד ומספר מהענינים שהיו ביציאת מצרים (רמב"ם חמץ ומצה פרק ז' הלכה ה'), וההגדה נאמרת בדרך של שאלה ותשובה, כפי שאמרו בגמרא (במסכת פסחים דף קט"ז ע"א) חכם בנו³⁰, שואלו³¹, ואם אינו חכם אשתו שואלתו, ואם לאו הוא שואל לעצמו, ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעים בהלכות הפסח שואלים זה לזה, וטעם הדבר, משום דכשהאדם מבקש למצוא טעם לדבר שנתקשה בו, הדברים נקבעים בנפש האדם (שם, ושו"ע סימן תע"ג סעיף ז'), ולכן, בתקופת מגיפת קורונה, מי שנמצא בבידוד, ויושב בליל הסדר בחדר לבד, צריך לשאול את עצמו מה נשתנה, ויענה לעצמו עבדים היינו וכו', וכן ראוי להביא לפניו קערה עם ג' מצות, כדי שיאמר ההגדה על המצה, וכן יקיים את שאר מצוות הלילה.
- ד. אופן סיפור יציאת מצרים, צריך להיות באופן שיבינו וירגישו ויתפעלו ממה שעשה ה' לנו במצרים, ולהודות לה' על כל זה, וכל שאר הפלפולים הדרשות והקושיות, אין ענינם לסיפור יציאת מצרים, ואין מקומם בזמן זה של קריאת ההגדה, (חוט שני פסח פרק י"ז ס"ק י"ז).
- ה. גם לדעת הסוברים שמצוות אין צריכות כוונה [עיין שו"ע סימן ס' סעיף ד' ומשנה ברורה שם ס"ק י'], יש לכוון קודם ההגדה לקיים מצות עשה שבתורה לספר ביציאת מצרים בליל פסח, משום שעיקר המצווה היא לקבוע את האמונה בלב האדם (חיי אדם כלל ק"ל סעיף י"ט אות ג').
- ו. כבר הזכרנו לעיל שיש מחלוקת אם אומר את ההגדה בהיסבה או לא, ולכו"ע לא יאמר ההגדה אלא באימה וביראה (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק ע"א), ולכן ראוי שלא לשתות כלום באמצע ההגדה, שאין זה מכבוד ההגדה להפסיק ולשתות בזמן אמירתה, (הגדה של פסח ע"פ פסקי הגר"ש אלישיב זצ"ל עמוד 24).
- ז. שלוש המצוות המונחות על השולחן, צריך שתהיינה מגולות בשעת אמירת ההגדה, שנאמר (דברים פרק ט"ז פסוק ג') לחם עוני, ודרשו בגמרא (במסכת פסחים דף ל"ו ע"א) לחם שעונים עליו דברים הרבה³² (שו"ע סימן תע"ג סעיף ז'), ויש אומרים שגם המרור צריך להיות מונח על השולחן בשעת אמירת ההגדה, שנאמר (שמות פרק י"ג פסוק ח') בעבור זה, ודרשו (שם) לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, וכן החרוסת צריכה להיות מונחת על השולחן בשעת אמירת ההגדה, לפי שהחרוסת היא זכר לטיט שנשתעבדו בו אבותינו במצרים, וראוי שתהא לפניו בשעה שמספר בענין שעבוד מצרים (שו"ע הרב סימן תע"ג).
- ח. יש נוהגים לשפוך טיפות יין בשעת קריאת המכות, משום שעל ידי שפיכת היין אנו מעידים ששמחתנו חסרה ואינה שלימה, משום שישועתנו באה לאחר מפלת המצרים, וכבר נאמר (במשלי פרק כ"ד פסוק ז') בנפול אויבך אל תשמח, ויש עוד טעמים ואכמ"ל (זבח פסח), ויש נוהגים לשפוך את כל היין שבכוס בשעה שאומרים דם ואש ותמרות עשן ובהזכרת המכות, כדי שלא לשתות יין שנזכרו עליו המכות (הגדת פסח חזון עובדיה).

רחצה:

- א. אף שכבר נטל את ידיו בטיבול ראשון, חוזר ונוטל ידיו [לאכילת מצה] ומברך, לפי שבשעה שאומר את ההגדה הוא מסיח דעתו משמירת ידיו ויש לחוש שמא נגע במקום המטונף, שכן הידיים עסקניות הן (שו"ע סימן תע"ה סעיף א'), ועיין בכף החיים (בסימן תע"ג ס"ק ק"ח) בשם האר"י שיש כוונות נפרדות לשתי הנטילות, ולכן אם ברור

³⁰ ונראה דלאו דוקא בן, אלא ה"ה בת, ובפרט אם אין לו בנים רק בנות, שעל הבנות לשאול לאביהם, וכן מדויק מלשון הרמב"ם (בהלכות חמץ ומצה פרק ז' הלכה ב') שכתב מצוה להודיע לבנים וכו', ומסתבר דבנים לאו דוקא, אלא בניו ובנותיו.

³¹ ואשה שגרה לבדה עם בניה, מבואר מדברי הפרי מגדים (בסימן תע"ב אשל אברהם ס"ק ט"ז) שגם היא חייבת לעשות כסדר הנ"ל.
³² מיהו כשנוטל את הכוס בידו באמירתו והיא שעמדה ובלפיכך, יכסה את המצות, כשם שמכסה את הפת בעת אמירת קידוש, שלא תראה הפת בושתה שאין מקדשים עליה (שו"ע או"ח סימן תע"ג סעיף ז').

- לו שמהרגע שנטל ידיו לטיבול הראשון עד עכשיו לא נטמאו ידיו, יש אומרים שיש לו לטמא את ידיו כדי שיוכל לברך (ביאור הלכה סימן תע"ה סעיף א' ד"ה יטול), ו"א שיטול בלא ברכה (חזון עובדיה חלק ב' עמוד סב').
- ב. יש נוהגים שבלייל פסח בעל הבית נוטל את ידיו על ידי אדם אחר, משום שזוהי דרך שררה וכבוד (ויגד משה סימן כ"ג אות ג').

מוציא מצה:

- א. מצוות אכילת מצה בליל פסח, היא מדאורייתא גם בזמן הזה, שנאמר (שמות פרק י"ב פסוק י"ח) בראשון בארבעה עשר יום לחודש בערב תאכלו מצות (רמב"ם חמץ ומצה פרק ו' הלכה א'), וצריך ליזהר מאוד שלא לאחר לאכול את המצה עד אחר חצות, ובדיעבד, אם איחר, יש ספק בראשונים אם יצא ידי חובה, ויאכל בלי ברכה (משנה ברורה סימן תע"ז ס"ק ו').
- ב. גם נשים חייבות במצות אכילת מצה בליל פסח, למרות שאכילת מצה היא מצוות עשה שהזמן גרמא, לפי שנאמר (דברים פרק ט"ז פסוק ג') לא תאכל עליו חמץ, ודרשו חז"ל במסכת פסחים (פסחים דף מ"ג ע"ב) כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה, וכיון שהנשים מצוות בבל תאכל חמץ, מצוות הן גם על אכילת מצה, (רמב"ם שם הלכה י').
- ג. לוקח את שלש המצות ומברך, בתחילה מברך ברכת המוציא, ולאחר מכן מברך על אכילת מצה, לפי שברכת המוציא תדירה, וקיי"ל תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם, (רמב"ם חמץ ומצה פרק ח' הלכה ו' – ח'), [אין מברכים שהחיינו על אכילת המצה, לפי שיוצאים ידי חובת הברכה בברכת שהחיינו שמברכים בקידוש].
- ד. לאחר ברכת המוציא, מניח את המצה השלישית להשמט מידו ובוצע את המצה העליונה, [וכן נוהגים אף בליל פסח שחל בשבת, ולא כמו שנוהגים בכל ליל שבת שבוצעים את התחתונה], (מגן אברהם סימן תע"ה ס"ק ג' וכף החיים שם ס"ק י').
- ה. לאחר ברכת המוציא ועל אכילת מצה יש לבעל הבית לאכול לכתחילה שני כזיתים מצה ביחד, כזית מן המצה הפרוסה וכזית מן המצה השלימה (שו"ע סימן תע"ה סעיף א'), ואף דקיי"ל דמברכין המוציא אף על פחות מכזית, מ"מ כיון דיש פוסקים דס"ל דברכת המוציא קאי על הפרוסה וברכת על אכילת מצה קאי על השלימה, לכך צריך מכל אחת כזית (משנה ברורה שם ס"ק ט'), וכיון שכתב הרמ"א (בסימן קס"ז סעיף א') שלכתחילה צריך הבוצע לתת לכל אחד מהמסובים כזית מהלחם שבצע ממנו, א"כ ה"ה כאן המסובים צריכים לאכול לכתחילה שני כזיתים (שו"ת אגרות משה אר"ח חלק ה' סימן ט"ז אות ד'), אך אם בני הבית לא אוכלים מהמצה של בעל הבית, יש אומרים שאינם צריכים לאכול אלא כזית אחד של אכילת מצה, דהא אין דין שני כזיתים אלא משום ספק האם ברכת המוציא היא על השלימה או על הפרוסה וכנ"ל, וכיון שאין לפני המסובים שלימה ופרוסה, אין ספק, וממילא אין צורך לאכול שני כזיתים (גר"ש אלישיב בשבות יצחק פסח פרק י"ב, גרש"ז א בהליכות שלמה פסח פרק ט' סעיף מ' וחוט שני פסח פרק י"ז ס"ק כ'), אך דעת האור לציון (חלק ג' פרק ט"ו תשובה י"ב ותשובה י"ד) שבכל אופן ראוי להחמיר שהמסובים יאכלו שני כזיתים, אלא שדי בשני כזיתים מהשיעור הקטן [29 סמ"ק או 20 גרס], וכן דעת הגר"י עדס שליט"א שגם המסובין צריכים לאכול שני כזיתים, אך נשים וקטנים אפשר להקל לאכול רק משהו מהמצה השלימה, וכזית של הפרוסה (דרשה שבת הגדול תשע"ד).
- ו. כאמור, לכתחילה יש [לבעל הבית] לאכול את שני הכזיתים ביחד, וכתבו המגן אברהם (בס"ק ד') והמשנה ברורה (בס"ק ט') דהיינו שיכניסם לתוך פיו בבת אחת, אבל די לבלוע הכזית בבת אחת ואח"כ את השאר, אך הבן איש

חי (פרשת צו שנה ראשונה אות ל"ד) ס"ל שלכתחילה יכניס שתי כזיתים אלו בפיו ביחד כדי שיאכל משניהם בבת אחת, משמע שגם צריך לבלוע ביחד את שני הכזיתים, [ואם אינו יכול לבלוע כזית בבת אחת, יכול לאכול את הכזית מעט מעט תוך שיעור אכילת פרס], ואילו בספר חזון עובדיה (חלק ב' עמוד סו') כתוב לאידך גיסא, שאין צריך להכניס את שני הכזיתים לפיו בבת אחת ולאוכלם, ואף בכזית אחד אין צריך להחמיר בזה, אלא אוכל מעט מעט בזה אחר זה כדרך אכילה, ללא שהייה בנתיים, ובלבד שלא ישהה באכילת הכזית כדי אכילת פרס, דהיינו שיעור אכילת פת כשלוש ביצים, והוא כשש דקות עד שבע דקות וחצי עכ"ל.

ואם אינו יכול לאכול שני הכזיתים ביחד, יאכל של המוציא תחילה ואח"כ של אכילת מצה (ש"ע שם), אכל כחצי זית וחזר ואכל כחצי זית, יצא ובלבד שלא ישהה בין אכילה לחברתה יותר מכדי אכילת פרס (ש"ע סימן תע"ה סעיף ו'), ונמצא [שהבעל הבית] אוכל שני כזיתים, כל אחד בכדי אכילת פרס [עיי' משנה ברורה שם ס"ק מ"ב].

ז. **שיעור כזית מצה:** י"א דהוי כחצי ביצה (ש"ע סימן תפ"ו סעיף א'), ולדעת הרמב"ם הוא שלישי ביצה (משנה ברורה שם ס"ק א'), ולדינא, י"א שיש להחמיר לאכול כחצי ביצה (משנה ברורה שם), ושיעור חצי ביצה י"א שהוא 50 סמ"ק (צל"ח על מסכת פסחים דף קט"ז ע"ב ד"ה והואיל), י"א שהוא 35 גרם³³ (גר"י עדס בדרשה לשבת הגדול תשע"ד), י"א שהוא 28,8 סמ"ק (גר"ח נאה בשיעורי תורה שער ג' ושר"ת אור לציון שם פרק ט"ו תשובה י"א), וי"א שהוא 27 גרם (חזו"ע חלק ב' עמוד עג'), ומאידך החזו"א (באר"ח סימן ל"ט ס"ק י"ז) ס"ל שאפשר לסמוך על הרמב"ם, דשיעור כזית הוא כשני שלישי ביצה של זמנינו עם קליפתה, דהיינו 33,3 סמ"ק, וי"א דהיינו 19,2 סמ"ק (גר"ח נאה שם).

ח. **שיעור מצה בכורך ובאפיקומן:** כיון שכורך הוא מדרבנן, ואין ענין של ברכה, יש מקום להקל ליקח את השיעור הקטן, אלא דמאידך קי"ל לגבי ספיקא דרבנן דהיכא דאפשר בקל ראוי להחמיר, ולכן מי שיכול, ראוי להחמיר ליקח השיעור הגדול, אמנם לענין אם הוא שלישי ביצה או חצי ביצה ודאי יש מקום להקל, ולכן יש להורות דשיעור המצה לכורך הוא 23 גרם, וכן ה"ה לענין אפיקומן (גר"י עדס דרשה שבת הגדול תשע"ח).

ט. **שיעור כדי אכילת פרס:** בשו"ע (בסימן תר"ב סעיף ד') כתוב ששיעור פרס הוא ארבע ביצים ויש אומרים שלש ביצים שחוקות, וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק ח') שבכל הדינים דאורייתא הולכים אחר המחמיר, ושיעור כדי אכילת פרס, כתוב במשנה ברורה (בסימן פ"א ס"ק ג') שהוא לפי האפשרות האכילה של אותו מאכל, ואפי' מאכל הנועד לתינוקות, משערים לפי מה שיכול גדול לאכול מאותו המין.

ושיעור הזמן למעשה, י"א שלכתחילה שתי דקות ולא יותר מארבע דקות (חזו"א בשיעורי תורה עמוד רג' וגר"י עדס דרשה שבת הגדול תשע"ח), י"א שהוא שלש דקות (שר"ת אגרות משה אר"ח חלק ד' סימן מ"א), י"א שלכתחילה הוא ארבע דקות, ובדיעבד יש להקל עד שש דקות (כף החיים סימן ר"י ס"ק ח' ושר"ת אור לציון חלק ב' פרק י"ד תשובה י"ז ובחלק ג' פרק ט"ו תשובה י"ג), וי"א משש דקות עד שבע דקות וחצי (קצות השלחן סימן ל"ו בדי השלחן ס"ק ה' וחזו"ע חלק ב' עמוד סו').

י. קי"ל בלע מצה יצא, אך לכתחילה צריך ללעוס את המצה יפה כדי להרגיש טעם המצה, ואח"כ לבלוע (מגן אברהם סימן תע"ה ס"ק י"א), ולכן אסור לאכול עם המצה [מצוה] עוד מאכל אחר ביחד, וכן אין ללפת בגבינה או בשאר ליפתן (חזון עובדיה שם עמוד עא').

יא. יש אומרים שצריך לטבול את מצת המצוה במלח כמו שנוהגים כל השנה, כדי שתיראה המצה כלחם עוני, שכך הא דרכו של עני לאכול פת במלח, (ש"ע סימן תע"ה סעיף א'), ויש אומרים שאין לטבול את מצת המצוה

³³ אך לחולה אפשר להקל ב 23 גרם, ולקטן ב 8 גרם.

במלח, משום שפת נקיה אינה צריכה מלח (רמ"א שם), ואף שמנהגנו לטבול פת במלח גם כשהיא נקיה (כמבואר ברמ"א סימן קס"ז סעיף ה'), [וכן בשאר ימי הפסח אנו טובלים את המצה במלח], מכל מקום משום חבוב מצוה אנו יוצאים ידי חובה במצה שאין עמה טעם אחר (שו"ע הרב שם סעיף י').

יב. נוהגים שלא לתת ממצת מצוה לגוי, לפי שמצה הוקשה לקרבן פסח, וכתוב (שמות פרק י"ב פסוק מ"ח) וכל ערל לא יאכל בו, (ט"ז אר"ח סוף סימן קס"ז).

יג. לאחר שבירך על אכילת מצה, לא יסיח בדבר שאינו מענין הסעודה עד שיאכל כריכה זו [כורך], כדי שתעלה ברכת אכילת מצה וברכת אכילת מרור גם לכורך (שו"ע שם סוף סעיף א'), ומידת חסידות שלא ישיח כלל עד אחר אכילת אפיקומן, והמחמיר תבא עליו ברכה, ומ"מ אם שח אף מדברים שאינם מן ענין הסעודה [אף לפני אכילת הכורך], אין צריך לחזור ולברך, הואיל ומן הדין אין איסור בדבר (חזון עובדיה שם עמוד קא').

מרור:

א. אין יוצאים ידי חובת מרור אלא אם כן אוכלים ממנו שיעור כזית, משום שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו, ואין אכילה פחותה מכזית (רא"ש מסכת פסחים פרק י' סימן כ"ה ושו"ע סימן תע"ה סעיף א'), ועוד, לפי שציוותה התורה לאכול מרור זכר לוימררו את חייהם³⁴, ובפחות מכזית אינו מקיים את הזכר, ואף האוכל קלח שלם עם העלים והשורשים ואין בו כזית, לא יצא ידי חובת מרור גם לדעת הסוברים שעל בריה מברכים ברכה אחרונה אף כשאינן בה כזית, לפי שלענין ברכה הדבר תלוי בחשיבות, ובריה יש בה משום חשיבות להודות לה' אף בפחות מכזית, אבל מרור שהוא בא זכר לוימררו את חייהם צריך שיהיה בו שיעור כזית, ובפחות מכזית אף בבריה אינו מקיים את הזכר (משנה ברורה סימן תע"ה ס"ק י"ב ושער הציון שם ס"ק י"ב).

ב. שיעור כזית מרור: לדעת המשנה ברורה (בסימן תפ"ו ס"ק א') יש להחמיר לכתחילה בכחצי ביצה, אך כיון שהוא מדרבנן, אפשר לסמוך על הרמב"ם, שאם אכל שליש ביצה, יצא ידי חובה בדיעבד, ונמצא שלכתחילה יש לאכול כ-45 גרם כדי להגיע לנפח של 50 סמ"ק [וחולה אפשר להקל ב-30 גרם וקטן ב-18 גרם (גר"י עדס בדרשה לשבת הגדול תשע"ד)], ואילו לדעת האור לציון (חלק ג' פרק ט"ו תשובה י"א) הוא כשלשים גרם חסה, כיון שהנפח שווה למשקלה בקירוב, ומי שקשה לו יכול לאכול תשעה עשר גרם של חסה.

ג. אף שנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא, מ"מ נשים חייבות במצות אכילת מרור, לפי שמצה ומרור הוקשו זה לזה, שנאמר (במדבר פרק ט' פסוק א') על מצות ומרורים יאכלוהו, וכשם שנשים חייבות באכילת מצה, כך הן חייבות באכילת מרור, (ועיין משנה ברורה סימן תע"ב ס"ק מ"ד).

ד. מברכים על אכילת מרור, אך אינו מברך עליו בורא פרי האדמה, לפי שכבר יצא בברכתו על הכרפס, ואף שקרא בינתיים הלל והגדה, אין זה נחשב להפסק והיסח הדעת, (משנה ברורה סימן תע"ג ס"ק נ').

ה. יאכל את המרור קודם חצות, ואם עבר חצות הלילה ולא אכל, יאכל בלי ברכה (משנה ברורה סימן תע"ז ס"ק ו').

ו. אע"פ שבלע מצה יצא ידי חובת מצה, מ"מ בלע מרור לא יצא ידי חובת אכילת מרור, לפי שיש לטעום טעם מרירות זכר למה שנאמר (שמות פרק א' פסוק י"ד) וימררו את חייהם, והבולע אינו מרגיש טעם מרירות (שו"ע סימן תע"ה סעיף ג').

³⁴ ומ"מ מרור בזמן הזה הוא דרבנן, עיין ביאור הלכה (סימן תנ"ד סעיף ד' ד"ה אין).

- ז. יקח את הכזית מרור וישקיענו כולו בחרוסת, זכר לתפוח, שהיו בנות ישראל יולדות את בניהן תחת עץ התפוח בלא עצב שלא יכירו בהן המצרים, שנאמר (שיר השירים פרק ח' פסוק ה') תחת התפוח עוררתין, (ש"ע סימן תע"ה סעיף א'), והמנהג הוא לשקעו רק מקצתו בחרוסת, והמחמיר לשקעו כולו בחרוסת תע"ב (חזון עובדיה חלק ב' עמוד פט'), וצריך לנער החרוסת מעליו כדי שלא יבטל טעם מרירותו (ש"ע שם).
- ח. אין מברכים על אכילת החרוסת, לפי שהחרוסת טפילה למרור (טור סימן תע"ה).
- ט. כבר הזכרנו שיש נוהגין שלא לאכול חזרת בערב פסח, כדי לאכול מרור לתיאבון, וכן ביום ראשון של פסח, כדי לאכול בליל שני לתיאבון (רמ"א סימן תע"א סעיף ב'), [ונראה שלנוהגים כן אין לאכול חזרת אף כשהוא מתובל].

כורך:

- א. יקח כזית מצה מן המצה השלישית, וכורכה עם כזית מרור, וטובלה בחרוסת (ש"ע סימן תע"ה סעיף א'), ו"א שאף בזה צריך לנער את החרוסת (משנה ברורה שם ס"ק י"ז), ו"א שבזה אין צריך לנער את החרוסת (חז"ע פסח חלק ב' עמוד קא'). ואומר זכר למקדש כהלל, ואוכלם ביחד בהיסבה (ש"ע שם), ו"א שאין לומר זכר למקדש וכו', כדי לא להפסיק בדיבור (ביאור הלכה שם ד"ה ואומר). ואף שמלשון הש"ע משמע שכורך את המצה בין שתי חתיכות המרור, המנהג הוא לכרוך את המרור בין שתי חתיכות המצה, (הגר"ש ואזנר בקובץ מבית לוי חלק ד' עמוד לב').
- ב. אם שכח לטבל הכריכה בחרוסת, וקשה עליו לחזור ולאכול שוב, יצא ידי חובה, אלא דמ"מ נראה כי מהיות טוב, נכון שיקח מצה ומשהו מרור, ויכרכם ויטבילם בחרוסת, ויאכל בהיסבה, זכר למקדש (חז"ע שם עמוד קב').
- ג. אם שכח ואכל את הכריכה בלא הסיבה, ו"א שיצא ידי חובה (כף החיים שם ס"ק ל"ו בשם הפרי חדש), ו"א שרק אם קשה לו לחזור ולאכול, אין צריך לחזור ולאכול, אבל בלאו הכי צריך לחזור ולאכול, ותבא עליו ברכה (חז"ע חלק ב' עמוד קא').
- ד. מי שקשה לו לאכול כזית מרור בכורך, רשאי להקל וליקח כל שהוא מרור, ואם הדבר קשה לו מאוד רשאי לא לאכול כורך כלל, כיון שאינו אלא זכר למקדש, ולפיכך יכול כל אדם להקל בזה במקום הצורך, ולאכול כשליש ביצה [כ"ח 18 גרס] מן המצה וכשליש ביצה מן המרור (חזון עובדיה שם).
- ה. גם נשים וקטנים חייבים לאכול כורך, אלא שאפשר להקל בשיעורים הקטנים דלעיל (גר"י עדס שבת הגדול תשע"ד).

שולחן עורך:

- א. יש אומרים שצריך להסב בכל הסעודה, משום דס"ל שמקיימים את המצוה אף במה שאוכלים יותר מהשיעור (רמב"ם חמץ ומצה פרק ז' הלכה ח' ורמ"א סימן תע"ב סעיף ז').
- ב. מקום שנהגו שלא לאכול צלי בליל פסח אין אוכלים, לפי שנראה כאוכל פסח בחוץ (ש"ע סימן תע"ו סעיף א'), ובאלו ארצות שנוהגים איסור, היינו אפילו עגל ועוף וכל דבר שטעון שחיטה, משום מראית העין (ש"ע שם סעיף ב' ומשנה ברורה ס"ק ח'), ובאלו ארצות אין נוהגין לאכול צלי בשני הלילות (משנה ברורה שם ס"ק א'), מיהו בסעודת יום פסח, מותר לאכול אף מבשר הזרוע שהוא צלי.
- ג. החכם עניו בראשו לבל ימלא את כריסו, כדי שיאכל את האפיקומן לתיאבון, ולא אכילה גסה, ושלא יהיה עליו לטורח (משנה ברורה סימן תע"ו ס"ק ו' וס"ק ז' וחזון עובדיה שם קג'), ועיין עוד להלן בדיני אפיקומן.

ד. יש נוהגים לאכול ביצה מבושלת זכר לקרבן חגיגה, ועוד, זכר לחורבן בית המקדש, כי ביום ראשון של פסח, יהיה לעולם תשעה באב, וסימן על מצות ומרורים יאכלוהו (במדבר פרק ט' פסוק י"א), וכתוב במדרש איכה רבתי (איכה פרק ג' פסוק ט"ו) השביעיני במרורים הרווני לענה, השבעני במרורים בליל פסח, הרווני לענה בליל תשעה באב, (רמ"א סימן תע"ו סעיף ב' וכף החיים סימן שם ס"ק כ"ז, ועיין שו"ע סימן תכ"ח סעיף ג').

צפון:

- א. יש להיזהר לאכול את האפיקומן קודם חצות הלילה, לפי שהאפיקומן הוא זכר לפסח שהיה נאכל קודם חצות הלילה (שו"ע או"ח סימן תע"ז סעיף א' ומשנה ברורה שם ס"ק ו').
- ב. אין מברכים על אכילת האפיקומן, לפי שהאפיקומן אינו אלא זכר לקרבן פסח, והוא עצמו אינו קרבן (לבוש סימן תע"ו), ולכן אפשר להקל לאכול כזית בשיעור הקטן [23 גרם] ובתוך ארבע דקות, (גר"י עדס שבת הגדול תשע"ח).
- ג. אוכלים את האפיקומן מחצי המצה האמצעית, כדי ששתי האכילות שאוכלים לשם מצה תהיינה בפרוסה, כדרכו של עני, (שו"ע או"ח סימן תע"ג סעיף ו' ומשנה ברורה שם ס"ק נ"ח), ואם נאבד האפיקומן, יאכל כזית ממצה שממורה אחרת (רמ"א סימן תע"ז סעיף ב').
- ד. לכתחילה טוב שיאכל לאפיקומן שני כזיתים, כזית אחד זכר לקרבן פסח, וכזית אחד זכר למצה הנאכלת עמו, (מגן אברהם סימן תע"ז ס"ק א' ומשנה ברורה שם ס"ק א').
- ה. אין יוצאים ידי חובת אפיקומן בכזית מצה שאוכלים בתחילת הסעודה, לפי שכזית הראשון אינו נאכל על השובע (משנה ברורה סימן תע"ז ס"ק י"ג), ואף שאכילה על השובע גורמת לחלאים רעים, מכל מקום אכילת האפיקומן על השובע אינה מזיקה לאדם, לפי שנאמר (בקהלת פרק ח' פסוק ה') שומר מצוה לא ידע דבר רע (זוהר פרשת תצוה).
- ו. יש שנוהגים לשמור בביתם או בבגדם חתיכה ממצת האפיקומן כסגולה לשמירה, וכן אמרו (בגמרא מסכת פסחים דף ל"ח ע"א) שיירי מצוה מעכבין את הפורענות, ורמז לדבר, שנאמר (תהלים פרק נ"ד פסוק ט') מ'כל צ'רה ה'צילני', ראשי תיבות מצה (ארחות חיים בשם יפה ללב).
- ז. אסור לאכול אחר אכילת האפיקומן, כדי שישאר טעם המצה בפיו, שאם יאכל דבר אחר יאבד טעם המצה (שו"ע סימן תע"ח סעיף א'), ואם אכל, יחזור ויאכל כזית מצה שמורה לשם אפיקומן (משנה ברורה סימן תע"ח ס"ק א'), ולענין שתיה נחלקו הפוסקים, ויש להחמיר במשקה המשכר, ולכתחילה נכון להחמיר בכל משקה חוץ ממים וכה"ג (משנה ברורה שם ס"ק ב'), ויש מתירים לשתות קפה, ויש לסמוך עליהם בשעת הדחק (בן איש חי שנה א' פרשת צו הלכה ל"ה), ושתית עשן [עישון סיגריות] הסכים הרב הגדול רבי חיים פלאגי בספר חיים לראש (הלכות ונרצה סעיף ז') להזהיר בליל לראשון, אבל בליל שני התיר (בן איש חי שם).

בחד:

- א. אם רוצה להדר ולקיים הכל מן המובחר, ואין לו בביתו זימון שלם של ג' אנשים, יראה להזמין איזה אורח כדי שיהיה זימון שלם לברכת המזון, וגם לאמירת הודו, ובלאו הכי מבואר בכמה ספרים בשם הזוהר הקדוש דמצוה להזמין אורח עני בחג, ובפרט בחג הפסח שאומר כל אחד כל דכפין ייתי וייכול (משנה ברורה סימן תע"ט סוף ס"ק ט' ושער הציון ס"ק י"ב).

- ב. אם בין המזמנים יש אדם המקפיד לאכול רק ממצות עבודת יד, וחברו אוכל גם ממצות מכונה, י"א שלכתחילה לא יזמנו יחד (גר"ש אלישיב בקובץ פסקים ותשובות להגר"ם גרוס סימן ע' אות ד), וי"א שיכולים לזמן, אך שיזמן מי שאוכל משתיים ולא מי שמקפיד לא לאכול מפת חברו (ש"ת שבט הלוי חלק ח' סימן קי"ז שאלה ג).
- ג. מוזגים לו כוס שלישי, [וכבר הזכרנו שלדעת המשנה ברורה (בסימן תע"ט ס"ק א') אינו צריך שטיפה והדחה אם הוא נקי, ולדעת הכף החיים (סימן תע"ט ס"ק א') והגר"ע יוסף (בחזון עובדיה חלק ב' עמוד קיד') צריך שטיפה והדחה אף אם הוא נקי].
- ד. אין לשותות בין כוס שלישי לכוס רביעי משקין המשכרים, אבל שאר משקין שאינן שמכרים, מותר (ש"ע שם ומשנה ברורה שם ס"ק ד', ועיין מה שכתבנו לעיל ע"פ המשנה ברורה בסימן תע"ח ס"ק ב').
- ה. נוהגים לפתוח את דלת הבית לפני שאומרים שפוך חמתך, כדי לזכור שלילה זה הוא ליל שימורים ואין אנו מתיראים בו משום דבר כנ"ל, (רמ"א סוף סימן ת"פ). והטעם שאומרים שפוך חמתך וכו' לאחר הסדר, כי אחרי כל הסדר מבארים שהיינו רוצים לעשות קרבן פסח, ורק מפני היד שנשתלחה במקדשך אין אנו זוכים לכך, ומבקשים שישפוך חמתו עליהם (לקראת שבת מלכתא פרשת אמור תשע"ח מפי הרה"ג אביגדור הלוי נבנצל בשם הגרש"א).

הלל:

- א. בליל פסח מחלקים את ההלל לשניים, חלק האחד שמדבר על יציאת מצרים, הוא שייך להגדה וקוראים אותו לפני הסעודה, ואילו החלק השני מדבר בשאר גאולות ובגאולה העתידית, לכן קוראים אותו לאחר הסעודה (פרי מגדים שם אשל אברהם סוף סימן תפ"ו).
- ב. יש להקפיד לקרוא את ההלל קודם חצות לילה, כדי לשותות כוס רביעית קודם חצות, שאם יאמר הלל אחר חצות נמצא שותה כוס רביעית אחר חצות (רמ"א סימן תע"ז סעיף א', הגר"א שם ס"ק ו' ומשנה ברורה שם ס"ק ז'), וי"א על פי מה ששנינו (במסכת פסחים דף צ"ה ע"א), שהפסח טעון הלל באכילתו, וכמו שאת אכילת האפיקומן, שהיא זכר לקרבן פסח, יש להקדימה קודם חצות, כך יש להקדים גם את ההלל שאומרים באכילתו (כף החיים שם ס"ק י"ד).
- ג. אף שכל השנה אומרים את ההלל בעמידה, לפי שהלל הוא עדות בשבחו של מקום, ומצות עדות בעמידה, שנאמר ועמדו שני אנשים, מכל מקום בליל פסח אומרים את ההלל בישיבה, לפי שחולקים את ההלל לשניים, לפיכך לא הטריחו חכמים לעמוד (שבלי הלקט סימן קע"ג).
- ד. אף נשים חייבות בהלל, ואף שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, מכל מקום חייבות הן בקריאת הלל בליל פסח, כשם שהן חייבות בכל מצוות הלילה, לפי שאף הן היו באותו הנס (ש"ע סימן תע"ב סעיף י"ד).
- ה. אבל חייב בהלל [אף שבדרך כלל אין האבל אומר הלל], לפי שגם האבל מחוייב באמירת שירה על הגאולה, (ש"ע הרב סימן תע"ב סעיף ה').

נרצה

- א. המנהג הוא לומר את הפיוטים אחד מי יודע וחד גדיא [אף שאינם מבינים את משמעותם, ואירע שאחד התלוצץ על פיוט חד גדיא, וחייבוהו נידוי, והצריכוהו שישאל מחילה], וכן לקרוא שיר השירים, ויהא מורא שמים עליו, וגילו ברעדה, וירצה כקרבן אשה (כף החיים סימן ת"פ ס"ק י"ב וחז"ע חלק ב' עמוד קכו).
- ב. יש נוהגים לומר תפילה מהרש"ש ז"ל אחרי הסדר:

יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו, שבכח סגולת ארבע כוסות וכל המצוות שעשינו בלילה הזה, יגדל נא כח ה' לרחם בו עלינו ולהושיענו, אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, וברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייטנו וקיימתנו, כן תחיינו ותחננו ותאסוף גליותנו לחצרות קדשך לשמור חקיך ולעשות רצונך בלבב שלם על שאנחנו מודים לך ברוך קל ההודאות, וצא נא ליגע עמך ליגע את משיחך, וכימי צאתינו מארץ מצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובאותות ובמופתים, כן עתה בגלות החיל הזה הראינו נפלאות, וזכינו לראות פני משיחך הקדוש, והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, והיה כל הארץ שפה אחת וכלום ולעבדו שכם אחד, ויקוים בנו מקרא שכתוב ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים אמן כן יהי רצון, יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי.

ג. חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים ולספר בניסים ובנפלאות שעשה הקב"ה לאבותינו עד שתחטפנו שינה (ש"ע סימן תפ"א סעיף ב'), ואף שבהגדה אנו אומרים וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, משמע שאין חיוב, י"ל דעד שתחטפנו שינה היינו עד שיהיה קשה לו, חייב, ואם קשה לו ואעפ"כ מתחזק במצוה הרי זה משובח, ומ"מ בשביל עיקר החיוב יכול לישב ולספר סיפור אחד כל הלילה, ואילו כל המרבה לספר הרי זה משובח, נאמר רק על ריבוי סיפורים, ולא די בסיפור אחד ארוך במשך כל הלילה (גר"ח קניסבקי בדרך אמונה).

ד. הזיווג אסור בליל יו"ט ראשון של פסח אפי' שחל בשבת [ובח"ל גם בליל שני], אם לא שחל ליל טבילה או שיש חשש ז"ל (משנה ברורה סימן ר"מ ס"ק ז', בן איש חי בספר מקבציאל שנה א' פרשת צו אות כ"א וכף החיים סימן תפ"א ס"ק ט"ז), ומ"מ להמון העם, אין ראוי למנעם מן הזיווג גם בליל ראשון של פסח, כדי שלא יבואו לידי מכשול בקרי ח"ו, ובפרט כי אותו הלילה שותין יין ומשתכרין, והנשים מקושטין ויושבין, והשמחה רבה וגדולה, ולאו כל אדם יכול לעמוד בזה, ורק תלמידי חכמים ויראים צריכים לזהר בזה (מקבציאל שם). ובשביעי של פסח, יש מצווה בזיווג כמו בשבת וראש חודש (מקבציאל שם).

ה. נוהגים שלא לקרות על מיטתו רק שלש פרשיות של קריאת שמע (רמ"א סימן תפ"א סעיף ב') וברכת המפיל (משנה ברורה ס"ק ב') והפסוק בידך אפקיד רוחי (יסוד ושורש העבודה שער הצאן סוף פרק ו'), ואם הוא ניעור עד אחר חצות, יש אומרים שיאמר אותה מעט קודם חצות (בן איש חי שנה שניה פרשת צו הלכה ל"ח וכף החיים סימן תפ"א ס"ק י"ג) ויש אומרים שיאמר אותה אף לאחר חצות (חז"ע שם קכו').

מוריד הטל:

א. מתחילין לומר בברכה שניה, משיב הרוח ומוריד הגשם, בתפלת מוסף של יום טוב האחרון של חג, ואין פוסקין עד תפלת מוסף של יום טוב הראשון של פסח (ש"ע א"ח סימן קי"ד סעיף א'), אסור להזכיר הגשם עד שיכריז הש"צ (ש"ע שם סעיף ב'), וי"א שקודם שמתחילין מוסף מכריז השמש משיב הרוח וכו', כדי שהצבור יזכירו בתפלתן, וכן נוהגין (רמ"א שם), הלכך אף אם הוא חולה או אנוס, לא יקדים תפלתו לתפלת הצבור, לפי שאסור להזכיר עד שיאמר שליח ציבור וכו' ע"כ (ש"ע שם).

ב. הטעם דאין פוסקין מבערב, הוא, שלא יהיה דבר מעורב ביניהם שזה מזכיר וזה אינו מזכיר, אבל עתה שפוסקין במוסף ידעו הכל ע"י הש"ץ או השמש שמכריז קודם תפלת מוסף מוריד הטל שהכרזת הזכרת הטל סימן הוא להם להפסקת הזכרת הגשם עוד (משנה ברורה שם ס"ק ג').

ולפי זה, בשנת תש"פ שהיה מגיפת קורונה ב"מ, והיה סגר כללי, ולא היה אפשר להתפלל בשום בית הכנסת [כמעט בכל העולם], מעיקר הדין היה צריך להתחיל לומר מוריד הטל בתפילת ערבית של יו"ט ראשון, אך נראה שמשום לא פלוג, יש להתחיל לומר מוריד הטל מתפילת מוסף.



מוצאי פסח:

איסרו חג:

- א. יום שלאחר הפסח נקרא בשם איסרו חג, ונקרא בשם זה על פי הכתוב בתהלים (פרק קי"ח פסוק כ"ז) **איסרו חג בעבותים** (רמ"א סימן תכ"ט סעיף ב'³⁵).
- ב. ודרשו בגמרא במסכת סוכה (דף מ"ה ע"ב) כל העושה איסור [לשון קשירה] לחג באכילה ושתיה, מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר איסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, וביאר רש"י (שם), שכל העושה אגודה לחג ביום שלמחרתו בבהמות עבות ושמנות, נחשב לו הדבר כמתן דמים שבקרנות המזבח.
- ג. וכן מבואר ברמ"א (שם) שנוהגים להרבות קצת באכילה ושתיה באיסרו חג, וי"א שבאיסרו חג יעשה סעודה נאה, והוא על פי הפשט ועל פי הסוד, ויש בזה מצוה (חיד"א מורה באצבע אות ר"כ והגר"ח פלאגי מועד לכל חי סימן ד' אות מ"ד), ומלבד המנהג להרבות קצת באכילה ושתיה באיסרו חג, י"א שיש מצוה לאכול בשר ביום זה (שערי תשובה סימן תצ"ו ס"ק ד' בשם שו"ת מהריט"ץ סימן קל"ט).
- ד. י"א דמנהג זה של איסרו חג מקורו בארץ ישראל שעשו כן משום אחיהם שבחול"ל שעושים יו"ט שני, שלא יאמרו הגוים שישראל נעשים אגודות אגודות, ושוב נתפשט המנהג גם בחול"ל (שדי חמד כללים מערכת א' פאת השדה אות קנ"ד).
- ה. ביום איסרו חג נמשכת קצת הארת וקדושת החג וכמבואר בכתבי האר"י ז"ל, וכתב, שאם נוהג בו כמו ביום חול ללא שום היכר, במה יהיה היכר וקישור לחג שלא תסתלק קדושתו מאיתנו, אלא ישאר לנו קצת הארה מן החג, ועל כן ינהג בו כמו בחול המועד, ללבוש בגדי שבת למנוע עצמו ממקח וממכר, וממלאכה שאינה דבר האבד, ובזה ההיכר שאנו עושים לכבודו גורמים להתקשר בקדושת החג, וישאר לנו קצת הארה מן החג **ביום הזה** (הגר"ח בשו"ת תורה לשמה סימן ק"מ שו"ת רב פעלים סוד ישרים חלק ב' סימן א').
- ו. יש נהגו שלא לעשות בו מלאכה, וכן אסרתי המלאכה על הנשים (הרב אליהו מני בזכרונותיו, מובא מערכת יו"ד אות ו' מפי הזקנים שפה עיה"ק חברון ת"ו).

ענינים שונים:

- א. נהגו להבדיל במוצאי פסח על שכר ולא על יין, משום דחביב עליו, [שלא שתהו כל ימי הפסח], (רמ"א סימן רצ"ו סעיף ב' ומשנה ברורה שם ס"ק י"ג), **ואם אינו חביב עליו כמו יין, יבדיל על היין** (ט"ז שם ס"ק ג').

³⁵ ויש להעיר מה ענין איסרו חג בסימן הראשון בענין חודש ניסן שכתבו הרמ"א שם, ולא בסוף הלכות ליל הסדר, ואפשר לומר דנקט שם לענין שבאיסרו חג נמי לא אומרים תחנון, ודוחק קצת שהרמ"א לא הזכיר כלום מענין תחנון או הספד וכדו', אלא רק לענין ריבוי באכילה ושתיה.

- ב. הגר"א היה משתדל במוצאי יו"ט לטעום חמץ, והיה נמנע מלאכול אחר הפסח מצה שיוצאין בה ידי חובתו בפסח, וכל זה להיכרא לעשות המצוה שאין עושים אותה להנאה, כי אם מפני גזירת הבורא יתעלה שמו, (כפ החיים סימן תצ"א ס"ק י"א).
- ג. ברכת המצה [קשה] לאחר חג הפסח שנויה במחלוקת, יש אומרים שעד י"ד אייר [פסח שני] מברכים המוציא, ומכאן ואילך מזונות (וזאת הברכה עמוד 359 בשם הגר"מ אליהו), ויש אומרים שלפי השו"ע (באור"ח סימן קס"ח סעיף ו' וסעיף ז') יש לברך בורא מיני מזונות, ואילו לפי המגן אברהם (שם ס"ק י"ט) תלוי אם קובע עליה סעודה, שאם קובע סעודה יש לברך המוציא, ואם לאו מזונות, ולמעשה, מנהג האשכנזים לברך המוציא וברכת המזון כל השנה (שור"ת מנחת יצחק חלק א' סימן ע"א אות ז', שור"ת ציץ אליעזר חלק י"א סימן י"ט ושור"ת שבט הלוי חלק א' סימן ר"ה בהגהות לסימן קס"ח), ואילו מנהג הספרדים הוא לברך מזונות ומעין שלש, ומכל מקום ירא שמים, מהיות טוב לא יאכל מצה לאחר הפסח אלא או בתוך הסעודה, או אם כן קובע סעודתו עליה [בערך 230 גרס], שאז מברך המוציא וברכת המזון (חיד"א במחזיק ברכה סימן קנ"ח אות ה', בן איש חי בספר מקבציאל פרשת צו שנה א' אות כ"ג, כפ החיים סימן קס"ח ס"ק מ"ג, שור"ת יחיה דעת חלק ג' סימן י"ב, שור"ת אור לציון חלק ב' פרק י"ב תשובה ג' וספר חזון עובדיה ט"ו בשבט עמוד ס"א, ועיין בכפ החיים שם ס"ק מ"ה).
- ומ"מ, חולה שמטעמי בריאות אינו אוכל פת אלא מצה, לכו"ע מברך על המצה המוציא וברכת המזון כל השנה (חזו"ע שם), וכן ה"ה במוצאי חג הפסח, במקום שעדיין אין לחם מצוי כלל, יש לברך המוציא (הלכה ברורה סימן קס"ח סוף ס"ק כ"ה).
- ד. סוד גלוי וידוע הוא מזה שנים, כי לקראת השבת הראשונה שלאחר חג הפסח, אופות נשות ישראל, חלה בצורת מפתח, כסגולה לפרנסה טובה, המנהג מרמז על עניין התפילה לפרנסה, שזהו המפתח שנמצא אצל הקדוש ברוך הוא ובכוחו להוריד עבורנו שפע בלתי נדלה, אנו מתפללים שאכן נזכה לפרנסה טובה בשפע וברווח (עיין בספר פסקי תשובות סימן תצ"א הערה 7 בשם ספר טעמי המנהגים), וע"ש שהוא סגולה לכמה השפעות טובות. יש שמכינים חלה בצורת מפתח ממש, יש שמטביעים מפתח בתוך החלה או על החלה, ויש כאלו שמכינים חלה רגילה ויוצרים עליה מפתח, הצורה הפשוטה של חלת מפתח היא, על ידי הכנת חלות קלועות, כשחלה אחת מהווה את הבסיס והחלה השניה היא העיגול, ראש המפתח.
- ה. יש נוהגים להתענות בה"ב אחר הפסח, לפי שבחג מתקבצים אנשים ונשים לשמוע הדרשה, ונותנים עיניהם אלו באלו, (תוס' מסכת קידושין דף פ"א ע"א ד"ה סקבא, מרדכי מסכת תענית סימן תרכ"ט ושור"ע סימן תצ"ב סעיף א'), ומנהג ספרד שאין מתענים תעניות הללו (כפ החיים סימן תצ"ב ס"ק ח').
- ו. מצד ההלכה יש שלושים יום קודם החג (עיין שור"ע אור"ח סימן תכ"ט סעיף א'), ובקלם חידשו שיש גם שלושים יום שאחר החג, ונצטט מדברי רבי דניאל מקלם זצ"ל שהביאם הגאון רבי נתן ויכטפוגל זצ"ל, ידועים דברי הלוצאטו בספרו דרך ה' מה שכתב בענין המועדים, שהוא להאיר האור המאיר בימים ההם בכל חג וחג והשפעתו והאור המיוחד שבו, וביאר עוד בזה הרב רבי דניאל זצ"ל, שהוא הגדול של החג הוא כשמש המאירה בכל תוקפה והיינו בחצי היום, דהנה תחילת זריחתה בבוקר, תוקפה בחצי היום, ומאז משתחלש אורה עד שקיעתה, וכך עלינו לראות את השפעת האור של החג, שלושים יום קודם הרגל דורשים בהלכות הרגל, וזה תחילת זריחת אור החג, ובתוקפת החג עצמו, וכן שלושים יום אחר החג שאט אט מסתלק האור הגדול של החג.

תזכורות מיוחדות לערב פסח

א. לנקות: טלפון ומחשב נייח ונייד. משחקי ילדים. תיקי לימוד. מנז'טים במכנסיים. כיסי הבגדים. שקית של שואב אבק. טבעות נשים. כתרים וסתימות בשיניים ושיניים תותבות. לצחצח את השיניים.

ב. איסור חמץ: מכירת חמץ, בדיקת חמץ, הגעלת כלים, ביעור וביטול חמץ.

ג. לקנות: מוצרים כשרים לפסח, מצות, יין, מיץ ענבים, וממתקים לעורר את הילדים.

ד. כיבוס: לכבס בגדים לחג לפני חצות. לצחצח נעליים לכתחילה לפני חצות יום י"ד.

ה. תספורת: עדיף ונכון להסתפר קודם יום י"ד ולא להמתין לרגע האחרון. וכן ליטול ציפורניים לכתחילה לפני חצות יום י"ד.

ו. תענית בכורות: נהגו להפסיק התענית בסיום מסכת או ע"י השתתפות בסעודה.

ז. טבילה: להתרחץ ולטבול במקוה לכבוד יו"ט. טבילת כלים לכלים חדשים.

ח. נרות: להכין נרות, ואם חל פסח במוצ"ש יש להכין שני מערכות של נרות, וכן בחו"ל בכל יו"ט, יש להכין גם ליו"ט שני של גלויות.

ט. הכנות לסדר: מנוחת ילדים ומבוגרים לכבוד הסדר, הכנה עיקרית וחשובה על כל אב או עורך הסדר להכין את עצמו כמה ימים קודם החג בסיפור יציאת מצרים ועשרת המכות ולא יסתפק בקריאת ההגדה בלבד. להכין הגדה של פסח לכל אחד. הכנת המצות והיין. אפיית מצות מצוה. הפרשת חלה מהמצות. לבדוק את הזמנים [צאת הכוכבים, חצות הלילה] ואת השיעורים [כזית, כביצה, אכילת פרס, רביעית]. שקילת המצות והמרור לשיעור כזית. הכנת השולחן וכריות הסבה. שעון שבת לתאורה. חיתוך מפות ניילון ונייר [טואלט]. פלטה ומיחם מים. בדיקת עלי חסה. בישול מאכלים לחג. בישול הביצים. הכנת הקערה וכל צרכי הקערה [ובפרט כשחל ליל פסח בשבת קודש]. כוסות לד' כוסות. כוס אליהו הנביא. פתיחת בקבוקים [למחמירים].

י. סגולה מיוחדת: לקרוא בערב פסח את האיגרת של רבי שמשון מאוסטרופולי זצ"ל.

יא. אמירת סדר קרבן פסח: מנהג טוב לקרוא בערב פסח את הפסוקים העוסקים בהקרבת קרבן פסח [מובא במחזורים].

יב. ליזהר מכעס: כתוב בספר חיים ראש, שיתנהגו הוא ובניו כבני מלכים ולא יכעס כלל, כיוון שלילה זה כולו חסד מצד אברהם, ואפשר שמה שאמרו חז"ל חייב אדם לטהר עצמו לרגל היינו שלא יכעס.

יג. פלא יועץ: מומלץ מאוד לקרוא מספר פלא יועץ ערך פסח, מהמילים ובליל התקדש החג והלאה.

דינים ושיעורים לליל הסדר

ארבע כוסות:

צריך לשטוף ולהדיח את הכוסות, [ועכ"פ כוס ראשון ושלישי].
ישתה בהיסבה, ואם לא היסב, צריך לחזור [עכ"פ בשתי כוסות הראשונות].
לכתחילה ישתה ד' כוסות יין, ואם לאו, ימעט בהדרגה.

כרפס:

יקח כרפס פחות מכזית [ואם אכל כזית, לא יברך נפשות].
יברך בורא פרי האדמה, ויכוון לפטור גם על המרור.
לא צריך היסבה.

יחץ:

גדול – צורת ו"ו לאפיקומן קטן – צורת דל"ת ויניח בקערה.

מוציא מצה:

בעל הבית לוקח שתי מצות שלימות וביניהם המצה הפרוסה.
יברך המוציא, ישמיט מידי השלימה התחתונה ויברך על אכילת מצה.
אוכל שני כזיתות בבת אחת בשיעור אכילת פרס.

מרור:

יקח שיעור כזית של מרור ויטבלנו במעט חרוסת.
יברך ויאכל בלא הסיבה.

כורך:

יאכל כריכה, כזית מצה וכזית מרור.
יאכל בהיסבה.

צפון:

יאכל שני כזיתות, א' זכר לקרבן פסח – ב' זכר למצה הנאכלת עם קרבן פסח.

שיעורים:

רביעית יין: י"א 86,4 סמ"ק וי"א 150 סמ"ק.
כזית מצה: י"א שהוא 20 גרם וי"א שהוא 30 גרם.
כזית מרור [חסה]: י"א שהוא 30 גרם, וי"א שהוא 40 גרם.
אכילת פרס: י"א שהוא 2 דקות וי"א 4 דקות.